

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
Yayın No: 52

SAKARYA ZAFERİ
VE
HAYMANA
IV

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Öğr. Gör. Meryem ORAKÇI

Ankara • 2016

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 526

SEMPOZYUM DÜZENLEME KOMİTESİ

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Prof. Dr. Birkan Sonel TUR
Doç. Dr. Hakan UZUN
Yrd. Doç. Dr. Sedef BULUT
Halil İbrahim UÇAK

ISBN: 978-605-136-288-5

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
İncitaşı Sokak No:10
06510 Beşevler - ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 26/08/2016

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	v
ÖNSÖZ	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYMANA VE SAKARYA ZAFERİ'NE DAİR...

Levent Gök (Ankara Milletvekili)	3
Prof. Dr. Kasım Karakütük (Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı).....	5
Turan Erdoğan (Haymana Kaymakamı).....	7
Özdemir Turgut (Haymana Belediye Başkanı).....	9
Abbas Güçlü (Milliyet Gazetesi Yazarı).....	10
Abdullah Doğan (Yazar-Sosyolog)	12
Burhan Sönmez (Yazar-Edebiyatçı)	14

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'NİN SOSYAL YÖNÜ

Yrd. Doç. Dr. Ali Asker <i>"Türk İstiklal Savaşı, Azerbaycan Türkleri ve İçtimai Duyarlılık"</i>	21
Yrd. Doç. Dr. Olcay Özkaya <i>"Milli Mücadele'nin Entelektüel Kadın Aktörleri"</i>	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ AÇIDAN MİLLİ MÜCADELE

Prof. Dr. Necati Fahri Taş <i>"Milli Mücadele'ye Karşı Yapılan İsyenlar ve Sebepleri"</i>	59
Prof. Dr. Necdet Hayta-Dr. Hatice Yıldırım <i>"Mütareke Yıllarında Rum ve Ermenilerin Geri Dönüşü ile Açıkta Kalan Mülteciler Sorunu"</i>	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞI VE HAYMANA

Prof. Dr. Haluk Selvi <i>“Milli Mücadele’de Haymana’da Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri”</i>	87
Prof. Dr. Yasemin Doğaner <i>“Anılarda Sakarya Savaşı”</i>	101
Doç. Dr. Sadiye Tutsak <i>“Sakarya Savaşı’nda Yunanlar Tarafından Yakılan Köyler ve Köylülere Yapılan Zulümler</i>	119
Dr. Çağla Derya Tağmat <i>“1921 Sakarya Savaşı Şenlikleri”</i>	155

SUNUŞ

Cumhuriyet'in ilk üniversitesi olan Ankara Üniversitesi, akademik ve bilimsel anlamda dikey bir gelişim gösterirken, toplumun hemen her kesimine ulaşma bağlamında bir devlet üniversitesi olmanın sorumluluğu ile yatay bir örgütlenme yoluna gitmiştir. Kökleri çok eskiye dayanmakla birlikte 1946 yılından itibaren tüzel kişiliğe kavuşan Üniversitemiz, sosyal bilimlerden fen bilimlerine, sağlık bilimlerinden mühendislik bilimlerine kadar hemen her alanla ilgili olan birimleriyle kamuya kaliteli ve nitelikli hizmeti ilke edinmiştir.

Her yılın Eylül ayında Haymana'da gerçekleştirilen "Sakarya Zaferi e Haymana" konulu sempozyum da Ankara Üniversitesi'nin hem akademik hem de toplumsal içerikli etkinliklerinden biridir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği coğrafyada dördüncüsü düzenlenen sempozyumda, Türk Kurtuluş Savaşı ayrıntılı olarak ele alınmış ve yeni araştırmalar ışığında konu bilimsel olarak incelenmiştir.

"Sakarya Zaferi ve Haymana" konulu sempozyum, Ankara Üniversitesi'nin yerel yönetimlerle işbirliğine ve ortak projeler üretmeye ne denli önem verdiğini göstermesi açısından da anlamlı bir akademik etkinliktir. Ankara Üniversitesi'nin iki değerli birimi olan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve Haymana Meslek Yüksekokulu'nun, Haymana Kaymakamlığı ve Haymana Belediye Başkanlığı ile ortaklaşa düzenledikleri söz konusu bilimsel şölen, Üniversite ile yerel yönetimler arasındaki işbirliğine örnek teşkil etmektedir.

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır" sözüyle Mustafa Kemal Atatürk'ün de önemle vurguladığı gibi, bu sempozyumda da tarihçilerimiz konuya objektif yaklaşarak, belgelere ve bulgulara dayanan bilgileri bizlerle paylaşmışlardır.

Sempozyumda sunulan bildiriler, kalıcı olması ve daha geniş kitlelerin yararlanabilmesi için daha önceki sempozyumlarda olduğu gibi kitap haline getirilmiştir. "Sakarya Zaferi ve Haymana IV" başlıklı bu kitap; "Haymana ve Sakarya Zaferi'ne Dair", "Milli Mücadele'nin Sosyal Yönü", "Siyasi Açıdan Milli Mücadele" ve "Sakarya Savaşı ve Haymana" adlarını taşıyan dört bölümden oluşmaktadır.

Sempozyuma ve sempozyum kitabının hazırlanmasına katkı sağlayan herkese teşekkür eder, başarılarının devamını dilerim.

Prof. Dr. Erkan İbiş
Ankara Üniversitesi Rektörü

ÖNSÖZ

1908 yılındaki Meşrutiyet'in ikinci kez ilanıyla büyük umutlara kapılan Osmanlı Devleti yöneticileri ve kamuoyu, aynı günlerde peş peşe yaşanan toprak kayıpları sonunda ciddi bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Eski günlerine dönmek için önemli projeleri hayata geçirmek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleri, Trablusgarp Savaşı ve ardından yaşanan Balkan Savaşı sonucunda daha da içe kapanmış ve Türkçülük siyasetini öne çıkarmışlardır.

Daha Balkan faciasının olumsuz etkisi atlatılmadan başlayan Birinci Dünya Savaşı, bu kaotik ortamda Osmanlı Devleti açısından yeni bir umut olarak görülmüştür. Son bir gayretle girilen savaş, yine toprak kayıplarına yol açmış ve merkez yarımada olan Anadolu bile işgal edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yüzbinlerce kilometrekare toprak kaybıyla çıkan Osmanlı Devleti, ömrünü fiilen tamamlarken, Anadolu'da işgallere karşı başlayan direniş, aynı zamanda yeni bir Türk devletinin de doğum sancılarının işareti olmuştur. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde örgütlü bir mücadeleye dönüşen Anadolu direnişi, TBMM'nin açılması ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesiyle de yasal bir zemine oturtulmuştur.

Güney ve Doğu cephelerinde sağlanan başarı sonrasında tüm ağırlık, Yunan ordusunun işgalinde bulunan Batı Cephesi'ne verilmiştir. 1919 yılından itibaren Kuvayı Milliye ile yürütülen mücadelenin, 1920 yılı sonlarından itibaren TBMM'ye bağlı düzenli birliklerle gerçekleştirilmesi, Türkleri adım adım zafere götürmüştür. 1921 yılında başlayan stratejik savunma, Ankara önlerine kadar uzanmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi, Milli Mücadele'nin stratejik savunma evresinin en önemli halkasını teşkil eden bir çatışma sürecidir. Ankara yakınlarında, Sakarya nehrinin doğduğu topraklarda, daha genel bir ifadeyle Haymana ve Polatlı coğrafyasında gerçekleşen bu muharebe, Milli Mücadele açısından gerçek bir dönüm noktasıdır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin bir zafere dönüştürüldüğü coğrafi mekân, dün olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır. Bölge hem yerel hem de ulusal bağlamda Ankara Üniversitesi'nin ilgi alanında olup, bilimsel araştırmalar açısından da değer atfetmektedir. 2015 yılında, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün Haymana Kaymakamlığı ve Haymana Belediyesi ile ortaklaşa düzenlediği "Sakarya Zaferi ve Haymana" konulu sempozyum bu açıdan anlamlı bir akademik etkinliktir.

Sempozyumda sunulan çok kıymetli bildirilerin söz olup uçmaması için, yazıya dökülmesi ve geleceğe aktarılmasının gerekliliğinden hareket

eden Enstitümüz, bu bildirileri ve yapılan konuşmaları toplayarak bir kitap haline getirmiştir. Sempozyuma destek olan Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sayın Erkan İbiş'e, Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Sayın Kasım Karakütük'e, Haymana Kaymakamı Sayın Turan Erdoğan'a, Haymana Belediye Başkanı Sayın Özdemir Turgut'a; sempozyuma katkı sağlayan Haymanalılara teşekkürü bir borç biliriz. Dördüncüsü düzenlenen sempozyuma, öncekilerde olduğu gibi katılan ve başından sonuna kadar takip eden Milliyet Gazetesi Yazarı Sayın Abbas Güçlü'ye de ayrıca teşekkürlerimizi sunarız. Bildirileriyle bu bilimsel toplantıyı bir bilgi şölenine dönüştüren değerli akademisyenlere de teşekkür eder, bundan sonraki çalışmalarında başarılar dileriz.

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan-Öğr. Gör. Meryem Orakçı

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYMANA VE SAKARYA ZAFERİ'NE DAİR...

LEVENT GÖK*

Bir yerleşim merkezinin, bir ilçenin değerini pekiştiren pek çok unsur vardır. Bazı ilçeler tatil yöresidir ve bu yönde gelişir. Bazen küçük bir belde turist çeken potansiyeliyle önde gelen bir yerleşim merkezi olur. Haymana da içinde barındırdığı değerleriyle, kaplıcasıyla ve tarihi birikimiyle aslında Türkiye'nin en önemli ilçelerinden biri olmasına karşın, ne yazık ki Türkiye'de ve dünyada hak ettiği ilgiyi görememiş ve önemi kazanamamış ilçelerdendir. Bu durumdan üzüntü duyduğumuz için, Haymana'yı yıllardan beri takip etmeye, yöneticilerimizle beraber Haymana'yı kamuoyu önünde öne çıkartmaya gayret ediyoruz.

Bu topraklar olmasa Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulamayacağı gerçeğini, pek çok kişi dile getirdi. Eğer düşman Haymana'da durdurulmasaydı; Türk ulusu ve Türkiye Cumhuriyeti olmayacaktı. Büyük Atatürk; *"Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır"* sözünü Haymana topraklarında söylemiştir. Sayın belediye başkanımızın köyünün adı olan Sindiren de, bölge halkı düşmanı burada sindirdiği için verilmiştir. Haymana topraklarının her karesi buram buram Kurtuluş Savaşı'nın izlerini taşımakta ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ülküsünün gerçekleştiği topraklar olarak öne çıkmaktadır. Bunun çok iyi anlatılması gerekmektedir. Milletvekilliğim döneminde, Haymana'da bütün devlet erkânının katılacağı bir tören önerdim. Bu konuda Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay başkanlığına başvurarak, Haymana'nın hak ettiği bir devlet törenine kavuşmasının takip edilmesi gerekiyor.

Haymana'nın, Haymanalının bu topraklarda verdiği mücadele o denli önemli ki, Yakup Kadri Karaosmanoğlu Milli Mücadele'yi anlattığı "Yaban" isimli romanında şöyle bir bölümü özellikle nakleder: Roman kahramanı Polatlı'nın köylerinden birine gider ve orada Milli Mücadele'yi tartışmaya çalışır. Roman kahramanı orada karşılaştığı bir yurttaşımıza der ki; *"Bu Milli Mücadele nerede oluyor? Kimler yapıyor?"* Polatlı'daki yurttaşın söylediği ve hepimizin de kıvanç duyduğu o sözleri şöyle nakleder: *"Beyim sizin o söyledikleriniz Haymana'da yaşarlar."* Peki, kimdir Haymana'da yaşayanlar? Bunlar Milli Mücadele'ye ve Atatürk'e gönül veren kahramanlardır. İşte bu topraklar, o kahramanların toprağıdır. Bunu yeterince anlatamadık, ama bundan sonra anlatmamız gerekiyor. Başka il ve ilçelerde ya da yurtdışındaki şehirlerde böylesine bir tarihsel köke sahip

* Cumhuriyet Halk Partisi Ankara Milletvekili.

olunsa, bilin ki olağanüstü turist çeker, olağanüstü bir ilgi odağı haline gelir. Bunu başarmamız hem Haymana'nın hak ettiği tarihsel önem açısından hem de Haymana'nın sosyal, kültürel ve ekonomik yönden kalkınması için zaruridir.

Akademik etkinlikler ve diğer çalışmalarla bu zenginliğimizi anlatma fırsatı buluyoruz. Yeterli mi? Elbette yetersiz!.. Daha da anlatmamız gerekiyor. Ben bir hemşeriniz olarak Meclis'te her ortamda bunu dile getirmek suretiyle Haymana'nın hak ettiği payı alması açısından naçizane çabalarımı bundan sonra da sürdürme kararlılığı içerisinde olacağım.

Haymana'nın bir başka değeri de kaplıcalarımızdır. Geçtiğimiz yıl Meclis'te tam bir saat tartıştık. Biliniz ki değerli hemşerilerimiz, bugüne kadar hiçbir ilçe parlamento tarihinde bir saat tartışılmamıştır. Bu durum Haymana'ya nasip olmuştur. Haymana kaplıcası dünyadaki bütün kaplıcalar içerisinde, Fransa'nın Vichy kasabasındaki kaplıcadan sonra, en değerli ikinci kaplıcadır. Ancak çok değerli bir suya sahip olmasıyla övündüğümüz Haymana, ne yazık ki hak ettiği değeri görmemektedir. Kaplıca sanki bir banyo imiş gibi değerlendirilmektedir. Oysa kaplıcamızı bir sağlık turizmi alanına çevirmek ve tüm dünyadan insanları buraya getirmek zorundayız.

İşte bu iki özelliğimiz bir yandan Sakarya Savaşına öncülük etmek, bir yandan da kaplıcalarımızla Haymana'yı ayağa kaldırmak hepimizin başlıca görevi olmalıdır. Bu görev çerçevesinde hemşerilerimin bana vereceği her göreve hazır olduğumu bilmenizi isterim.

KASIM KARAKÜTÜK*

Sayın Milletvekilim, Sayın Kaymakamım, Sayın Belediye Başkanım, Türk İnkılâp Tarihi Enstitümüzün Müdürü, Yüksekokulumuzun Müdürü, değerli konuklar, sevgili gazeteciler, değerli basın mensupları, değerli konuklar hepinize hoş geldiniz diyorum. Bu etkinliğe rektörümüz Sayın Profesör Doktor Erkan İbiş; sevgi, saygı ve selamlarını iletmemi istedi.

Bir toplumun, bir ülkenin gelişmesinin en önemli aracı eğitimidir. Dünyada hiçbir ülke yoktur ki ekonomik yönden gelişmiş olsun, eğitim yönünden geri kalmış olsun. Ya da başka bir şekilde söylemek gerekirse eğitim yönünden gelişmemiş olup, ekonomik yönden gelişmiş bir ülke yoktur. Şunu söylemek istiyorum; bir toplumun, bir ülkenin, bir devletin kalkınabilmesinin temel yolu eğitimidir. Öncelikle yurttaşlarının, çocuklarının, kızlarının, erkeklerinin tümünün eğitilmesi yoluyla kalkınabilir. Ülkemizde de eğitim alanında cumhuriyetle birlikte çok önemli gelişmeler olmuştur. Daha da olması yönünde eğitim kurumlarımız çaba göstermektedir. İşte dördüncüsünü bu gün bu etkinliklerle hem kutlayacağımız hem de bilimsel olarak tartışacağımız IV. Ulusal Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu, aslında yurttaşlarımızın eğitimi açısından hem de cumhuriyet değerlerimizin kazandırılması açısından önemli bir platformdur. Toplumu eğitirken hem onların iyi yurttaş olmasını sağlayacağız, hem meslek kazanmalarını sağlayacağız, ama bir yandan da bilinçli yurttaş olmaları için onlara çeşitli bilgiler, çeşitli kazanımlar sağlayacağız. Bunlar içinde bu ülkenin tarihini, tarih eğitimi vermek de söz konusudur. İşte bu kapsamda hem Cumhuriyet tarihini hem de genel olarak Türk tarihini kazandırmak da eğitimin amaçları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu toplantı Haymana Sempozyumu aynı zamanda tarih eğitiminin de bir boyutunu hem Haymanalılara hem de toplumumuza kazandırma amacı gütmektedir. Bunu paylaşmak istiyorum.

Tarih eğitimi verirken bazı soruları sordurma ve düşündürme eğitimi vermemiz gerekir. Bunlardan bir tanesi Çanakkale Zaferidir. Eğer biz Çanakkale’de zafer kazanmamış olsaydık acaba Dünya tarihi ne olurdu? Böyle bir soruyu sordüğümüz zaman çok değişik durumların ortaya çıkacağını görebiliyoruz. Dolayısıyla tarih eğitimi içerisinde buna benzer soruları sormamız gerekir. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasında önemli bir yeri olan Çanakkale Zaferini ve onun başkahramanı Atatürk’ü bir kez daha

* Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı

burada anlamamız gerekiyor. İkinci olarak bu sempozyumun amacı olan; Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiği bu topraklarda, savaşın nasıl meydana geldiği ve nasıl sonuçlandığını toplumumuza iyi anlatmamız gerekiyor. İşte IV. Ulusal Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu, Kurtuluş Savaşımızın nasıl gerçekleştiğini hem toplumumuzla hem de bu alanda eğitim görenlerle paylaşmak açısından çok önemli bir etkinliktir ve dördüncüsü gerçekleştiği için artık kurumsallaşmıştır. Bu etkinlikte görev alan pek çok hocamız var. İzninizle program üzerinden isimlerini paylaşmak istiyorum: Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Prof. Dr. Birkan Sonel Tur, Doç. Dr. Hakan Uzun, Yrd. Doç. Dr. Sedef Bulut, Halil İbrahim Uçak, Prof. Dr. Birkan Sonel Tur'un başkanlığını yaptığı dört oturum var: Abbas Güçlü, Prof. Dr. Ömer Özkan, Abdullah Doğan, Burhan Sönmez, Prof. Dr. Mesut Çapa, Prof. Dr. Haluk Selvi, Yrd. Doç. Dr. Ali Asker, Yrd. Doç. Dr. Olcay Özkaya, Prof. Dr. Bige Sükan, Prof. Dr. Fahri Taş, Prof. Dr. Necdet Hayta, Dr. Hatice Yıldırım, Prof. Dr. Yasemin Doğaner, Doç. Dr. Sadiye Tutsak, Dr. Çağla Derya Tağmat başta olmak üzere pek çok katılımcının emeği geçmiştir.

Bu toplantının yararlı olmasını diliyorum. Bu çerçevede başta Kurtuluş Savaşımızın kahramanı Atatürk olmak üzere tüm şehitlerimizi saygıyla ve minnetle anıyorum. Şunu da vurgulayarak konuşmama son vermek istiyorum. Kurtuluş Savaşı, Dünya tarihine baktığımız zaman eşi benzeri olmayan bir kahramanlık abidesidir. Bunu da göz önünde tutarak Türkiye Cumhuriyeti olarak kendimize güven duygumuzu kaybetmememiz gerektiğini, birlikte yaşama tutumumuzu sürdürmemiz gerektiğini ve hep birlikte bu devletin daha güçlü bir şekilde yoluna devam etmesi gerektiği konusunda hepimiz üzerimize düşen görevi yerine getirmeliyiz. Tabii yine şunu da söylemeden geçemiyorum: Atatürk'ün direktifleriyle kurulmuş olan Ankara Üniversitesi; hem bilim yolunda, hem evrensel değerler yolunda hem Ankara'nın çevresinde -Haymana'da, Beypazarı'nda, Nallıhan'da, Ayaş'ta, Elmadağ'da, Kalecik'te- hizmet sunarak Türkiye'nin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ankara Üniversitesi Cumhuriyetin ilk üniversitesidir ve diğer üniversiteleri de kuran, onların hocalarını yetiştiren onlara analık yapmış bir ana üniversitedir. Bugün bu toplantıya geldiğiniz için, katkı verdiğiniz için, bizleri yalnız bırakmadığınız için hepinize sevgi ve saygılarımı sunuyorum. Toplantının yararlı geçmesini diliyorum.

TURAN ERDOĞAN*

Osmanlı Devleti; büyük bir devlet geleneği olan Türklerin, bugüne kadar kurmuş olduğu en güçlü devlettir. Bu devletin kuruluş serüveni Anadolu topraklarında başlamış ve daha sonra üç kıtaya (Asya, Afrika, Avrupa) yayılmıştır. Avrupa içlerine ilerleyen Osmanlı Devleti 1683 yılında Viyana önlerine kadar dayanarak bu şehri ikinci defa kuşatarak fethetme çabası içerisine girmiştir. Ancak bu fetih gerçekleşmeden Osmanlı Devleti orduları geri çekilmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra da Osmanlı Devleti, Avrupa içlerinde fethettiği ve devlet toprağı haline getirdiği yerlerden zaman içinde çekilmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin girdiği en büyük savaşlardan birisi de I. Dünya Savaşı'dır. I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında giren Osmanlı Devleti, Almanya'nın savaşı kaybetmesi ile birlikte kendisi de bu mücadeleden yenik ayrılmıştır. Savaşı kaybeden Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalanmıştır. Bu mütarekenin ardından Osmanlı'nın elinde kalan son toprak parçaları da birer birer İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmeye doğru giderken, büyük devlet geleneğine sahip Türk ulusunda yeni bir mücadelenin de başlangıcı olmuştur. Bu mücadelenin en önemlisi ve de sonuncusu Sakarya Meydan Muharebesi, Türklerin 1683'ten itibaren Viyana önlerinden geri çekilişlerinin noktalandığı bir savaş olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk tarihi açısından önemi şudur; bu savaşla birlikte sürekli küçülmeye devam eden Türk yurdu küçülmenin artık son noktasına gelmiştir. Yani bu savaştan sonra artık Türk ordusunun 1683'ten beri geri çekilişi sona ermiş ve ileri hareketi başlamıştır.

Sakarya Savaşı'nda bir cephe savaşı olmamış, Türk milletinin tam bir ölüm kalım savaşı olduğundan, bir alan savaşı olmuştur. Savunma hattı yoktur. Savunma alanı vardır. O alan bütün yurttur. Yurdun her karış toprağı, yurttaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana bırakılamaz. Onun için, küçük büyük her birlik bulunduğu yerden atılabilir; ama küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada yeniden düşmana karşı cephe kurup savaşı sürdürür.

* Haymana Kaymakamı.

Yanıdaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler ona uyamaz. Bulunduğu mevziye sonuna dek dayanmak ve direnmekle yükümlüdür.¹

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başkomutanı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün yukarıdaki Nutuk'ta belirttiği gibi tam bir saha savaşına dönen Sakarya Muharebesi, Türk tarihinde bir ilktir.

22 gün 22 gece aralıksız süren büyük ve kanlı Sakarya Savaşı, yeni Türk Devleti'nin tarihine, dünya tarihinde pek az olan, büyük bir meydan savaşı örneği yazmıştır.²

Sakarya Meydan Muharebesi'nin büyük bölümü Haymana topraklarında geçmiştir. Yunan ordusu Polatlı hattından saldırıya geçtikten sonra ağırlığını güneye, Haymana topraklarında bulunan Mangal Dağı ve Çal Dağı'nda yoğunlaştırmıştır. Bu cephe hattı zaman zaman yarılmasına rağmen Başkomutan'ın "hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır" talimatına uygun olarak geri çekilen Türk ordu birlikleri, Haymana topraklarında kendisi için mevzi olarak tuttuğu tüm tepelerde, Yunan ordusu karşısında savunma hattı oluşturarak savaşmaya devam etmiştir.

Atatürk, Ağustos ayının yakıcı güneşi altında Katrancı köyünün güneyinde yüksek bir tepeye çıkarak muharebe mevzilerini gözden geçirirken, atına bineceği sırada sol ayağı üzengiden kaymış ve dengesini kaybederek yüzükoyun bir kaya parçası üzerine düşmüş ve kaburgaları kırılmıştır.³ Buradan da anlaşılacağı üzere Katrancı köyü Haymana'ya bağlı ve Yunan ordusunun güneyden saldırdığı ilk noktalardan birisi olan Mangal Dağı'nın tam karşısıdır. Başkomutan buradaki mevzileri denetleyip ve gözlemediği muhtemeldir. Haymana halkı Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Türk ordusuna özellikle yiyecek, içecek gibi iaşe konusunda tüm malvarlığıyla yardımda bulunduğu da yine bilinen bir gerçektir.

¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, (Haz. İsmail Arar, Uluğ İğdemir, N Sami Özerdim), Cilt: II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.827.

² **Nutuk**, s.827.

³ Necdet, Aysal, "Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ve Haymana", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, (Haz. Temuçin F. Ertan-Hakan Uzun), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s.18.

ÖZDEMİR TURGUT*

Öncelikle son günlerde ülkemizde yaşanan terör olayları ve toprağa verdiğimiz şehitlerimizin acısını yüreğimde hissediyorum. Hain saldırılarda hayatını kaybeden askerlerimize ve polislerimize Allah'tan rahmet, yaralananlara ise acil şifalar diliyorum. Şehit olan ve yaralanan vatandaşlarımızın ailelerine ve milletimize sabır diliyorum. Haymana Güzelcekale Mahallesi nüfusuna kayıtlı polis memurumuz Ali Koç ve Evlehan Mahallesi nüfusuna kayıtlı askerimiz Şahin Şimşek. Birisi Türk, birisi Kürt, ikisi de bu vatan için canlarını verdiler. Milli birlik ve beraberliğimizi bozmaya yönelik bu tarz hain saldırılara karşı tüm halkımızı bir arada olmaya davet ediyorum.

Haymana, tüm uygarlıklara ev sahipliği yapmış tarih ve termo turizmle tarım ve ekonomisiyle geleceğe umutla bakan bir ilçedir. Nüfusumuzun önemli bir bölümü Polatlı ve Ankara'da ikamet etmektedir. Ankara'da ikamet eden Haymanalı esnafımız başkent ticaretinin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Değerli misafirlerimiz Sakarya Zaferi askeri bir başarının ötesinde, Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Türkiye halkının bütünleşmesini sağlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının yolunu açan çok yönlü bir gelişmedir. Sakarya Zaferi kazanılmasaydı, son direnme noktası olan Haymana düşseydi, Türkiye'nin cumhuriyet olma hayalleri de suya düşecekti. Onun için bu savaşın Türkiye tarihindeki önemi çok büyüktür. Biz akademik etkinlikler sayesinde Sakarya Zaferinin Adapazarı'nda değil, Haymana'da cereyan ettiğini kitlelere anlatmaya çalışıyoruz. Bu savaş, çok sayıda üst rütbeli subayın şehit düştüğü bir savaştır. Sakarya Meydan Savaşı sonunda Türk ordusu 5713 şehit, 18480 yaralı, 828 esir ve 14258 kayıp olmak üzere toplam 49289 zayıat vermiştir.

Böylesine önemli bir zaferi bize armağan eden ecdadımıza olan vefa borcumuzu yerine getirmek için çeşitli etkinlikler düzenliyoruz. Bunlardan birisi de Kesikkavak Mahallesi'nden Haymana'ya doğru meşalelerle yapacağımız yürüyüştür. Bu tarihi yürüyüşe katılmanızı diler, şükranlarımı sunar saygılar dilerim.

* Haymana Belediye Başkanı.

ABBAS GÜÇLÜ*

Öncelikle Haymana halkının kendi tarihi ile ilgilenmesi gerektiğini belirtmek istiyorum. Özellikle de öğretmenler bu konuda daha duyarlı olmalıdır. Öğretmenlerimiz, Haymana tarihi başta olmak üzere, tarihsel konulara ve toplumsal olaylara ilgi duymalıdır.

Sayın milletvekilimiz Levent Kök, Haymanalı olmamasına rağmen, Haymana bayrağını dalgalandıran kişilerden biridir. Aynı şekilde Ankara Üniversitesi –başta Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü olmak üzere- Haymana tarihiyle ilgili önemli bir süreç başlatmıştır. Dört yıl öncesinde sosyal medyada Haymana ile ilgili arama yapıldığında karşımıza hoş olmayan sonuçlar çıkarken, düzenlenen sempozyumlar sayesinde şimdi Haymana'nın tarihi kimliğini ön plana çıkaran değerlendirmelere rastlamaktayız. Ancak milletvekilimiz ve Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi'nin katkısı kadar, Haymanalılar olarak bizler de bir şeyler yapmalıyız. Ben, kendi adıma, çağrıldığım sürece bu sempozyumlara geldim ve gelmeye de devam edeceğim.

Ben ilk ve ortaöğretimi Haymana'da okudum. Lise için Polatlı'ya gitmek mecburiyetinde kalmıştım. Şimdi ise ilçemizde altı lise bulunmaktadır. Eğitim-öğretim düzeyi yükseldi. Haymana Nuri Bektaş Lisesi'nden ilk bine dört öğrenci girdiğini öğrendim. Bunlar, Haymana'nın kimliğinin değişiyor olmasının önemli ipuçlarıdır. Yalnız, ekonomik olarak da kalkınmak gerekmektedir. Kaplıcalarımızı ve tarım alanlarımızı iyi kullanmalıyız. Ayrıca Levent Bey (Kök) gibi, Haymana için mücadele veren vekillerimize sahip çıkmalıyız.

Ankara Üniversitesi burada bir yüksekokul açmıştır. Ancak öğrencilerin barınması, daha doğrusu yurt yapımı konusunda sıkıntıların olduğundan bahsedildi. Biz Haymanalılar genel olarak didişmeyi severiz. Ben de medyada en çok didişen insanlardan biriyim. Ama bu tartışmalar ve didişmeler bir sonuç getirmelidir. Prof. Dr. Kasım Karakütük hocamızın bahsettiği sorunlar çözülemeyecek sorunlar değildir. Bunların çözümünü hep birlikte bulmalıyız.

Eğitimle desteklenmeyen zenginlik bir anlam taşımaz. Bu sebeple Haymana'yı kalkındırmak istiyorsak işe eğitimden başlamalıyız. Anne

* Milliyet Gazetesi Yazarı.

babalara, çocuklara bırakılacak en iyi mirasın eğitim olduğunu anlatmalıyız ve yeniden üreten bir toplum olmalıyız. Bugün köylere gidildiğinde ekmek, yumurta, yoğurt gibi besinlerin dışarıdan geldiğini, burada üretilmediğini görüyoruz. Temel besin kaynaklarıyla ilgili üretimimizi arttırmalıyız.

Gençlere de bir çift sözüm var. Gençler de genç olmanın sorumluluğunu yerine getirmemektedir. Amerika’da bir üniversite öğrencisi tatil günlerinde çalışmıyorsa bu utanç verici bir durumdur. Ancak biz, bu sorumluluğu taşıyan gençler değil, test nesilleri yetiştiriyoruz. Sınav sektörüne harcadığımız milyarlar karşılığında 2015 yılında 40 fen sorusunun ortalaması 3,5 olarak belirtildi. Bunu değiştirmemiz gerekiyor.

Aynı konuda konuşmaya devam etmek istiyorum. Müthiş bir tüketim toplumu olduk ne yazık ki!.. Asgari ücret olarak bin lira alan biri cebinde iki bin liralık cep telefonu taşıyor. Yumurta bile kırmayı bilmeyen kızlar ve eli tornavida tutmayan erkekler yetişti. Türkiye’de toprak ve güneşten bol bir şey yok, ama sebze yetişmiyor. Haymana için konuşmam gerekirse, önceden Haymana pazarındaki tüm ürünler Haymana’da yetişirdi. Bugün maalesef öyle değil. Öğretmenlerimizin, üniversitelerimizin önce bunları öğretmeleri gereklidir. Haymana’ya üretimin öğretilmesi gerekiyor. Amerika’da eyaletlerdeki üniversitelere devlet tarafından “eyaletin için ne yapıyorsun” diye soruluyor. Biz de bu ödevi geliştirmeliyiz. Öğretmenlerimiz bulunduğu yerin tarihi kimliğiyle özdeşleşmelidir. Bu tür toplantılara sosyal sorumluluk bilinci taşıyarak katılmalıdır. Haymana tarih, tarım, kaplıca bölgesiyse, derslerde önce bunlar okutulmalıdır. Öğrenciler buğdayın nerede yetiştiğini bilmediği gibi, kaplıcaların kıymetinin farkında değil!.. Batılı ülkeler gibi öğrencilerimize önce yaşadıkları kentin kimliğini öğretmeliyiz.

Eski Haymana yok diyoruz ama aynı zamanda yeniliklere de açık olmalıyız. Kaymakamımız ve belediye başkanımıza 3-5 günlük bir periyotta Haymana’nın nasıl kalkınabileceğine dair konuşmalar yapılmasını rica ettim. Bence yatırımı nasıl çekebileceğimizi, istihdam olanaklarımızı nasıl artırabileceğimizi ve Haymana’yı nasıl üretebilir hale getirebileceğimizi konuşmalıyız.

Türkiye’de etnik kökene, dine, mezhebe göre siyaset yapılmasının terk edilmesi gerekiyor. Haymana bunu 80 yıl önce aşmıştı. Atatürk’ün Türkiye mozaiki yaratmak için laboratuvar olarak kullandığı yerlerden biri belki de Haymana idi. Biz büyüyünceye kadar kim Tatar, kim Kürt, kim Çerkes bilmiyorduk. Bu durumu tersine çevirmeye çalışanlara izin vermemeliyiz. Haymana’nın 80 yıl önce yaptığını Türkiye’ye model olacak şekilde canlandırmalıyız.

ABDULLAH DOĞAN*

Öncelikle kendimden biraz bahsetmek istiyorum. Haymana Yamak köyü doğumluyum. İlk ve ortaokulu burada, liseyi Ankara'da bitirdim. Ankara Hukuk Fakültesi'nden ayrılarak, İsveç'e yerleştim. İsveç'e gittiğimde başka bir dünyayla karşılaştım. Bir sarsıntı geçirdikten sonra kendimi fazla hırpalamadan toparlandım. Sonrasında eğitime başladım; psikoloji okudum, ardından yüksek lisans yaptım. Onların dilleriyle kitaplar yazdım. Fakat aklımda hep Haymana'ya yardım etme düşüncesi vardı. Böyle bir sorumluluk hissediyordum. İsveç'in gelişmişliğini Haymana'da da görmek istiyordum. Hatta kısa bir siyaset maceram oldu. Stockholm Üniversitesi'nde doktora yaparken, Haymana belediye başkanlığı adaylığına davet edildim. Hiçbir beklentim olmadan, hatta kendi birikimimden fedakârlık ederek aday oldum. Kazanamadım, ancak Haymana'ya faydalı olma istediğimden vazgeçmedim. Yazdığım kitaplarla bu amacımı gerçekleştirmeye çalıştım.

Ülkemizin gelişmesi için demokrasi çok önemlidir. Demokrasi olmazsa eğitimde ilerleme sağlayamayız. Ayrıca bu hususta kadınlar, çocuklar, gençler ve yaşlıların hayat standartlarının yükseltilmesi gerektiğine inanıyorum. Kadınlarımıza yardım etmemiz gerekiyor, ancak sadece bizim çabalarımızla bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Kendilerinin de bu konuda çalışmalar yapmaları şarttır. İsveç'te bulunduğum sınıflarda en başarılı olanlar kadınlardı. Üniversitelerde akademisyenlerin yarısı kadındı. Türkiye'de ise kadınlar hor görüldüğünü, hakaretlere uğradıklarını gazetelerde okuyor, televizyonlarda izliyoruz. Bunları kabul etmeyelim. Kadınların ülke gelişmesine katkısı olmazsa, o ülke gelişemez. Çocuklarımız ise eğitime çok küçük yaşlarda, daha kreşte iken başlamalıdır. Böylece daha ciddi bir eğitim almış olurlar. Gençlerimiz; İsveç'te olduğu gibi özgürce istedikleri okullarda okumalıdır. Yaşlılarımız; yaşlılıklarında sıkıntı yaşamamalı, yeterli aylıkları, arabaları, tatil olanakları olmalıdır.

Bu arada İsveç'teki siyasi ahlaka da dikkat çekmek istiyorum. En ufak bir rüşvet, yolsuzluk iddiası olması durumunda siyasetçiler istifa ediyorlar. Ülkemiz için de bunu arzuluyorum. Ancak şunu da belirtmem gerekir ki, bizim insanlarımızdaki dayanışma kültürü, dünyanın hiçbir yerinde mevcut değil. Bu açıdan ülkemiz için umutsuzluğa asla kapılmıyorum. Açıkça

* Yazar ve Sosyolog.

söylemem gerekirse İsveç'e gitmeden evvel etnik milliyetçiydim. İleri düzeyde Kürt milliyetçisi idim. Fakat orada yaşadıkça, ülkemizin kültürünün ve insanların değerini anladım.

Haymana değerli insanlar yetiştirmiş olan önemli bir yerdir. Fakat kendimizi yeterince tanıtamadığımızı, Haymana hakkındaki ön yargıyı kıramadığımızı düşünüyorum. Kitaplarımdan birini okuyan bir kişiyle tesadüfen tanışmıştım. Haymanalı olduğumu söylediğimde şaşırmişti. Oysa Burhan Sönmez gibi dünya çapında bir romancıya sahibiz. Aynı şekilde Abbas Güçlü, Haymana'nın yüzünü ağartan başarılı bir gazetecidir. Bu değerlerimize sahip çıkmalı, böyle değerlerin yetişmesi için çaba göstermeliyiz. Ben kendi adıma yazdığım kitaplarla kadınlarımızı, gençlerimizi bilinçlendirmeye gayret ediyorum. Hepimiz elimizden geleni yapmalı, Haymana için elimizi taşın altına koymalıyız.

BURHAN SÖNMEZ*

Biz edebiyatçılar yazı insanıyızdır, konuşmaya pek meylettmeyiz. Konuşurken de sözü evirip çevirip siyasete veya spora değil, edebiyata bağlamaya çalışırız. Değerli Abbas Güçlü güzel noktalara değindi. O bir gazeteci, bir televizyon insanı olduğu için bu kitle ona az geldi ama açıkçası ben baktığımda büyük bir kitle gördüm ve korktum. Bir yazar; böyle bir kitle ve mülki amirler protokolü karşısında çok az konuşma yapmıştır.

Üretim dediğimiz şey farklı biçimlerde ortaya çıkar. Bizim yaptığımız ya da benim gibi insanların yapabildiği şey kitaplar, fikirler ortaya koymak, kendimize ve bağlı bulunduğumuz toprağa katkıda bulunmaktır. Evvelki yıl seminer için Nuri Bektaş Anadolu Lisesi'ne davet etmişlerdi. Bütün öğrenciler spor salonunda toplanmıştı. O günle ilgili unutamadığım bir şey var: XX. yüzyılın büyük şairlerinden biri ömrünün sonlarına doğru “geçmiş nereye gider” diye sorar. Filozoflar henüz bu soruyu sormamış, bunun üzerine düşünmemişlerdir. Öğrenci bunu söyleyerek bana bu tespit hakkında ne düşündüğümü sordu. İki yıl geçti hala o soruyu düşünüyorum. O öğrencinin ortalamasını, tembel veya çalışkan olduğunu bilemem ama sorduğu soru çok önemliydi. Bazen bir soru hayata başka bir taraftan bakmamıza vesile olur. Haymana benim kafamda birçok vesile ile yer işgal ediyorsa biri de budur. Bu soruyu belki de ömrümün sonuna kadar düşüneceğim.

Haymana'dan Ankara'ya ilk gidişim 7 yaşında, köyde beni traktör çığneyince oldu. Numune Hastanesi'nde yoğun bakımda kaldım. Orada hastanede yatarken birisi “nerelisin” diye sordu, “Haymanalıyım” dedim. “İçinden mi, dışından mı” diye sordu. Bu yedi yaşındaki bir çocuğun bilmediği bir kavram. Şansımı denedim “dışından” dedim. Yaklaşık 10-15 yıl doğru cevap mı verdim diye düşündüm. 17 yaşında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini kazandım. O gün bugündür dışarıdayım. Orman edebiyatında söylenen meşhur bir söz vardır. “Siz ormandan çıkıp gidebilirsiniz ama orman sizin içinizden çıkıp gitmez.” Haymana'dan çıkıp gidebilirsiniz ama Haymana sizin içinizden çıkıp gitmez. Ben 12 yıl İngiltere'de yaşadım. Gidip görmediğim ülke kalmadı. Ama her yerde Haymana'yı hissettim. Bunu özellikle ifade ediyorum.

* Yazar ve Edebiyatçı

Kitabım Türkiye’de edebiyat ödülü kazandıktan sonra birçok dile çevrildi. Yurtdışında birçok sempozyuma gittim. Bu sempozyumlarda bana söylenen, beni hem onurlandıran hem de korkutan bir şeyi İtalya’da bir radyo programının sunucu tekrar söyledi. Sunucu, “*Gabriel Garcia Marquez’in anıtsal “Yüzyıllık Yalnızlık” kitabında yarattığı bir Macondo köyü gibi, siz de Anadolu’da bir Macondo yaratmışsınız. Haymana Anadolu’daki Macondo’dur*” dedi. Ve bütün gazetelerde kitabımla ilgili olarak “Anadolu’daki Macondo’yu anlatan kitap” manşeti çıktı. Belirttiğim gibi önce bundan kıvanç duydum ama sonra bu iddianın altında ezildiğimi hissettim. Çünkü Marquez’in anlattığı Macondo köyü hiçbir zaman var olmamış bir köydü. Gerçek edebiyatçı, olmayan bir şeyi olmuş gibi anlatıp bizi inandırabilendir. Oysa ben olan bir şeyi anlatmıştım. Burası bir Macondo ise herkesin gelip göreceği bir yerdi. Geçen gün edebiyatçı bir arkadaşım, kitabımı okuduktan sonra “sizin orayı çok merak ettim, Haymana müthiş bir yermiş beni götür” dedi. Geldik, dolaştık. Döndükten sonra “hiç anlattığın gibi değilmiş, hayal kırıklığına uğradım” dedi. Üzüleceğimi sandı ama çok sevindim. Demek ki insanların görmediği, göremediği farklı bir şeyleri anlatabilmişiz. Bu da bize kıvanç vermişti.

Şimdi müsaadenizle konuşmaktan çok yazdıklarımın örnek vermek istiyorum. Bu kitapta Haymana’nın adının geçmediği sayfa yok ama ben seçtiğim birkaç örneği okumak istiyorum. Kitabın adı “Masumlar”. Giriş sayfası: “*Benim vatanım çocukluğum. Ve ben büyüdükçe uzaklaştım ondan ve uzaklaştıkça da o büyüdü içimde. O zamanlar Haymana ovasının bütün surlarını yoksul bir derviş gibi toplayan Hatip dayım bir bahar sabahı herkes uykudayken çıkıp gelirdi. Radyosunu açmadan önce anneme en son cinayetlerin, kocasını bırakıp sevdiğiyle kaçan kadınların ve kimsesiz kalmış çocukların haberlerini anlatırdı. Hayat kırık köprülerden geçen bir yoldu onun için. Tabanca, tespah ve çakmaklarla dolu heybesinden tabakasını çıkarır yatağımın başucunda tüütün sarardı. Parmakları toprak gibi çatlamıştı. İşlemeli bir bardaktan çayını içerken ben onun radyosunda biriktirdiği sesleri düşünürdüm. Geçen yaz yarım kalan şimdi unutmak üzere olduğu bir hikâyenin devamını getirip getirmediğini merak ederdim. Sadece bir hafta kalıp tekrar uzaklara gideceğini hatırlardım birden. Büyüyüp yetişkinler safına erdiğim zaman da peşimi bırakmayan ve annemden bana geçtiğine inandığım bir hüznü dolardı kalbime. Dayımın saçlarına dolanan ağır ve narin elin verdiği mutluluğa sahip çıkardım.*” Bu arada bir not geçeyim hemen, bu bahsettiğim dayım, Abbas Bey’in köylüsüdür.

Bir başka dönemde, köyden anlattığım Küçük Mehmet isminde bir çocuk: “*Bozkır toprağında boy veren Küçük Mehmet birkaç yıl sonra Haymana’da okurken öğretmen bir gün sınıfa yabancı bir gazeteyle gelmiş,*

çocuklara Amerika denen bir ülkeden söz etmişti. Elindeki gazetede yaman geçen kış mevsiminde Haymana Ovası'nda donarak ölen iki çoban ile dört yüz koyunun haberi yazılıydı. Çocuklar sevinçle alkışladı, kadın öğretmen buna memnun kaldı. Küçük Mehmet 1953 yılının 26 Kasım gününe ait Chicago Daily Tribune gazetesini gösteren öğretmene bu olay Arabistan'da da duyulmuş mudur öğretmenim diye sordu. Öğretmen, çöldeki Arapları düşünmeyin onlar bu haberleri okuyamazlar, biz de Arap harflerini terk ettiğimiz için dünyalarımız ayrıldı dedi."

Aynı bölümden bir başka paragraf: *"Doktorların ölüm kalplere eza vermesin diye kanser adını hastalardan gizlediği zamanlardı. Küçük Mehmet yıllarca merak ettiği Amerika devletinin başkanı Ankara'ya geldiği gün kan kasmaya başladı. Üniversitede ilk yılıydı. 500 bin nüfuslu Ankara'ya toplanan 700 bin kişi tek yıldızlı Türk bayrağı ile 49 yıldızlı Amerikan bayrağını sevinçle sallıyordu. Yabancı gazeteciler ajanslara tepeli, çorak ve kahverengi topraklardaki sanayileşmiş, modern ve gönençli bir ülkeden söz eden haberler geçiyordu. Atatürk'ten kalma üstü açık Lincoln marka arabadan halkı selamlayan Eisenhower'ı karşılayan kalabalığın coşkusu kelimelere sığmazdı. Bütün hafta şehri temizlemekle uğraşan Ankaralılar önceki gün yağın yağmurla kaygılanmış, ama sabah yağmur durunca Eisenhower'ın gülüşünü canlı olarak görmek umuduyla Atatürk Bulvarını doldurmuşlardı. Ike Eisenhower 3 kıtada 11 başkentten Roma'dan Tahran'dan ve Karaçi'den geçerken bir kadın onun anısına Pakistan'da yeni doğmuş bebeğine "Ike Han" adını vermişti. Ama sabırsız ölüm Küçük Mehmet'in canını almak için yeni doğan bebeğin ilk adımını bile atmasını beklemedi. Genç yaşta ölen Küçük Mehmet'in arkasından annesi Kürtçe ağıtlar yaktı, Türkçe "aslanım" diye seslendi ve en çok oğlunun bir kıza sevdalanmadan bu hayata veda etmesine ağladı. Şairin dediği gibi "ey cehennem en kör kapısı şeytan-ı lain, günahların azabından uzak et bizi rab. Acı ve ölüm muhakkak lakin sevdalar olsun ömrümüzün rızkı."*

Müsaadenizle son bir bölüm daha okuyacağım. Bu sefer başka bir karakter: *"Saadet kadının babası Yunan harbi sırasında Haymana Ovası'nda bir gece yaralanmış, birliğini kaybetmişti. İhtiyar Os 60 yaşındaydı o zaman. Köyün yakınında gördüğü yüzbaşını gizlice eve taşıdı. 3 gün sonra ayağa kalkın yüzbaşı yaralı halde karanlığa daldı, silah seslerinin gizlediği kendi askerlerini bularak, yeniden savaşa başladı. Savaş bitip ailesinin yanına döndüğünde ihtiyar Os'un ona hediye ettiği tütün tabakasını herkese gösterdi. Yıllar sonra bir felaketin yaklaştığını hissedince kızına tütün tabakasını verdi ve gidecek yeri kalmadığında Haymana Ovası'nda ihtiyar Os'u bulmasını söyledi. Saadet Hanım hamile ve perişan halde köye*

ulaştığında ihtiyar Os onu bağına bastı. Savaştan (burada anlayamadığım birkaç kelime var) daha fazla ağladı.”

Yeni kitabım birkaç ay önce yayımlandı: *İstanbul İstanbul*. Adı İstanbul ama içinde yine bir Haymana var. Bizden kurtulamazlar!.. Kitap için geçen hafta Amerika’da bir anlaşma sağlandı. Yakında Amerika’da, Danimarka’da, Hırvatistan’da ve yaklaşık 20 ülkede birden yayımlanacak. Umarım oralara gittiğinizde insanımızdan, Türkiye’den, acılarımızdan, umutlarımızdan ve kederlerimizden söz ederken, mutlaka Haymana’dan da söz etme imkânı tekrar olur. Bu toprakların umudunu oralara taşıma imkânı buluruz.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'NİN SOSYAL YÖNÜ

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ: KARDEŞLİK DUYGUSU VE İÇTİMAİ DUYARLILIK

Ali ASKER*

Giriş

20. yüzyılın başları Türk tarihinde en önemli olayların yaşandığı dönemdir. Altı yüzyıldan fazla devam etmiş bir imparatorluğun I. Dünya Savaşında yenik düşmesi, parçalanması ve dönemin emperyalist devletleri tarafından işgal edilmeye girişilmesi Anadolu’da Türk varlığının devam etmesini tehlike altına sokmuştur. Böyle bir durumda Türk ulusu Mustafa Kemal’in önderliğinde Kurtuluş Savaşına başlamıştır. Gerek Kurtuluş Savaşı döneminde, gerekse öncesi (Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı) Osmanlı sınırları dışında yaşayan Türkler ve Müslümanlar da bu mücadeleye fiilen, maddi ve manevi, anlamda destek vermişlerdir. Bu bağlamda Azerbaycan Türkleri kayda değer bir yere sahiptirler. Çağdaş tarih araştırmalarında bu konunun daha derinden araştırmasına ihtiyaç vardır.

Balkan Savaşları’ndan Milli Mücadeleye Azerbaycan Yardımları

Tarihi gelişim sürecinde, kimlik bilincinin Orta Çağ seviyesinde olduğu dönemlerde Kafkas ve Anadolu Türklüğünün yaklaşmasını engelleyen siyasi olaylar, ortak tarihimizin bilinen acı gerçekleridir. Fakat kimlik arayışlarının yoğun olduğu ve millet inşasının gerçekleştiği 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan’da Türklük şuurunun gelişmesi,¹ Türk (Müslüman vurgusu yapılsa bile) kimliği ekseninde hızla gelişen yaklaşma önemli olayların yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle 1905 sonrası Azerbaycan’da yaşanan Türk-Ermeni çatışması ve daha sonra Rusya’da Panslavist eğilimlerin ağırlık kazanması Azerbaycan Türklerinde birlik, dayanışma ve mücadele ruhunu geliştirerek “Türkçülük” akımının

* Yrd. Doç. Dr.; Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

¹ Bkz: Ali Asker, “Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasında Sosyo-Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Sonu - 20. Yüzyılın Başı)”, **Türk Dünyası –I**, Temmuz-Ağustos 2013, Sayı: 53, s. 1069-1088.

güçlenmesine, Türkiye'ye karşı derin ilgi ve sevginin doğmasına yol açmıştır.²

Balkan savaşları da sonuçları itibariyle Osmanlının maddi ve manevi kayıpları açısından ağır geçmiş savaşlar idi. Bu savaşlar sonucunda Osmanlı Devleti toprak kayıpları yaşamış, bölgedeki Türk ahali doğma yurtlarından kovulmuşlardı. Söz konusu savaşlarda Rus liberallerinin ilkesizliği tam anlamıyla gün ışığına çıktı. Liberallerin Osmanlı ordusuna karşı yoğun propaganda faaliyetleri, gönüllü birlikler teşkil etmeleri, orduya para toplamaları Türk aydınlarını psikolojik olarak çok etkilemişti.³ Azerbaycanlı aydınların Rusların politikasından memnun kalmadıklarını o dönemde yeraltı faaliyetini sürdüren Müsavat Partisinin beyannamesinde ortaya konulmuştur. Beynamede “yegane nicatımızın Türkiye'nin istiklali ve terakkisi olduğu” ifade edilmiştir. Müsavat Partisi, diğer memleketlerdeki Müslüman kardeşler Türkiye'ye yardım ederken Rusya Müslümanlarının kayıtsızlığını tenkit ediyordu. Bu beyanname Kafkas Müslümanları arasında büyük heyecan uyandırırken Çar Polisini de korkutmuştu.⁴ O dönemde Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Türk savaş mağdurlarına yardım çalışmaları organize etmiş ve bu yardımların yerlerine ulaşmasını sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında da, 1915 yılı başlarından savaş sonuna dek bu cemiyetin yanı sıra diğer yardım heyetleri işgal altındaki Anadolu topraklarına giderek halka yiyecek, içecek yardımları yaptıkları gibi onların hak ve hukuklarını korumaya çalışmışlardır. Kars, Ardahan, Kağızman, Oltu, Batum, Erzurum, Hınıs, Trabzon ve Iğdır gibi yerlerde şubeler açmış, iase ve sağlık merkezleri oluşturmuşlardır.⁵ Cemiyetin görevlileri işgal altında bulunan topraklarda dolaşarak kimsesiz çocukları toplamış ve Baküdeki yurtlara yerleştirerek bakımlarını sağlamışlardır. Bazı Azerbaycan tiyatro toplulukları “Kars-Ardahan Müslümanları nef'ine”, “Anadolu felaketzedeleri hayrına” gibi ifadelerle maksatlarını açık şekilde ortaya

² Mehman Ağayev, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 400.

³ Вах: Гасанлы Дж. **Русская революция и Азербайджан: Трудный путь к независимости (1917-1920)**. Изд. “Флинта”, Москва 2011, s. 28-29.

⁴ Halil Bal, **Azərbaycan Cumhuriyyətinin Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 25-26.

⁵ Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz: Betül Aslan, **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000; Betül Aslan, **I. Dünya Savaşı Esnasında “Azərbaycan Türkləri”nin “Anadolu Türkləri”ne “Kardeş Kömeği (Yardımları)” və Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000. Mehman Ağayev, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 401-402.

koymuş, sergiledikleri oyunlarla İslam Cemiyeti Hayriyesin'e yardımlar toplamışlardır.⁶ Birinci Dünya Savaşı arifesinde Ruslar tarafından esir durumuna düşürülen⁷, ayrıca Kafkasya cephesinde esir düşmüş Türklere yardım konusunda da Azerbaycan Türkleri olağanüstü fedakarlıklar sergilemişlerdi.

Bilindiği üzere Türk esirler öncelikle Tiflis üzerinden Bakü'ye, Hazar denizindeki Nargin adasına getiriliyorlardı.⁸ Burası esirlerin oldukça ağır şartlar altında yaşadıkları bir yer idi. Ayrıca Nargin adası, esirlerin yerel halktan uzak tutulması açısından da Çar hükümeti tarafından yapılmış "önemli" bir tercih idi. Tiflis civarında esirler için 500 çadır kurulmuştur. Esirler arasında siviller, ihtiyarlar ve çocuklar da vardı. Ölenlerin sayısı günbegün arttığı için onların her birine mezar kazılmadan, toplu şekilde hendeğe doldurularak toprağa gömüyorlardı. Bazen hendeğin derinliği yetersiz olduğu için cesetlerin üzeri açık kalıyordu.⁹ Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi ve diğer Müslüman hayır cemiyetleri bu duruma ciddi itiraz etmişlerdi. Cemiyetin temsilcisi İsmail Bey Seferbeyov Tiflis'e gelerek durumu incelemiş, ölümlerin defninden sorumlu şahıslar görevden uzaklaştırılmış, hastalar değişik hastanelere yerleştirilmişlerdi. Hastalara bakan hekimlerin ekseriyeti Ermeni oldukları için hastaların durumu daha da ağırdı.¹⁰ Nargin'deki esir kampında tutulanların durumu da vahimdi. Azerbaycan aydınlarından Neriman Nerimanov 28 Kasım 1917 tarihinde yayınladığı "Gözyaşı Döktüren Cezire" adlı bir yazısında, esir kampındaki dehşet verici ortamı gözler önüne seriyordu: "Keşke bu cezireye (adaya) gitmez olaydım. Keşke bir deri bir kemik bedenleri, fersiz gözleri, ah-u zar eden bu insanları görmez olaydım. Keşke, "Efendim, su!", "Efendim, yemek!", "Efendim, giyecek!" sözlerini işitmez olaydım. Keşke; (vücutları) çıplak, dudakları soğuktan titreyen, yüzleri morarmış anasız babasız

⁶ Bal, a.g.e, s. 52, 53.

⁷ Savaşın önce Rusya'nın Novorossiysk, Odessa ve diğer şehirlerinde başlıca olarak Trabzon ve çevresinden olmak kaydıyla binlerce kişi çalışıyorlardı. Ayrıca başta Batum ve Odessa olmak üzere Türkiye'den kaçan ve "İttihat ve Terakki" rejimine karşı duran bir kısım siyasi mülteci de Rusya'da bulunmakta idiler. Kars, Ardahan, Batum ve daha sonra Erzurum, Erzincan ve Van gibi Anadolu'da Rusların işgal ettikleri yerlerden çok sayıda sivil de esir götürülmüştü. Bu esirler daha çok Ermenilerin kışkırtma ve iftiralari sonucu Rus askerleri tarafından yakalanan, içlerinde oldukça yaşlı kişiler, çok küçük çocuklar ve kadınların da bulunduğu sivillerdi. Betül Aslan, "I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]** 42, Erzurum 2010, 283-305.

⁸ Aslan, "I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin...", s. 284.

⁹ Akif Aşırılı, **Nargin: Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı** (Yay. Haz. Bingür Sönmez), Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013, s. 21-22.

¹⁰ Aşırılı, a.g.e, s. 21-22.

çocuklarla konuşmamış olaydım. Keşke hastanede, başları kerpiç üstünde can veren yiğitlere rast gelmemiş olaydım.”¹¹ Azerbaycan’daki değişik hayır cemiyetleri, gazeteler, aydınlar ve iş adamlarının Türk esirlerle ilgili faaliyetleri ve gösterdikleri çabalar her şeyden önce bir insani görev olmanın yanı sıra bir Türk-Müslüman dayanışmasının sağlam örneği idi. Cemiyet 1917 yılında Bakü’de “Kardeş Kömeği” adlı bir mecmua da çıkarmıştı.¹²

Bu mecmuanın yazarları 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı, ilmi ve siyasetinin en parlak şahsiyetleri idiler: Hüseyin Cavid, Abdulla Şaik, Ömer Faik Nemanzadə, Ahmet Cevat, Mehmet Emin Resulzade, Abbas Sıhhat, Salman Turhan (Mümtaz), Memmed Said Ordubadi vs. Bakış açıları, görüşleri, sosyal durumları bu kadar muhtelif olan ve hatta uzak şehirlerde yaşayan bu insanları bir araya getiren ortak özellik onların sahip oldukları insancılık, eziyet ekenlere, ihtiyacı olanlara kardeşlik elini uzatmak, yardım etmek, maddi ve manevi yönden destek olmak isteği idi.¹³ “Kardeş Kömeği” çalışmalarına Bakü Müslüman Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Gence Milli Müslüman Komitesi ve Gence Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Necat Cemiyeti, Neşr-i Maârif Cemiyeti, Safa Cemiyeti, Revan Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi.¹⁴ Kasım 1917’de Cemiyetin Başkan yardımcısı Oruc Orucov Açık Söz gazetesinde halka şöyle sesleniyordu: “Cezire’de beş binden fazla dindaş ve millettaşlarımız kötü bir halde yaşamaktadır. Onların bu gurbet ve esarete tek ümitleri ancak bizlerdir. İhtiyaç büyük olduğu olduğu için büyük yardıma ihtiyaç vardır. Binaenaleyh insaniyet ve milliyet namına felaketzedelere merhamet elinizi uzatınız. Her türlü yiyecek, yorgan, döşek, yastık ve.s yardımda bulununuz.”¹⁵ Bakü halkı, Nargin adasında ağır şartlar altında yaşayan esirlerin kaçmalarına her türlü destek veriyorlardı. Esirlerin himayesini üstlenmiş hayır cemiyeti esirler için belli günlerde Bakü’ye çıkma izni alabilmişti. 1915 yılı temmuz ve ağustos aylarında Türk bayramı günü sekiz asker ve subay şehre çıkmış ve bir daha geri dönmemişlerdi. Azerbaycan Türkleri gerek komite ve teşkilatların yardımıyla gerekse kişisel çabaları sayesinde Türk esirlerinin kaçışına ve vatana dönmelerine yardım ediyorlardı.

¹¹ Aşırılı, a.g.e, s 32.

¹² Daha önce Mart 1915’de “Qardaş kömeği” adlı gazete çıkarılmış ve sadece 1 sayısı yayınlanmıştı.

¹³ Cəfərov N., “Qardaş köməyi-Kardeş Yardımı”, **Qardaşlıq borcu, insanlıq vəzifəsi**, TİKA, Azərbaycan GYF, Bakı 2012 məcmuəsi (ss. VII-VIII), s. VII.

¹⁴ Bkz. Aslan, **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin...**, s. 173-184.

¹⁵ **Açık Söz**, 30 Kasım 1917 No 617. Alıntı: Aslan, **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin...**, s. 170.

Azerbaycan Türklerinin esir Türk kardeşlerine yardımları 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonrada devam etmiştir. Yardım faaliyetlerini Azerbaycan hükümeti üzerine almış ve bu işlerle ilgili olarak "Umur-u Hayriye Nezareti" görevlendirilmiştir. Bununla birlikte Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Rusya'nın çeşitli yerlerindeki esir kamplarından Baküye gelen Türk esirleri ile ilgilenmeye devam etmişlerdir.¹⁶ Bilindiği üzere Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi (1918-20) Anadolu'da gelişen olaylar iki ülke arasındaki ilişkilerde birçok çelişkili hususların ortaya çıktığı dönemdir. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros ateşkesi, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşanın Samsuna çıkması, Türk Milli Kurtuluş mücadelesinin başlaması uluslararası dengelerin yanı sıra Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Rus işgali tehdidiyle karşı karşıya kalmış Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, uluslararası düzeyde tanınması için, başta İngiltere olmak kaydıyla Avrupa'nın büyük devletlerinin desteğini almaya yönelik bir diplomasi yürütüyordu. Diğer taraftan, Avrupa'nın büyük devletleri, savaşta yenilmiş Osmanlı Devlet'inin topraklarını taksim etmeye girişmişlerdi. Böyle bir durumda, Milli Mücadele önderleri Bolşevik Rusya ile stratejik anlamda yakınlaşmak yolunu tercih etmek zorunda kalmışlardır. Bu tarihi kesit Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin en hassas dönemlerinden biridir. Bazı tarihçilerin karşı iddialarına¹⁷ rağmen Azerbaycan milli hükümeti en zor günlerinde, yani yıkılmanın eşiğinde olduğu dönemde de Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine kayıtsız kalmamış, hem maddi hem de manevi yardımlarda bulunmuştu. Mart 1920'de Azerbaycan Başbakanı N. Yusifbeyli şahsi temsilcisi Ahmedzade Mehmet Ali Bey aracılığıyla Heyet-i Temsiliye'ye toplam değeri 1.4 milyon Fransız frankı olan 12 petrol poliçesi göndermişti. Fakat bazı nedenler yüzünden bu yardım Ankara'ya zamanında iletilenmemiştir. Fakat Azerbaycan'da milli hükümet yıkıldığı için bu poliçelerden 8'nin ve 19 bin Türk lirasının yalnız 1920 yılı ekim ayında Ankara'ya TBMM hükümeti dışişleri bakanının açıkladığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Azerbaycan hükümetinin Anadolu hareketine yardım çabaları yukarıda bahsedilen sebepler yüzünden oldukça zor, hatta imkânsıza yakın idi. Azerbaycan hükümeti Paris Barış Konferansında ülkenin bağımsızlığının tanınması için İngilizlerin desteğini kazanmaya çalışıyordu. Bu nedenle Azerbaycan milli hükümeti Anadolu hareketiyle ilişkilerde tedbirli davranmak ve Türklere olan yardımını açık şekilde değil, gizli şekilde

¹⁶ Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin..., s. 173.

¹⁷ Bu iddiaların tekzihiyle ilgili bkz: Vasif Qafarov, **Türkiyə-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan məsələsi (1917-1922)**. Azərnaşr, Bakı 2011, s. 296 vd..

¹⁸ Mustafa Keskin, "Milli Mücadele'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuva-yi Milliye İçin Nakdi Yardım Gönderilmesi", **Türk Yurdu**, C. IX. No: 22 Kasım 1988, s. 20-22; Qafarov, **Türkiyə-Rusiya münasibətlərində...**

yapmaya mecbur idi. İngiliz ajanları Azerbaycan hükümetinin bu çabalarını mercek altına almışlardı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen gizli raporda Azerbaycan hükümeti ile Türkiye milletçilerinin hemfikir oldukları, bu yüzden Azerbaycan'a silah verilmemesi gerektiği gösterilmiştir.¹⁹ İngiliz esirliğinden kaçmış Nuri Paşa 1919 senesi eylül ayında Bakü'ye gelerek burada yarı resmi "Türkiye halkının temsilcigini" kurmuş ve Anadolu hareketi için destek ve maliye yardımı toplamaya çalışmıştır. Bu teşkilatın tüm giderleri Azerbaycan hükümeti tarafından karşılanmıştır. 23 Mart 1920'de Azerbaycan hükümetinin inisiyatifıyla Anadolu hareketine yardım kampanyası başlatılmış, 3 bin pound para toplanmış ve toplanan paranın Anadolu'ya gönderilmesi planlanmıştı. Fakat Bolşevik işgali nedeniyle bu yardım Anadolu'ya iletilmemiştir.²⁰

28 Nisan 1920'de Azerbaycan halk Cumhuriyeti Bolşeviklerin 11. Kızıl Ordusunun müdahalesiyle yıkılarak, yerinde Azerbaycan Sovyet hükümeti kuruldu. Anadolu'daki hareket emperyalist işgalci devletlere karşı idi. Bolşevikler de aynı ülkelere karşı mücadele ediyorlardı. Bu yüzden karakteri ve hedefleri farklı olmasına rağmen her iki mücadelenin ortak yönleri Rusya ve Milli Mücadele hareketinin yakınlaşmasına neden olmuştu. Sovyet Rusya ile milli Mücadele önderleri arasında aracılık edebilecek en uygun merkez Bakü idi.²¹ Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin tesis edilmesinin ardından TBMM Hükümetiyle ilişkiler kurmaya çalışılmıştır. Dönemin zor şartlarına rağmen TBMM tarafından Memduh Şevket (Esendal) Azerbaycan'a elçi sıfatıyla atanırken, on üç ay sonra Azerbaycan hükümeti de İbrahim Ebilov'u Ankara'ya temsilci tayin etmiştir. Bu dönemde Azerbaycan'ın siyasi anlamda Türkiye'ye desteğini gösteren olaylardan biri Azerbaycan hükümetinin Antant devletlerine Malta'da İngilizler tarafından esir tutulan Türklerin yerine ellerindeki Fransız ve İngiliz esirlerini değiştirmek teklifi olmuştur. Her ne kadar bu inisiyatif gerçekleşmemiş ise de TBMM tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştır.²²

Sovyet döneminde Anadolu'daki mücadeleye destek sağlanması, ayrıca Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde yine İbrahim Ebilov'un çok önemli çabaları olmuştur.²³ Ebilov, aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün

¹⁹ Hüseyin Baykara, **Azərbaycan mübarizəsi tarixi**, Azərneşr 1992; Qafarov, a.g.e., s. 271. 298-299.

²⁰ Qafarov, a.g.e., s. 297.

²¹ Bu konuda bkz: Hüseyin Adıgüzel, **Atatürk-Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız**, İleri Yayınları, İstanbul 2006.

²² Ağayev, a.g.e., s. 230-234; Siyasi ilişkiler konusunda bkz: Abdülhamit Avşar, **Türkiyenin istiqlal müharibəsində Azərbaycan türkləri, Türkiyə arxiv sənədləri və mətbuatında (1919-1922)**, Azərbaycanca Atatürk Mərkəzi, Bakı-2007, s. 25.

²³ İbrahim Ebilov'un hayat ve faaliyetiyle ilgili bkz: Aslan, **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

değer verdiği ve güvendiği bir şahsiyetti. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün üzerine kendi eliyle yazdığı "Azerbaycan'ın Sayın Büyükelçisine, kardeşim İbrahim Ebilov'a 28 Ekim 1921 y." imzalı fotoğraf muhafaza edilmektedir. İ. Ebilov'un önerisiyle Azerbaycan hükümeti Trabzon ve Samsun'da konsolosluklar açmıştı. Bu karar Azerbaycan ve Türkiye arasında ticari ve kültürel ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi açısından çok önemliydi. İ. Ebilov'un Türk sanayicileriyle şahsi görüşmeleri iki devlet arasında ticari ve ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur.²⁴ Milli Mücadele döneminde Azerbaycan'dan Anadolu Türklerine maddi, manevi ve hatta askeri yardımları devam etmiştir. Azerbaycan'dan, mücadele döneminde en çok ihtiyaç duyulan mazot, benzin ve gazyağı gibi maddeler temin edilmiştir. İnönü savaşlarının ardından Azerbaycan tarafından 32 vagon mazot ve benzin, 8 vagon gazyağı gönderilmişti. Bu yardımla ilgili haber dönemin gazetelerinde de yer almıştı. "İkdam" gazetesinin 2. İnönü savaşının ardından yayınlanan sayısında, Azerbaycan hükümetinin Kars'a 40 vagon petrol gönderdiğine ilişkin haber yer almaktadır.²⁵ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde çekleri takdim edilen paranın geri kalan 1 milyon Franklık kısmı Sovyet hükümeti döneminde ödenmiştir. 1 Mart 1921 yılında 2. İnönü Savaşından bir kadar önce, Mustafa Kemal Paşa Mahmud Şevket Bey aracılığıyla Neriman Nerimanov'a bir mektup göndererek mali destek talebinde bulunmuştu. Nerimanov, bazı bakanların karşı olmalarına rağmen bu talebe olumlu yanıt vermiş ve 500 kg altını Ankara'ya göndermişti. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra Azerbaycan hükümeti Anadolu'ya, 30 tanker petrol, 2 tanker benzin ve 2 tanker gazyağı göndermiştir. 1922 yılında "Azneftesindikat" adlı ithalat-ihracat kurumu tarafından 1922 yılında Türkiye'ye 9294 ton gazyağı ve 340 ton benzin ihraç edilmiştir.²⁶

Milli Mücadele döneminde Azerbaycan Türklerinin askeri alandaki desteği de önemli konulardan biridir. 1920 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra ülkenin değişik bölgelerinde Sovyet ordusuna karşı baş gösteren ayaklanmalar acımasızca bastırılmıştır. Milli ordunun kurtulmayı başaran bir alay büyüklüğündeki birliği Güney Azerbaycan üzerinden Haziran-Temmuz 1920 senesinde Hasankale ve Erzurum'a gelerek Anadolu'daki milli mücadele saflarında yer almıştır. Azerbaycan askeri birliklerinin Türk ordusuna katılacağına ilişkin haberi ilk önce İsmet Paşa 8 Temmuz 1920'de TBMM'de yaptığı bir konuşmasında vermiştir.

²⁴ Zarife Dulayeva, "Atatürk'ün İmzası: "...Azerbaycan'ın Büyükelçisine, kardeşim İbrahim Abilov'a.", *İrs*, No: 7, 2013, s. 36-39.

²⁵ *İkdam* gazetesi, 2 May 1921. Alıntı: Avşar, a.g.e.,

²⁶ *Нефтяное хозяйство Азербайджана*, 1926, № 3, с.446. Alıntı: Dulayeva, a.g.e., s. 39.

Anadolu'ya gelen Azerbaycan birliklerinden Karabağ süvari alayı 12. tümenin emrine verilmiş, Kars çevreleme hareketi başlayınca 9. piyade tümeni emrine geçmiştir.²⁷ Azerbaycan'dan gelmiş çok sayıda subay ve asker Milli Mücadele'nin değişik cephelerinde sonuna kadar savaşmış, birçoğu daha sonra Türk ordusunda kalarak hizmet etmişlerdi. Bunlar arasında, Albay Yunuf Hazarlı (1893-1965), Topçu Albay Mehmet Akpolat (1897-1975), Topçu Albay Aslan Berkan (1897-1957), Albay Baba Behbut (1897-1967), Albay Salih Aksoy (1898-1956), Süvari Albay Feridun Daryal (1900-1982), Albay Veli Yedigâr (... - 1973), Hava Generali Cihangir Berker (1894-1958), Hava General Hüseyin Turgut (1900 - ...), Süvari Generali Samet Saygın (Refibekov) (1982-1980) ilk anda sayılabilecek onlarca isimden bazılarıdır.²⁸

Sonuç

Görüldüğü gibi 20. yüzyılın başlarında üç değişik siyasi rejimde yaşamış (sömürge, bağımsızlık ve Sovyet) Azerbaycan Türkleri Anadolu Türkleri konusunda sevgi ve kardeşlik duygularını büyük coşkuyla sergilemiş, Türkiye'nin bağımsızlığı ve zaferini kendi öz değeri ve kazanımı olarak görmüşlerdi. Hatta Sovyet döneminin başlarında dış ilişkilerde görece serbest olan Azerbaycan hükümeti Anadolu'daki mücadeleye sadece sınıf çıkarları açısından değil, aynı zamanda kardeşlik ve birlik duygularıyla bakmayı başarmıştır. Türkiye'yi düşman devlet olarak algılayan Sovyetler Birliğinin baskıcı dönemlerinde bile Azerbaycan Türklerinin içtimai şuurunda Anadolu Türklerine olan sevgi ve kardeşlik duyguları bir gerçektir ve incelenmesi gereken sosyolojik vakiadır. Tüm bunları dikkate aldığımızda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin dünyada benzeri olmayan çok özgün bir niteliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeptendir ki iktidarlar ve yürüttükleri politikaların karakterine bakılmaksızın Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin sağlam temellerinin her hangi bir şekilde bozulamayacağını eminlikle söyleyebiliriz. Zira bu ilişkiler "kamu diplomasisi", "yumuşak güç", "pragmatizm" vs. kavramların çok ötesinde duran Türklük duyguları ile beslenmektedir. Günümüzde sıkça deli getirilen "devletlerarasında duygusallığa yer olmadığına" dair söylem, kanımızca mutlak bir tespit değildir. Ortak kültür, ortak soy, tarih ve akrabalık ekseninde oluşarak derinleşen içtimai düşünce devletlerin politikasına yön vererek bu tür ilişkileri her zaman canlı tutmak iktidarındadır.

²⁷ Hüseyin Baykara, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda, İstiklal Savaşında Türkiye Ordusunda Azerbaycan Askeri Kıtaları" **Türk Kültürü**, No:22, Ağustos 1964, s. 73-74. Alınır: Ağayev, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 197.

²⁸ Bkz. Ağayev, **a.g.e**, s. 196-202; Avşar, **a.g.e**, s. 40 vd.

Kaynakça

- Adıgüzel, Hüseyin, **Atatürk-Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız**. 2. Baskı, İleri Yay., İstanbul 2006.
- Ağayev, Mehman, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Asker, Ali, “Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasında Sosyo-Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Sonu - 20. Yüzyılın Başı)”, **Türk Dünyası -I**. Temmuz-Ağustos 2013, Sayı: 53, s. 1069-1088.
- Aslan, Betül, **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Aslan, Betül, “I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası’nda Türk Esirler”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]** 42, Erzurum 2010, s.283-305.
- Aslan, Betül, **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.
- Aşırılı, Akif, **Nargin: Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı**, (Yay. Haz. Bingür Sönmez), Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013.
- Αω≡αρ Α. Τ|ρκιψΨνιν ιστιθλαλ μ|ηαριβΨσινδΨ ΑζΨρβαψχαν τ|ρκ λΨρι, Τ|ρκιψΨ αρξιω σΨνΨδλΨρι ωΨ μΨτβυατ|νδα (1919–1922). **ΑζΨρβαψχανδα Ατατ|ρκ ΜΨρκΨζι. Βακ|–2007, 40 ωδ.**
- Bal, Halil, **Azerbaycan Cumhuriyetinin Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Baykara, Hüseyin, **Azərbaycan mübarizəsi tarixi**, Azər nəşr 1992.
- Cəfərov, N., “Qardaş köməyi-Kardeş Yardımı”, **Qardaşlıq borcu, insanlıq vəzifəsi**, TİKA, Azərbaycan GYF, Bakı 2012 məcmuəsi (ss. VII-VIII), s. VII.
- Dulayeva, Zarife, “Atatürk’ün İmzası: “...Azerbaycan’ın Büyükelçisine, kardeşim İbrahim Abilov’a.” **İrs**, No: 7, 2013 (ss. 36-39).
- Keskin, Mustafa, “Milli Mücadele’de Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuvayı Milliye İçin Nakdi Yardım Gönderilmesi”, **Türk Yurdu**. C. IX. No: 22. Kasım 1988, s. 20-23.

Qafarov, Vasif, **Türkiyə-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan məsələsi (1917-1922)**. Azərneşr, Bakı 2011.

Гасанлы Дж. **Русская революция и Азербайджан: Трудный путь к независимости (1917-1920)**. Изд. “Флинта”, Москва 2011.

MİLLİ MÜCADELE’NİN ENTELEKTÜEL KADIN AKTÖRLERİ

Olca ÖZKAYA DUMAN*

Giriş

Türkiye’de Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren kadın dünyasında entelektüel ve siyasal yaşamda Avrupa’da yaşanan yeni siyasal akımların etkisiyle ilk kıpırdanmalar başlamıştır. Bu anlamda II. Meşrutiyet dönemi önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Bu dönemden itibaren kadın sorunlarının dile getirilmesi, kadının merkezde olduğu gibi Anadolu’da da cemiyet hayatına katılmaya başlaması konusunda önemli adımlar atılmıştır. Kadınların daha etkin ve kitlesel olarak teşkilatlanarak memleket meselelerine yakınlaşması Anadolu’nun işgali ile ortaya çıkan bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. I.Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin yenilmesi ve ardından Kurtuluş Savaşı’nın başlaması kadınların hukuki statülerinin düzenlenmesine yönelik gelişmelere ortam hazırlamıştır. Çok sayıda kadın cepheye giderek, erkeklerin yerine işçi ve memur olarak çalışma hayatına girmiş ve bu şekilde boşalan iş kollarını doldurmuştur. Bu durum sonraki dönemlerde kadının çeşitli iş kollarında istihdamı ve dolayısıyla bu iş kollarında sahip olacakları hukuki haklarını gündeme getirmiştir.¹

Bu dönemde kadının birden bire sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe yaygın olarak çalışmasının yolu açılmıştır. Adana’da pamuk, Karadeniz’de tütün, İzmir’de incir ve üzüm üretimi yapılan tarımsal işletmeler; Posta Telefon Telgraf, Maliye Bakanlığı gibi kamu kuruluşları kadın çalışanlara kapılarını açmıştır. Hatta geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere kadınlar, askeri görevlere bile alınmışlardır. Bu amaçla *Kadın Amele Taburu* adı altında kadın birlikleri kurulmuştur. Böylelikle kadın, toplumsal yaşamın içine daha etkin bir biçimde girmeye, cemiyet yaşamında etkin roller almaya başlamıştır. Bu dönemde kadının özellikle kamusal yaşamdaki varlığını destekleyen önemli bir diğer gelişme ise 1917 yılında *Aile Hukuku Kararnamesi* adıyla bir kanun gücünde kararnamenin çıkarılmasıydı. Ancak

* Yrd. Doç. Dr.; Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Vahap Sağ, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s.18.

daha sonraki süreçte bu kararnamenin feshi bu yöndeki gelişmelerin ilerlemesini durdurmuştur.² Bu rağmen art arda Anadolu’da yaşanacak olan işgaller, zamanla kadın haklarının gelişmesi ve elde edilmesinde önemli bir kapı aralamıştır.

İşgallerden kurtulup vatanın bağımsızlığını gerçekleştirmek için verilen mücadeleye katılan Türk kadını, cephede ve cephe gerisinde hizmet etmiş, cephe imalathanelerinde, kağıt kollarında, yol ve siper kazmada, hastabakıcılık, terzilik görevlerinde çalışarak cepheye silah taşımış, şehit ve kimsesiz çocuklara bakmış ve yardım toplama faaliyetlerine katılmışlardır. Savaş sırasında eşsiz bir fedakârlıkla görev yapan kadınlarımızın gösterdikleri cesaret ve azim, ezilen ve sömürülen esir milletlerin kadınlarına örnek olmuş, dünya kadın hareketleri açısından önem taşıyan bir hareket olarak değerlendirilmiştir.³

Vatanın kurtuluş mücadelesinde Türk kadınları erkeklerle beraber mücadele etmiştir. Bu mücadelede kadınlar, kimi zaman savaşarak savaş alanlarındaki cesaretleri ile takdir toplamışlar kimi zaman da fikirleri ile çeşitli girişimlerin oluşmasında öncülük etmişlerdir. Anadolu’da kadınlar kağıt kollarında, göç yollarında, işçi taburlarında, miting meydanlarında ve çeşitli yayın organlarında aklı, cesareti, girişimciliği, bileği ve kalemi ile varlık göstermişlerdir. Bu çalışma milli mücadelede önemli ve geniş bir yer dolduran Anadolu kadınlarını entelektüel birikimleri ile ortaya koydukları çabaları ön plana çıkarmayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Nitekim Kuvayı Milliye’nin kadın kahramanlarının öncüsü olarak bilinen aynı zamanda 1877-78 Osmanlı –Rus Savaşında Aziziye tabyalarında meydana gelen çarpışmalara katılan iki büyük Türk kadını dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Nene Hatun diğeri ise Kara Fatma’dır. Ancak bu iki ismin yanı sıra Süreyya Sülün (Van), Baltaköy kadınları (Aydın), Fatma Seher (Erzurum), kaynaklarda isimlerine diğerklerine göre daha az rastlanılan gizli kahramanlardan Aişe Hanım (Erzurum), Kavaklıdere Köylü Fatma(Ödemiş), Gördesli Makbule (Akhisar), Kılavuz Hatice (Pozantı), Tayyar Rahime (Osmaniye) de yer almaktadır. Yanı sıra Milli Mücadele dönemi önemli kadın yazarlarından Şükufe Nihal Hanımın bir yazısından aktardığı hikâyenin kahramanı olan ismi tespit edilememiş

² İhsan Şerif Kaymaz, “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s. 46, Güz 2010, s. 340.

³ Leyla Kaplan, “Cumhuriyet Kadını Kimliğinin Oluşturulması Aşamaları”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 17, Ankara, 2002, s. 864.

olan İnegöllü bir köylü kadın, Asker Saime (Ankara), Binbaşı Ayşe gibi daha pek çok isim de kadın kahramanlar arasında yer almaktadır.

Yukarıda sıralanan isimler arasında önemli bir yere sahip olan Nene Hatun'un Rusların Aziziye tabyalarına dayandığı sırada yaşının oldukça genç olduğu belirtilmiştir. Erzurum'a düşman askerlerinin dayanmış olduğu haberinin ulaşması üzerine Nene Hatun, şehrin kadınlarını toplayarak onları ellerine geçirdikleri kazma, balta ve satırlar ile düşmana karşı mücadele vermeye teşvik etmiş ve bu sayede düşman geri püskürtülmüştür. Milli mücadelenin cephede yararlılık gösteren kadın kahramanlarından Nene Hatun, 1877 Aziziye baskınıyı yıllar sonra şöyle anlatmıştır;

“Muharebe gürültüleri ile uyandık. Kocam baltasını kaptığı gibi dışarı fırladı. Biraz sonra dönerek: Nene, Rus tabyalara girmiş, sen çocuğa bak, arkamdan gelme. Biz Rus'u durdururuz. Eğer düşman şehre girerse, siz kendinizi boğun!” diyerek gitmiştir. Biz daha on beş gün evvel Pasinler'in Çepelli köyünden küçük bir çocuğumuzla birlikte köyümüzün Ruslar tarafından istilasına tahammül edemediğimizden dolayı Erzurum'a gelmiştik. Bütün memleketin boşaldığı, herkesin Rus'u karşılamaya, vatani kurtarmaya gittiği bu gün, ben nasıl evde kalabilirdim. Ufak yavrumu Allah'a emanet ederek, evde bulunan satırı aldım ve sel gibi akan kalabalığa karışarak tabyalara doğru koşmaya başladım...”⁴

Cephe muharebelerinin mukavemet güçleri arasında yer alan kadın kahramanlarından bir diğeri Kara Fatma ise gene Rus Savaşı sırasında etrafına pek çok kadın toplayarak adeta gönüllü bir alay oluşturmuştur. Bölgede bulunan kadınları disiplinli bir ordu gibi sevk ve idare etmeye çalışmıştır. 20 Temmuz 1329 tarih ve 100-1 numaralı sayıda kendisi ile ilgili şu notlar kaleme alınmıştır;

“Kara Fatma, Malatya'ya bağlı Aladağlı'dır. Zayıf orta boylu olup rengi esmer, gözleri ve kaşları siyahtır. Elbisesi, erkek elbiselerinin aynıdır... Sesi erkek sesi gibi gür ve serttir. ...Rus orduları Erzurum'a ulaştığı sırada Aziziye tabyasında maiyetindeki üç dört bin cengaverle savaştı...”⁵ Kaynaklar bunun dışında bir Kırım savaşında bir de Milli Mücadelede yararlılık göstermiş iki Kara Fatma hakkında da bilgi vermektedir. Bu ikisi ile ilgili Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın notları ve

⁴ Aynur Mısıroğlu, **Kuvayı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, Sebil Yayınları, İstanbul, s.34-36. Geniş bilgi için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Sayı 21, Ankara, 1991, s. 7.

⁵ Mısıroğlu, **a.g.e.**, s. 38-39. Geniş bilgi için bkz. Yıldız Tümerdağ, “Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 7, Ankara, 1986, s. 151.

Cevdet Paşa'nın *Maruzat* adlı eserleri oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Kaynaklar, Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarının hızla artmaya başladığı yıllarda Balkan ve I.Dünya Savaşı sürecinde gerek cephede gerekse cephe gerisinde Anadolu kadınlarının önemli roller aldığı konusunda önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu konu çalışmanın kısmen dışında tutulduğundan konuya kısaca değinilmiştir.

A- Milli Mücadele'de Entelektüel Kadın Aktörler

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesi gereğince Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi yurt çapında protesto eylemlerine yol açarken, gerek bu protesto eylemlerine gerekse Milli Mücadele sırasındaki siyasal mücadeleye Türk kadınının kitlesel olarak katıldığı görülür. 1918 yılı sonlarında ulusal kurtuluş amacına yönelik örgütlenmeye başlayan Türk kadınları, işgalleri protesto eden miting ve gösterilere dinleyici olarak katılmalarının yanı sıra, konuşmacı olarak da katılmışlardır. Halkı, Milli Mücadele yönünde birleşmeye ve mücadele etmeye çağıran etkili konuşmalar yapmışlardır. Toplumun bütün kesimlerinden çok sayıda kadının katılımıyla gerçekleşen bu miting ve gösteriler Milli Mücadele öncesi Türk kamuoyunun oluşmasında büyük rol oynamıştır.⁶

Türk kadınının Milli Mücadele'ye aktif desteği ilk başta dernekleşme faaliyetleri biçiminde kendisini göstermiştir. Bu anlamda kadınlar tarafından kurulan derneklerin büyük bir kısmı teşkilatlandırılarak kısa sürede cemiyetlere dönüştürülmüşlerdir. Kurulan derneklerin kurucu ve faal üyeleri arasında isimleri öne çıkan kadınlar; Fatma Aliye⁷, Halide Edip, Şukufe Nihal, Nezihe Muhittin, Nuriye Ulviye, Münevver Saime, Fehime Nüzhet, İhsan Raif, Nakiye, Sabahat, Naciye, Nimet ve Meliha hanımlardır.⁸

Bu cemiyetler kuruluş amaçları ve çalışmalarına göre kendi aralarında çeşitli gruplar halinde çalışmışlardır. Kurulan Cemiyetler arasında tamamen siyasal teşkilatlanma ve Kuvayı Milliye'yi destekleme amacıyla

⁶ Ayten İçke, *Türkiye'de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1923-1991)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 27-28.

⁷ Fatma Aliye (1862-1936), Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden tarihçi, hukukçu, devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Osmanlı kadın hareketi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Okuma ve yazma merakının yanı sıra Fransızca'yı kendi kendine öğrenmiştir. İlme olan merakı abisi Ali Sedat ile çalışmasına fırsat sağlamıştır. Fransızcadan çeviriler yapmıştır. Pek çok roman kaleme almıştır. Pek çok gazete ve dergilerde kadınlarla ilgili yazılar yazmıştır. Şahika Karaca, "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, Güz 2011, s. 93.

⁸ Kaymaz, "a.g.m", s. 338.

kurulanların yanı sıra yardım ve kültür cemiyetleri de görev almışlardır. Kadınların savaş yılları katıldıkları bu mücadelede çok çeşitli roller üstlendikleri bilinmektedir. Buna göre kadınlar, işgalleri protesto için düzenlenen mitinglere katılmışlar, cemiyetler kurmuşlar, cephede silah taşımışlar, cephaneye imalathanelerinde, amele taburlarında çalışmışlar, ordunun, askerin yiyecek ve giyecek ihtiyacını karşılamak için çalışmışlar, yardım toplamışlar, göçmen ve kimsesizlere yardım etmişler, işgalleri protesto eden mektup ve telgraf hazırlamışlar ayrıca silahlı mücadeleye katılmışlardır.⁹

7 Aralık 1919'da Melek Reşit Hanım'ın başkanlığında, Sivas Hanımları tarafından "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" adı altında bir dernek kurulmuştur. Merkezi Sivas'ta olan bu derneğin kuruluşundan kısa bir süre sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde şubeleri açılmış ve tüm İslam hanımları derneğin üyesi olarak kabul edilmiştir. Kuruluşundan itibaren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile sürekli irtibat halinde olan bu derneğin, vatanın kurtarılmasına yönelik faaliyetleri Mustafa Kemal tarafından takdirle karşılanmıştır. Milli Mücadele sırasında tüm ülke kadınlarının yurt çapında başlatılan siyasal biçimlenme ve entelektüel çabalarda etkin bir şekilde katılmaları savaş sonrası kadınların siyasal haklarının ele alındığı bir dönemin açılmasını kolaylaştırmıştır.¹⁰

Anadolu kadınlarının kiminin eli, fikri kiminin kalemi, kimin ise yüreği tarihsel sürece katkıda bulunmuş kuvvet oluşturmuştur. Bu manada Milli Mücadele milletin milli unsurlarının, Atatürk'ün maddenin öteki yarısı olarak tarif ettiği kadının da zaferi olmuştur. Eli ve bileği kuvvetli olanlar cephede, kalemi ve fikri kuvvetli olanlar ise siyasal ve sosyal yaşamda, gazete sütunlarında, miting meydanlarında mücadele vermişlerdir. Entelektüel birikimiyle ortaya koydukları fikirleri yazıya aktaran kalemi kuvvetli Kadınlar basın yaşamında, entelektüel birikimiyle ortaya koyduğu fikirleri söze aktaran belagati kuvvetli kadınlar, siyasal ve sosyal yaşamda miting meydanlarında, entelektüel birikimiyle ortaya koyduğu fikirleri teşebbüse dönüştüren girişimci kadınlar ise cemiyet ve dernek faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kadınlar önce savundukları fikirleri, miting meydanlarında seslendirmiş daha sonra bu fikirleri kararlara dönüştürerek daha sistematik, planlı, etkili ve kolektif bir çaba sergileyecek cemiyet ve dernekler kurmuşlardır. Kurmuş oldukları bu cemiyetler yoluyla da kimi zaman toplu kimi zaman da ferdi olarak kalemleri ile basın yayın organları üzerinden

⁹ Leyla Kırkpınar, "Türk Kurtuluş Savaşında Türk Kadını", **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 106.

¹⁰ İçke, a.g.e., s. 28.

kitlelere ulaşarak halkı bilgilendirme ve bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Zira bu çabalara topyekun bakıldığında Milli Mücadele’de *kadın entelektüel bir kadro hareketi* dikkat çekmektedir.

B. Milli Mücadele’de Mitinglerde Türk Kadını

Anadolu’da İzmir’in işgali ile giderek artan baskı ve olaylar, protesto mitingleri ile hızla halka duyurulmaya ve yaşanılanlar hakkında ise halkta bilinç uyandırılmaya çalışılmıştır. Bu mitinglerde işgaller protesto edilmiş, direniş çağrıları yapılmış, olan biten haber edilmiş ve teşkilatlanma konusunda amaç ve yöntemler ortaya konulmuştur. Kadınların Anadolu genelinde yayılan işgallere karşı çeşitli vilayetlerde organize edilen mitinglerden çok İstanbul mitinglerine katılımının yoğun olduğu vurgulanmaktadır.

İşgallerin protestosu olarak genişleyen mitingleri başta Asri Kadınlar Cemiyeti, Türk Ocakları gibi cemiyetler düzenlemiştir. Bu mitinglerde işgal kuvvetlerinin yanı sıra işgaller de protesto edilmiştir. Ülkenin genel durumu değerlendirilerek çözümler üzerine çeşitli fikirler üzerinden fikirler üretilmiştir.¹¹

19 Mart 1919’da İnas Darülfünun Asri Kadınlar Cemiyet üyeleri, Fatih türbesinde toplanarak işgal kuvvetlerini protesto etmişlerdir. Ayrıca İzmir’in işgalinden iki gün sonra İstanbul’da Üsküdar Kız Koleji’nde bir protesto toplantısı düzenlenmiştir. Burada toplanan kadınlar ve konuşmacılar meydana gelen olayları protesto etmişlerdir. Bu toplantıların öne çıkardığı önemli bir entelektüel sima Halide Edip olmuştur.¹² Halide Edip Hanım bu toplantılarda yaptığı konuşmalarda yapılan baskı ve işgalleri kınamıştır. Halide Edip’in yanı sıra Darülfünunu bitirmiş olanlardan Mediha Muzaffer Hanım da etkileyici bir konuşma yapmıştır. Memleketin yüksek tahsilli ailelerine mensup kimi hanımefendiler de Paris, Londra, Roma, Washington

¹¹ A. Afet İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 2.baskı, İstanbul, 1982, s. 108-109. Geniş bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **Milli Mücadele’de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 11.

¹² Halide Edip Adıvar (1884-1964), hikâyelerini Harap Mabetler (1911), Dağa Çıkan Kurt (1912), İzmir’den Bursa’ya (1963), Kubbede Kalan Hoş Seda (1974) adlı kitaplarında toplamıştır. Bütün eserlerinde kadının toplum içindeki yerine büyük önem veren Adıvar, Milli Mücadele’de aldığı görevlerle de aktif bir kişiliktir. Savaş meydanlarında gördüğu ve işittiği birçok olayı da edebi eserlerinde işlemiştir. Fatih Sakallı, “Halide Edip Adıvar’ın Hikâyelerinde Milli Mücadeleyi Yaşayan Kadınlar”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, Ankara, 2012, s. 137. Ayrıca Geniş bilgi için bkz. İnci Enginün, “Milli Mücadele’de Türk Kadını”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 505.

Kadın Cemiyetlerine muhtıra göndermişlerdir. Bazı gazete ve mecmualara Türk kızlarının mücadeleye katılmalarını sağlamak amacıyla coşkulu yazılar yazılmıştır. 15 Mayıs'ta İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile Tür Ocağı bütün talebe birliklerinin katılımıyla bir miting düzenlemiştir. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919'da Fatih Belediyesi önünde düzenlenen bu mitingde konuşanların başında gene Halide Edip ve Meliha Avni bulunmuştur.¹³

Mısıroğlu'nun çalışmasında 17 Mayıs olarak tarih düştüğü ancak Kaplan'ın 18 Mayıs 1919 olarak aktardığı tarihte İstanbul Darülfünun'unda dersler boykot edilerek öğretmen ve öğrencilerin yaptığı bir toplantı düzenlenmiştir. İzmir'in işgalinin protesto edildiği bu toplantıda İnas Darülfünununa mensup Türk kızları da katılmıştır. İnas Darülfünun'u adına konuşan bir kız öğrenci üzüntülerini dile getirerek kadınların mücadeleye hazır olduklarını söyleyerek İstanbul'un çeşitli yerlerinde protesto mitinglerinin yapılması kararını almışlardır. Kız öğrencilerin de alınan kararlarda etkili olduğu bu toplantıda seçilen bir komisyon tarafından işgallerin protesto edilmesi için bir metin hazırlanması kabul edilmiştir.¹⁴Söz konusu Üniversite toplantısında vurguladıkları şu sözler dikkat çekicidir;

“Biz de sizin kadar, belki daha ziyade üzgünüz. Teşebbüslerinize en kuvvetli bir imanla katılıyor ve şu gerçeği duyurmak istiyoruz. Kim demiş bir kadın küçük şeydir; Bir kadın belki en büyük şeydir.”¹⁵

İlk miting 19 Mayıs'ta Fatih Belediye'nin önündeki meydanlıkta yapılmıştır. 19 Mayıs 1919'da “Türk Ocaklı” gençlerin öncülüğünde Fatih'te bir miting düzenlenmiştir. Bu mitinge katılan kadınların çokluğu ve kadın konuşmacıların dinleyicileri heyecana getiren konuşmaları dikkat çekicidir. Bu ilk mitingde dikkat çeken bir diğer durum kadınların kıyafetleridir. Söz konusu yıllarda siyah renkte çarşaf giyen kadınlara nadiren rastlanırken bu hanımlar nasıl tedarik etmişlerse baştanbaşa içinde buldukları matemi sembolize etmek amacıyla baştanbaşa siyaha bürünmüşlerdir. Çarşaf, peçeler, ayakkabı ve çorapları dahi siyah bu kadınların göğüslerinde “İzmir Türk Kalacaktır” ibaresi yazılı rozetler takılmıştır. İlk konuşmayı dönemin kadın dünyasında İttihat ve Terakki erkânı ile olan yakınlığı ile meşhur Halide Edip yapmıştır. Ardından genç bir Darülfünun öğrencisi olan

¹³ Tansel, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, s. 21.

¹⁴ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 72.

¹⁵ Mısıroğlu, **a.g.e.**, s. 50. Geniş bilgi için bkz. Cemile Burcu Kartal, “II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: Makbul Kadınlar”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38, İstanbul, 2008, s. 217.

Meliha Hanım konuşmuştur.¹⁶ Meliha Hanım ve Halide Edip'in bu mitingdeki konuşmalarında; Ülkenin içine düştüğü durumdan bahsetmiş, kurtulmak için mücadele etme gereği üzerinde durarak halkı mücadeleye çağırılmışlardır. Bu şekilde milli bilincin uyanmasına ve kuvvetlenmesine destek olmuşlardır.¹⁷

İkinci miting Üsküdar Doğancılar'da 20 Mayıs 1919'da düzenlenmiştir. Bu miting hem Fatih mitingi kararlarının desteklenmesi hem de İzmir ve diğer Anadolu işgallerini protesto etmeği amaçlamıştır. Mitinge katılan kadın konuşmacılardan en önemlisi Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat Hanım idi. Konuşmasında milli duyguları harekete geçirip birlik ve beraberliği desteklemeği hedefleyen Sabahat Hanımın şu cümleleri dikkat çekicidir;

“Sevgili annelerim, babalarım, artık bu son zulüm önünde biz kadın erkek, genç, ihtiyar hepimiz birleşelim, kalplerimizin muhteris milletlerin ayakları altında çiğnendiği, ezanlarımızın sustuğu, sokaklarımızda yabancıların dolaştığı, bu zilleti gördükten sonra yine sakin susacak mıyız?”¹⁸

Mitingin diğer kadın kahramanları arasında Üsküdar Sanayi Fransızca Öğretmeni Zeliha Hanım ve Naciye Hanımlar vardı. Naciye hanıma göre;

“*Düşününüz, siz bu savaşta yalnız değilsiniz, arkanızda yanık bağırlarıyla, yaşlı gözleriyle koştan kadınlarınız, kardeşleriniz, evlatlarınız var*” diyerek toplumun geneline cesaret vermeye çalışmıştır. Ertesi gün 21 Mayıs 1919'da ise ikinci bir gösteri için Darülfünun öğretmenlerinden yaklaşık üç bin kişi İzmir'in işgalini kınamışlardı. Burada Nakiye Hanım öne çıkan isimler arasındaydı. Ona göre Türk kadınları haksız işgal ve adil olmayan uygulamalara karşı mukavemet etmeye devam edecektir.¹⁹

22 Mayıs 1919'da Kadıköy'de Tıbbiyeli öğrenciler ile Kadıköy Fukara Cemiyeti hanımları ve daha birçok kadın cemiyeti üyelerinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Aralarında öne çıkan önemli bir isim Üniversite öğrencilerinden Münevver Saime Hanım idi. Ayrıca Hayriye Melek ve Halide Edip son derece kuvvetli konuşmaları ile milli duyguların, birlik ve beraberliğin, cesaret ve azmin halkın kendi bünyesinde olduğu şeklindeki

¹⁶ Mısıroğlu, a.g.e., s. 50. Halide Edip'in yazın yaşamı ve feminist yazına katkıları konusunda geniş bilgi için bkz. Beyhan Uygun Aytemiz, **Halide Edip-Adıvar ve Feminist Yazım**, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, 2001, s. 43.

¹⁷ Kaplan, a.g.e., s. 73.

¹⁸ Kaplan, a.g.e., s. 75.

¹⁹ Mısıroğlu, a.g.e., s. 53.

ifadeleriyle heyecanlı nutuklar vermişlerdir. Özellikle Halide Edip Münevver Saime gibi cesaret ve kahramanlık uyandıran konuşmasıyla büyük bir tezahürat ile desteklenmiştir. Onlar İzmir'in işgalini protesto ederek bu işgale karşı duydukları üzüntüyü paylaşmışlardır. Onlara göre birlik ve beraberlik zamanıdır zira bu işgal ve işgaller haksızdır. Münevver Saime konuşmasının ardından halkı isyana ve mukavemete teşvik etmesi gerekçesi ile İtilaf devletlerinin takibine alınmıştır. Öyle ki Münevver Saime, bu durum üzerine gizlice Anadolu'ya kaçarak oradaki kadın çalışmalarına ve mitinglere destek sağlamıştır.²⁰

23 Mayıs 1919'da yapılan mitingi "Bu kalabalık arasında nasıl o kürsüye yaklaşabildim farkında değilim" sözleriyle anlatan Halide Edip Hanım en güzel konuşmalarından birini bu mitingde yapmıştır. Bu tarihi öneme değer konuşmalarından biri şöyledir;

*"Esaret boyunduruğu can damarlarına geçmiş olan milletler bizim felaketimiz karşısında gür sesleriyle bağıryorlar... Bu davam da Türkiye'nin hak ve istiklalidir. ..."*²¹

25 Mayıs'ta tekrar düzenlemek istedikleri miting 23 Mayıs Sultanahmet mitinginin İtilaf Devletleri ve Hükümet çevrelerini rahatsız ettiği için İtilaf Devletlerinin baskısı üzerine engellenmiştir. Ancak 30 Mayıs'ta Sultanahmet'te ikinci bir miting düzenlenmiştir. Vatanın kurtuluşu ve İzmir şehitleri için dualar edilen mitingde Darülfünun öğrencilerinden Şükufe Nihal Hanım, vatan sevgisini dile getiren bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma şöyledir;

*"Mezarımın önüne gelen yabancılar, senin kabrinden cebren ayırmak istedikleri vefakâr çocuklarından birinin sana ebediyen ağlayan mezarı karşısında, her zaman bu memleketin garibi olduklarını anlayarak titreyeceklerdir."*²²

Bir diğer miting 13 Ocak 1920 tarihlidir. Yer Sultanahmet Meydanı ve bu mitingde de önce Anadolu daha sonra da İstanbul'un işgali kınanmıştır. Mitingde öne çıkan önemli isimlerden biri Muallimler Cemiyeti başkanı Nakiye Hanım idi. Konuşması şu dikkat çekici sözleri ile devam etmiştir;

"Hayatından ziyade sevdiği evladını Vatan sevgisine feda eden kadınlarımızın can ile sevdiği İstanbul için canını feda edeceğine elbette inanırsınız." Nakiye Hanım, sözleriyle kadın ve erkeği toplumun tüm

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Kemal Arıburnu, **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, 2.baskı, Ankara, 1975, s. 12.

²¹ Arıburnu, **a.g.e.**, s. 53.

²² Kaplan, **a.g.e.**, s. 77.

fertlerini mücadele etmeye, vatanın bir karış toprağını düşmana bırakmamaya çağırmıştır. Bir süre sonra bu amaçlar doğrultusunda düzenlenen mitinglerin yasaklanmasıyla özellikle kadın cemiyet üyeleri ve Müdafaa-i Vatan grubu kadın kollarının girişimleriyle 16 Haziran 1919'dan itibaren işgallerin protestosunun kartpostallar ve mektuplarla yapılması ve yaygınlaştırılması için çalışılmıştır. Alınan karar üzerine iki gün içinde gönderilen protesto kartlarının sayısı yüz otuz bini bulmuştur.²³

İstanbul mitinglerinde Darülfünun öğretmenleri, öğrencileri, Tıbbiyeli öğrenciler, Türk Ocakları, Asri Kadınlar Cemiyeti, Fukara Cemiyeti, Sanayi Mektebi ve diğer pek çok dernek ve toplum yararına fayda sağlamak amaçlı kurulmuş yardım cemiyetleri Hanımları ve üyeleri söz almış ya da söylenenlere ortak olmuş destek sağlamışlardır. Anlaşıldığı üzere, İstanbul mitinglerinde, toplumun ve milli kuvvetlerin manevi desteği, bu anlamda tarihe yön veren kuvveti kadınlarımız olmuştur. Bu kuvvet, kadınlarımızın cesareti, akli ve entelektüel varlığı ile beslenmiştir. Kadınlarımız, dönemin her anlamda zorlu siyasal ve sosyal ortamına rağmen kuvvetli bir cesaret göstermiş olmanın yanı sıra milli mücadelenin hem fikri hem de fiili sürecinin oluşmasında ve olgunlaşmasında yadsınamaz bir katkı sağlamışlardır.

Anadolu'da işgal edilen ya da işgal edilme tehlikesi altında olan bölgelerde durumu protesto etmeye yönelik başlayan gösteriler kısa sürede teşkilatlanarak mitinglere dönüşmüştür. Anadolu'da işgalleri kınayan protesto mitingleri kimi zaman İstanbul mitingleri ile eş zamanlı kimi zaman ise sonrasında, düzenlenmiştir. Mitinglere kadınlar erkeklerle beraber katıldıkları gibi kendilerinin düzenlediği ve yalnız katıldıkları mitingler de olmuştur. Kadınların, Anadolu'da yapılan miting ve gösterilere katılarak tarihsel gelişmelere destekleriyle ilgili Dr. Rıza Nur'un *Hayat ve Hatıram* adlı eserinin üçüncü cildi (İstanbul 1968, s.588-589) ve *Milli Mücadele Gazilerinden Nureddin Peker'in* hatıralarında önemli bilgiler yer almaktadır.

Anadolu mitingleri eş zamanlı olarak memleketin pek çok yerinde düzenlenmiştir. Mitingler, İzmir, Kastamonu, Siirt, Edirne, Alaşehir, Kızılcahamam gibi pek çok şehirde kadınların girişimi ile yapılmıştır. Kadınlar tarafından desteklenen bu mitinglerde işgaller protesto edilmiş yayınlanan bildirimlerle işgallere karşı duyulan üzüntü dile getirilmiştir. İstanbul'daki mitinglere göre Anadolu mitinglerine kadınların yanı sıra

²³ İnan, a.g.e., s. 100; Kaplan, a.g.e., s. 77; Arıburnu, a.g.e., s. 24.

erkeklerin de katıldığı tespit edilmişse de mitinglerde kadın konuşmacılara az rastlanılmıştır.²⁴

Kadın konuşmacıların çoğu öğretmen veya cemiyet üyeleriyle Darülfünun öğrencileridir. İstanbul mitinglerinde yer alan konuşmacılar arasında Halide Edip, Şükufe Nihal, Nakiye, Naciye, Münevver Saime, Melahat, Hayriye Melek, Sabahat ve Zehra Hanım gibi ünlü isimler rastlanırken, Anadolu'da düzenlenen kadın mitinglerinde Kastamonu'da Zekiye, Hikmet, İclal, Refika Hanımların isimleri dikkatleri çekmektedir ki bu isimleri diğerleri kadar tanınmış olmadığı görülmektedir.

Kadınların İstanbul'da olduğu gibi Anadolu'nun genelinde de yürütmüş oldukları bu toplantı ve gösterilerin milli bir heyecan dalgası yaratmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu toplantılarda tutum ve söylemleriyle dikkat çeken kadınlar, milli duygulara seslenen konuşmalarıyla erkekler kadar mevcut meselelerle alakadar olduklarını kanıtlamışlardır. Ancak kimilerinin halk üzerinde etkili konuşmalarıyla isyana teşvik gibi gerekçelerle takibe uğradıkları ve haklarında alınan tutuklama kararı üzerine Anadolu'ya geçip Milli Mücadeleye katıldıkları görülmüştür. Bu isimler Halide Edip, Münevver Saime Hanımlardır.²⁵

C. Milli Mücadele'de Basın Yaşamında Türk Kadını

Meşrutiyet dönemi okullarında eğitim gören, cemiyet faaliyetlerine katılan ve basında tecrübe kazanan kadınlar, bu dönemde kadın hakları için mücadele verirken, vatanın tehlikeye düştüğü Milli Mücadele döneminde onun kurtuluşu için faaliyet göstermişlerdir. Bu dönem basınında kadın yazarlardan en çok dikkat çekenler arasında Halide Edip ve Müfide Ferit bulunmaktadır. Bu ikisi, özellikle Hâkimiyet-i Milliye ve İrade-i Milliye gazetelerinde yazmışlardır.²⁶ Yazılarıyla toplumun her kesiminin aydınlanması ve bilinçlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Halide Edip dönemin en çok okunan gazete ve mecmualarında yer alan yazılarıyla dikkat çekmiştir.²⁷ Mustafa Kemal gazeteci yönüyle de bilinen Halide Edip'i Türk kadınlığının bir simgesi olarak gördüğünü vurgularken, Halide Edip'in orduda gönüllü çalışmak istediğini bildiren 16 Ağustos 1921 tarihli telgrafına, 18 Ağustos günü vermiş olduğu bir yanıtta "Askeri hizmete kabul ve Batı Cephe'sinde görevlendirildiğinizi bildiririm. İlk vasıta ile cephe

²⁴ Kaplan, a.g.e., s. 82.

²⁵ Kaplan, a.g.e., s. 82; Halide Edip Adivar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)**, Can Yayınları, İstanbul, 2007, s. 37.

²⁶ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 157.

²⁷ Kırkpınar, "a.g.m.", s. 112.

karargâhına müracaat ve oradan vazifenizin öğrenilmesini rica ederim” şeklinde not düşmüştür. Halide Edip ise bu telgraf üzerine 20 Ağustos 1921 tarihinde cepheye hareket etmiştir.²⁸

Halide Edip, Milli Mücadele’yi tanıtarak, halkı cesaretlendiren eserler kaleme almıştır. Dağa Çıkan Kurt (1922), Ateşten Gömlek (1922), İzmir’den Bursa’ya (1922)... bunlar arasındadır. Halide Edip, “İstanbul Gençlerine” başlıklı bir yazısında onlara vazifelerini şöyle hatırlatmıştır:

*“Selam arkadaşlar! Bugün sizinle Anadolu’dan konuşmaya geldim. Bu büyük harp başlayalı hep sizden bir haber bekledim. Dünya Harbi’nin zeyli bizim topraklarımızda, bizim son yurdumuzun üstünde olurken, zannettim ki batıdan gelen her rüzgâr İstanbul’un kalbinin çarpıntısını, başının ateşini ve fedakâr düşüncelerini fısıldıyor. Fakat, bu haber hülyası, bu haber intizarı, hep cansız bir sükut, dilsiz, uzak ve hareketsiz bir ıstırap aksinden başka bir cevap almadı. Biliyorum ki, siz çok muzdarip ve çok merak içindesiniz ve kalbiniz bizimle beraberdir, fakat biz sizden kanlı, ilahi istihlal mücadelemize karşı sadece ıstırap ve uzaktan dua beklemiyoruz.”*²⁹

Halide Edip’in Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan bu yazısının İstanbul gençlerini Anadolu’ya ve oradaki mücadeleye çekmek ve bu yönde cesaretlendirmek amaçlı kaleme alınmış olduğu anlaşılıyor. Zira Halide Edip yazısını “Sultan Ahmet’le ve Fatih’le birlikte yemin ettik. Hissediyorum ki, bu güzel ve ebedi aşkı size anlatmazsam, ben de o günkü yeminime sadık kalmamış olacağım. Kalbimin gözleri İstanbul’da, Fatih’ten gelecek arkadaş fırkanın ayak seslerini dinliyorum.” şeklindeki ifadeleriyle tamamlamıştır. Halide Edip’in “Duatepe”, “Aziz’in Karısı” ve “Üzeyir’in Karısı” başlıklı yazıları da Anadolu’da Yunan işgali ve mevcut durum hakkında halkı bilgilendirmeyi amaçlamıştır. “Kırmızı Tepe” adlı yazısı da Polatlı savaş meydanını tasvir ederek, şehitliğin faziletlerinden bahisle halkı mücadeleye teşvik etmeyi amaçlamıştır.³⁰

16 Ocak 1964’de Son Havadis gazetesinde çıkan bir yazıda Tezer Taşkıran, Halide Edip’in Türk kadınının ilerlemesi yolunda yaptığı büyük hizmetleri anlatır. Ona göre Halide Edip, *memlekete ettiği hizmetler arasında Türk kadınının haklarını alması, cemiyette mevkiinin yükselmesi için sarf ettiği gayretler önemlidir.* Daha sonra Tanin gazetesinde yazdığı makalelerde, kızlar için okullar açılması gereğini kuvvetli, sert, güzel bir dille ortaya atmıştır. Halide Edip, kadınların sosyal hayata alışmalarını

²⁸ Kırkpınar, “a.g.m.”, s. 112; Geniş bilgi için bkz. Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.

²⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, No, 285, 7 Eylül 1337/1921’den aktaran Kurnaz, **a.g.e.**, s. 157.

³⁰ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 158.

sağlamak için 1909'da Teali-i Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur. Cemiyet, okuma-yazma, çocuk bakımı, ev idaresi, yabancı dil kursları açmıştır. Balkan savaşları sonrası otuz yataklı bir hastane kurmuştur. Kendisi hem bir düşünür bir romancı ve bir reformcu olarak milletini benimser ve onun sorunlarına bulunacak çözüm yollarını yazılarında, konferanslarında ve mülakatlarında gerçekçi bir gözle yansıtmıştır.³¹

Ölümünden on yıl kadar önce Neriman Malkoç'un Halide Edip ile yaptığı bir mülakat Yeni İstanbul gazetesinde yayımlanır. Bu mülakatta Halide Edip'in sözleri aşağıdaki gibidir:

“Bugünkü kadınlar hakkında hepimiz benim düşündüğümü düşünürsünüz. Kadın ve erkek artık her bakımdan müsavidir. Her ikisi de çalışmaktadır. Her yerde ve her şeyde olduğu gibi birçok cepheden tenkit edilecek kısımları vardır. Gelecekteki durumun ise dünya kadınlarından başka olabileceğini zannetmiyorum. Çünkü bugünkü dünya o kadar karışık ve çok cepheli medeniyet gösteriyor ki, cinsi ne olursa olsun kadın veya erkek olarak her insan yaşayabilmek için üzerine bir iş almak mecburiyetindedir...”³²

Mualla Minnetoğlu, 14 Haziran 1967 tarihli Ekspres gazetesinde yayımlanan yazısında Halide Edip'i önce “toplum kadını” sonra “büyük yazar” ve “Profesör” olarak tanıtmıştır. Minnetoğlu'na göre Halide Edip, “Son elli yıllık tarihimiz içinde adı birinci sınıf adlar arasında sayılır. Onun, Sultan Ahmet'te söylediği nutuk binlerce insanı gözyaşları ile dinlediği söylemiş... Ve Halide Edip Tür aydın kadınının gerçekten temsilcisi, Türk kadınında mevcut büyük ruhun, azmin, iradenin, başarının da gerçek temsilcisi... Ve Halide Edip, Kurtuluş Savaşının ünlü Halidesi. Bütün bunlarla birlikte, toplum kadını, sonradan profesör, büyük yazar.” Gene Halide Edip'in Kurtuluş Savaşı yılları girişimciliği ve öncü kişiliği ile ilgili benzer ifadeleri Nadir Nadi 6 Mart 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki “Bir Onbaşımın Hatıraları” başlıklı makalesinde de dile getirmiştir.

Yazılarıyla basın yayın hayatında kalemi kuvvetli Müfide Ferit ise genellikle Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yazmıştır. Müfide Ferit'in yazılarına yansıyan ve ele aldığı konular memleketin içinde bulunduğu durum ve bu durma karşı birlik ve beraberlik içinde mücadele ve müdafaa içinde bulunulmasının vurgulanması şeklinde özetlenebilir. Yazılarıyla halka

³¹ Emel Doğramacı, **Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 55.

³² Doğramacı, **a.g.e.**, s. 55; Kadının özellikle basın yaşamındaki yeri ve çalışmaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Bursa Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, s. 63.

cesaret veren Müfide Ferit, en umutsuz anlarda bile inancın kaybedilmemesi gerektiği gibi noktalara işaret ederek kalemi ile önemli basın sahasında önemli bir güç kaynağı oluşturmuştur. Bu yöndeki yazılarından birini gene Hâkimiyet-i Milliye’de yayımlamıştır. Yazı “Gaziantep” başlığını taşımaktadır. Antep’lilerin müdafaalarından gururla bahseden yazar, bu vesileyle diğer halkın da azim ve şevkini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Bu yazı kısaca aşağıdaki gibidir:

“ Gazi Antep! Sen, bugün yalnız cenup hudutlarını müdafaa etmiyorsun; cenuptaki hukukumuzu ebedi bir şekilde tespit ediyorsun! Frenkler şark sulhunu istedilerse, İngilizleri o fikre imale ettilerse, başlıca sebep sensin. Çalınmış hukukumuzun iadesi ihtimalini kazandıran hep sensin!

*Sen bir abidesin! Sen ikinci bir “Plevne”, ikinci bir “Çanakkale” sin...”*³³

Müfide Ferit, Hâkimiyet-i Milliye’de yayımlanan “Hayret”, “Zafer”, “Kara Haber” başlıklı öne çıkan yazılarıyla da yukarıda kısaca özetlemeye çalışılan yazıdaki gibi halkın mücadele ruhunu ve cesaretini kuvvetlendirmeyi amaçlayan konuları kaleme almıştır. Milli Mücadele’de kadınlar kalemeleriyle de mücadeleye katılmışlardır. Bu şekilde Halide Edip ve Müfide Ferit gibi adını daha az bildiğimiz diğer yerel ya da ulusal kadın yazarlar da kalemeleri ile Milli Mücadeleye destek olmuşlardır. Belli bir isme referans veren imzaların bulunduğu yazıların yanı sıra rumuzlar da kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ferdi değil de dernekler ya da cemiyetler üzerinden imzalanarak kaleme alınmış yazılar da aynı mücadelenin diğer önemli unsurlarını oluşturmuştur. Bu yazılar, Kadınların Milli Mücadele dönemi Cemiyet çalışmaları bölümünde ayrıntılı olarak değinilecektir. Ancak Kadının özellikle kalem mücadelesi yani Milli Mücadeledeki entelektüel varlığının ortaya konulması yönünde incelikli yeni çalışmaların yapılması ayrıca teşvik edilmelidir.

D. Milli Mücadele’de Cemiyetlerde Türk Kadını

Entelektüel birikimiyle ortaya koyduğu fikirleri teşebbüse dönüştüren girişimci kadınlar çeşitli cemiyet faaliyetlerinin yürütücüleri güçleri olmuşlardır. Bu şekilde Milli Mücadele döneminde İstanbul ve Anadolu’da çalışmalarda bulunmuş bir takım kadın dernek ve cemiyetleri bulunmaktadır. Kadın cemiyetlerinin asıl amacı, vatanın kurtarılması için hizmet etmek olmuştur. Bu amaçla kurulmuş olan pek çok dernek ve cemiyet aynı

³³ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Şubat 1921’den aktaran Kurnaz, a.g.e., s. 159.

zamanda işgallere karşı düzenlenen gösteri ve protestolara da öncülük etmişlerdir. Cemiyet ve dernek faaliyetlerinde Meşrutiyet tecrübesini entelektüel birikimi ile harmanlayabilen ve bu yönde öne çıkan isimlerin başında Cumhuriyet döneminde kurulan ilk kadın cemiyeti olan Türk Kadınlar Birliği'nin kurucusu Nezihe Muhiddin gelmektedir. Nezihe Muhiddin, Meşrutiyet döneminden itibaren birçok dernekte faaliyet göstermiş Cumhuriyet döneminde de yeni yaşam tarzı içerisinde birikimini kullanarak önemli çalışmalara öncülük etmiştir.³⁴

Milli Mücadele yılları kadınlar tarafından kurulan cemiyetler arasında *Asri Kadınlar Cemiyeti*, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi*, *Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti*, *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti* öne çıkmaktadır. Bunların yanı sıra *Muallimler Cemiyeti* ve *Türk Ocakları Cemiyetleri* de yer almaktadır. Cemiyetler yukarıda da kısaca değinildiği üzere genel anlamda milli mücadeleyi desteklemek, geniş halk kitlelerini milli mücadeleye çağırarak, orduya para ve mühimmat yardımı sağlamak, bağış kampanyaları açmak, muhacirlere yardım etmek gibi amaçlar edinmiştir. Bu amaçların yanı sıra İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetlerine işgalleri protesto eden telgraflar düzenlemek, kadınlar arasında toplantılar düzenlemek, yardım toplamak, mücadele bilincini aşılacak ve kadın erkek herkesi bu gibi konularda bilgilendirmeyi de öncelikli konular arasında değerlendirmişlerdir.³⁵

Milli Mücadele yıllarında kurulmuş ve faaliyet gösteren kadın cemiyetleri arasında öne çıkan *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Sivas Kongresi'nin ardından Sivas'ta Vali Reşit Bey'in hanımı Melek Reşit Hanım başkanlığında 9 Aralık 1919'da kurulmuştur.³⁶ Cemiyetin Valiliğe sunduğu 11 maddeden oluşan yönetmeliğin birinci maddesi merkezi Sivas olmak üzere Anadolu'nun her yerinde belli bölgelerinde Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kurulacaktır, ifadesi yer almıştır. Cemiyet, Kastamonu, Amasya, Kayseri, Kangal, Pınarhisar, Niğde, Aydın, Viranşehir, Erzincan, Eskişehir, Burdur, Yozgat, Konya, Bolu, Bursa Hanımları Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti çatısı altında kurulmuştur, Denizli, Isparta, Karahisar'da da Müdafaa-i Milliye faaliyetleri çerçevesinde şube faaliyetleri yürütülmüştür. Cemiyetin kuruluşu telgraf ve gazete ilanlarıyla kamuoyuna duyurulmuştur.

³⁴ Kurnaz, a.g.e., s. 168.

³⁵ Sarıhan, a.g.e., s. 90.

³⁶ Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluş tarihi için Şefika Kurnaz, 5 Kasım 1919 Cuma günü tarihini vermektedir. Bu bilgiye göre cemiyet, Sivas'ta Numune Kız Mektebinde toplanan hanımlar tarafından memleketin bütünlüğü ve istiklali için çalışmak üzere kurulmuştur. Kurnaz, a.g.e., s. 162.

İrade-i Milliye Gazetesi'nde cemiyetle ilgili olarak yer alan haber aşağıdaki gibidir;

“Sivas Hanımları geçen Cuma günü, Numune Kız Mektebi'nde toplanarak, memleketin bütünlüğü ve istiklalini müdafaa uğrunda bütün Anadolu'nun birliği için çalışmak üzere bir cemiyet kurmuşlar, İstanbul Hükümetine, İtilaf Devletleri temsilcilerine çektikleri telgraflarla vatanlarının uğradığı tehlikeyi protesto etmişlerdir. Hanımlarımızın memleket endişesi etrafında, erkekleri ve kardeşleriyle el ele ve sonuna kadar çalışmaya azmettiklerini gösteren, bu vatanperver teşebbüs hususıyla, nutuklarında ve telgraflarında gösterdikleri metin, ciddi ve müstesna fedakârlık hisleri her türlü düşüncelerin üstünde bir his ve heyecan ile yazılmıştır.”³⁷

Cemiyet faaliyetlerini merkez ve şubeleri aracılığıyla yürütmüştür. Cemiyet, cepheye cephane taşıyan, kadın kağı kollarına görevli ve gönüllü kadınlar sağlamış, cephane imalathaneleri, dikiş atölyeleri kurmuştur. Anadolu'ya hızla yayılan işgallere karşı koyarak halkı Anadolu'da her yönden desteklemeyi amaçlamıştır. Cemiyet, Ankara'da kurulan Anadolu Ajansı vasıtası ile şubeler ile yapılan faaliyetleri tüm vilayetlere duyurmaya çalışmıştır. Ajansın, özellikle Barış Konferansı ve ülkede yaşanan çeşitli olaylara ilişkin gönderdiği telgraflar cemiyet faaliyetlerine yön vermiştir.

Cemiyet yaşanan siyasal olaylara karşı tavır ve hassasiyetini göstermek açısından Padişaha, İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafların yanı sıra İstanbul'da bulunan Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya temsilcilerine de telgraflar göndermiştir. Bu telgraflarda Anadolu'da uğranılan haksızlıklara karşı çıkılarak Mondros Ateşkesine uyulması gerektiği anlatılmaktadır. Söz konusu telgraflarda büyük devletlerin Avrupa ve Amerika'nın yaşananlara seyirci kalmayacaklarını, adaletli olarak bu durumla ilgileneceklerini ummakta olduklarını, onlardan böyle bir davranış beklediklerini vurgulamışlardır. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın işgal ettikleri yerlerdeki halka gösterdikleri kötü muamelelerden dolayı hayal kırıklığına uğradıklarını belirten cemiyet telgrafında, kadınların erkekleriyle beraber, vatanlarının istiklalini korumak için her türlü fedakârlığı yapmaya karar verdiklerini sert bir üslupla yazmışlardır.³⁸

³⁷ Kaplan, a.g.e., s. 90, Geniş bilgi için bkz. Burhan Göksel, “Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt 14, Sayı 41, Ankara, 1998, s. 406.

³⁸ Tansel, a.g.e., s. 98, Geniş bilgi için bkz. Emel Doğramacı, **Women in Turkey and the New Millennium**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 17.

Cemiyet çeşitli devlet başkanlarının eşlerine de telgraflar göndermiştir. Yunan, Fransız ve Ermeni işgallerinin kınanması amacıyla bütün Anadolu kadınlarına çağrılar yapan cemiyet, bu konuda protesto telgrafları göndermelerini istemiştir. Bu amaçlar doğrultusunda Cemiyet, işgaller ve haksızlıkların önlenmesi için dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Poincare'nin eşi ile İngiltere ve İtalya Kraliçelerine 17 Ocak 1920 tarihinde birer telgraf göndererek yardımlarını istemiştir. Türk Milletinin Ateşkes Antlaşmasına güvenerek silahlarını bıraktığı sırada işgalci güçler ve bunlara güvenenler tarafından haksızlıklara uğrandığı anlatılarak bunların durdurulması için eşlerini etkilemeleri istenmiştir. Söz konu telgraf aşağıdaki gibidir;

“Aziz madamlar! Biz Türk kadınları tekrar sizden rica ediyoruz. Zevcelerinize hak ve adaleti kendilerinden isteyen bir kadın tahakkümü ile söyleyiniz. Biz adil ve devamlı bir sulh istiyoruz. Bunun için mütarekenin imzalandığı gün elimizde olan memleketlerimizin her türlü müdahaleden azade olarak bila kayd ve şart bizim elimizde kalması lazım gelir. Buna tavassut ediniz. Aziz madamlar! Bize yapılan haksızlıkları düşününüz. Bunun tamiri için vicdanınızın emriyle hareket ediniz... Memleketlerinin müdafaası yolunda evlatlarını, kocalarını, kardeşlerini kaybeden Anadolu'nun gözleri yaşlı ananları, kızları, kardeşleri size hürmet ve tazimlerini yollar, sadre şifa verecek icraatınıza cevabınıza intizar ediyoruz. Efendim”³⁹

17 Ocak 1920 tarihinde bu defa İstanbul'daki Amerika siyasi temsilciliği aracılığıyla Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un eşine de benzer bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un ilkelerine güvenerek teslim olan Türk Milleti'nin haklarının verilerek, baskıların sona erdirilmesi için eşini etkilemesi istenmiştir. Söz konusu telgraf kısaca aşağıdaki gibidir:

“...İzmir'in Yunan'a, Adana, Ayıntap, Urfa ve Maraş gibi sevgili topraklarımızın diğer devletlere işgal ettirildiğini müşahede eyledik. Bu işgallerin bütün milletlere temin-i hukuk edecek olan Wilson Prensipleri'ne muvafık, hakikate mukarin olup olmadığı, bu prensiplerin vazı olmak itibariyle zevc-i muhtereminizden sormağa kendimizi haklı görerek bunun için de biz Anadolu Türk Kadınları sizi tevkil ediyoruz... Wilson'un sözüne güvenerek kaderini, geleceğini bu söze terk eden koca bir milletiz”⁴⁰

Cemiyet faaliyetleriyle kadınlar buldukları ve görev yaptıkları merkezlerden, kadınları cepheye ve cephe gerisindeki göçmenlere, şehit

³⁹ **İrade-i Milliye**, 2 Şubat 1920'den aktaran Tansel, **a.g.e.**, s. 100.

⁴⁰ Tansel, **a.g.e.**, s. 101. Geniş bilgi için bkz. Ayten Sezer, “Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt 14, Sayı 42, Ankara, 1998, s. 889.

ailelerine, kimsesizlere yardıma çağırmakta, askerlerin ve muhtaçların giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bağış kampanyaları düzenleyip, toplanan yardımları yerlerine ulaştırmaya çalışmıştır. Savaş boyunca siyasi ve ekonomik başarının şart olduğunu anlatan faaliyetleri ile tarihsel sürecin seyrini değiştirmiştir. Kapitülasyonların kaldırılmasını destekleyen ve kadınların üretime katkılarını arttırmalarını isteyen konulara yer veren cemiyetin, kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin önemli temellerinden birini kadını gelecekte yapılacak işlere de hazırlamış olduğu anlaşılıyor. Ülke içerisinde diğer kadın dernek ve cemiyetleri ile yurt dışında da kadın teşkilatları ve temsilcileri ile ilişki kuran cemiyet, milli mücadelenin yurt geneli ve dışında sözcülüğünü de yapmıştır. Cemiyet Milli Mücadelenin bitmesiyle dağılmışsa da olağanüstü şartlarda kitlesel bir kadın hareketi olarak Türk Tarihindeki yerini almıştır. Daha sonra cemiyetin dağılmasıyla üyelerin büyük bir kısmı çeşitli cemiyet ve dernek faaliyetlerinde bulunmuştur. Üyelerin bir kısmı daha sonra kurulan Kadınlar Halk Fırkası (1925) ve Türk Kadınlar Birliğinin kuruluşu ve çalışmalarına öncü olmuşlardır.⁴¹

Bir diğer önemli kadın kuruluşlu cemiyet *Kasaba İslam Kadınları Cemiyeti*'dir. 28 Mayıs 1919 tarihli *Hadisat* gazetesinde "Anadolu'nun Tuğyanı" başlıklı bir haberde Ankara'daki gelişmeler anlatılırken, hemen devamında cemiyet adına bazı fikirlere yer verilmiştir. Zira cemiyet ile ilgili bilinen bilgilerin bundan ibaret olduğu belirtilmektedir. Yazı aşağıdaki gibidir;

"İzmir olduğu gibi mülhakat vilayet de peyderpey Yunan askeri tarafından işgal ediliyor. Dünyada medeniyet ve adaletin henüz kalmadığını ümit etmek istiyoruz... Kadınlara pek büyük hürmetle muameleleri bilinen Avrupalılara ve bütün insanîyet âlemi de biz Türk Müslüman kadınları Hak başımızda olduğu halde haykırıyoruz..."⁴²

Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi ise 10 Aralık 1919'da kurulmuştur. Cemiyet üyeleri arasında Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi Zekiye Hanım, polis müdürü Halil Bey'in eşi, Sıhhat müdürü Ferruh Niyazi Bey'in eşi Saime, Reji müdürü Ömer Bey'in kızı bulunmaktadır. Cemiyet sekreterliğini yapan Saime (Ayoğlu) Hanım, cemiyet faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Cemiyet, mahalle mahalle gezerek konferans, müsamere, mevlit

⁴¹ Kaplan, a.g.e., s. 136. Geniş bilgi için bkz. Cahit Aka, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, Ankara, 1948, s. 43.

⁴² Kurnaz, a.g.e., s. 161. Zeki Sarıhan, cemiyetin adının Turgutlu ilçesinin o zamanki adı olan Kasaba'dan geldiğini belirtmiştir. Derneğin adına İstanbul'da yayımlanmakta olan **Hadisat** gazetesinin 28 Mayıs 1919 tarihli sayısındaki yazıya işaret etmiştir. Sarıhan, a.g.e., s. 106.

ve mitinglerin düzenlenmesini sağlayıp Milli Mücadeleye destek olmayı amaçlamıştır. Cemiyet, 10 Aralık 1919'da Kız Muallim Mektebi bahçesinde düzenlediği mitingde işgaller karşısında halkın tepkisi dile getirilmiştir. İnsan haklarından bahseden cemiyet yurdun işgallerden kurtarılması yönünde faaliyetler yürütmüştür. 15 Ocak 1920'de Lloyd George'un İstanbul ve Boğazlar ile ilgili sözlerine tepki olarak bir toplantı düzenleyen cemiyet üyeleri, başkan Zekiye Hanım öncülüğünde bütün halkı mücadeleye çağırılmışlardır. Toplantı sonunda İtilaf devletlerinin ileri gelen yöneticilerinin hanımlarına telgraflar çekilmiştir.⁴³

Anadolu'da kadınlarının cemiyet işleri ve her türlü yardım faaliyetlerini merkezin yanı sıra yaşadıkları bölgelerde de yürüttükleri bilinmektedir. Kadınlar, kurulan dernekler aracılığı ya da gönüllü katılımları ile toplumun psikolojik, sosyolojik ve ekonomik durumu üzerinde önemli katkılar sağlamışlardır. Bu durum dönemin edebi metinlerine özellikle romanlara konu olmuş onlara kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla Milli Mücadele yıllarında kadın sadece cephe ve gerisinde değil özellikle entelektüel birikimiyle fikri, girişimci cesareti ve kalemiyle büyük bir savaş vermiştir. Bu yönde Mustafa Kemal, Anadolu kadınının göstermiş olduğu çaba ve cesareti her fırsatta takdir etmiş, bu konuda pek çok yazı kaleme almıştır. 23 Mart 1923 yılında Konya'ya düzenlediği bir yurt gezisinde Kadınlar üzerine şu sözleri dile getirmiştir;

“ Son senelerin inkılâp hayatında hummalı fedakârlıklarla mahmul mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak hulasa ve istiklale götüren, azm-ü faaliyet hayatında her ferdi milletin mesaisi, gayreti, himmeti, fedakârlığı sebk eylemiştir. Bu meyanda en ziyade tebcil ile yâd ve daima şükran ile tekrar edilmek lazım gelen bir himmet vardır ki, o da Anadolu kadınının ibraz etmiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır... Kimse inkâr edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin kabiliyeti hayatiyesiniz tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odun, keresteyi getiren, mahsulatı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanının tüttüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip, cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakâr, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur.”⁴⁴

⁴³ Kurnaz, a.g.e., s. 166.

⁴⁴ Bernard Caporal, **Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No:233, Ankara, 1982, s. 180. Geniş bilgi için bkz.: Emel Doğramacı, “Atatürk ve Kadın”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt 5, Sayı 13, Ankara, 1998, s. 94.

Milli Mücadele sürecinin başından sonuna kadar kadın faaliyetlerinin çeşitli yönlerden değerlendirilmesi hem tarihsel sürecin anlaşılmasını kolaylaştıracak hem de söz konusu sürece kadınların katkılarını açıkça ortaya koyabilecektir. Bu nedenle Savaşın ortaya koyduğu zorlu koşullara göre memleketinin kurtuluşu ve bağımsızlığını dileyen kadınların bunu niyet etmenin ötesinde gerçekleşmesi için aktif roller üstlendiği görülmektedir. Dolayısıyla Milli Mücadelenin kadın entelektüellerinin, ülkelerinin tarihinin şekillenmesi ve geleceğinin inşasında kendi sözünü almış ve yerine getirmede de başarı sağlamış oldukları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Milli Mücadelenin hemen hemen her aşamasına çeşitli vesilelerle destek vermiş olan Anadolu kadınlarının genel olarak üç ana ekseninde faaliyetlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Kadınlar bu üç aşamada da milli bilinci uyandırmak, güçlendirmek, halkın moral ve motivasyonunu canlı tutmak ve halkın memleket meseleleri ve yapılması gerekenler hususunda bilinçlendirilmesi gibi amaçları edinmişlerdir. Savaş yıllarının ortaya koyduğu olağanüstü koşullarda tüm entelektüel birikimleri ile harekete geçen kadınlar önce miting ve protesto gösterilerine yönelmişlerdir. Kimini aktif düzenlemiş kimine ise katılarak destek vermişlerdir. Daha sonraki süreç eş zamanlı olarak gelişerek dernek ve cemiyet faaliyetlerinin başlatılması ve kuvvetlendirilmesi ile devam etmiştir. Başından itibaren memleket meseleleri ile yakından ilgilenen kadınlar bir koldan da bu yöndeki fikir ve önerilerini kalemlerine taşımış ve basın yayın yaşamında varlık göstererek Milli Mücadeleyi düşün dünyasında temsil etmeye çalışmışlardır. Dönemin önemli iki yayın kolunda, Hâkimiyet-i Milliye ve İrade-i Milliye gazetelerinde yazılarını yayımlayarak daha geniş kitlelere kadın kalemi ile uzanmışlardır. Bu yazılar dönemin önemli sorunlarından işgaller, bağımsızlık, vatan ve kurtuluş gibi pek çoğunu önemli kimi zaman hiciv kimi zaman ise sert bir dille eleştirerek istiklal ve kurtuluş yolunu kati bir kararlılıkla çizmeyi başarabilmiştir.

Konun araştırılması ile Savaş yılları dönemin kadın entelektüel kadrosunu genel olarak ortaya çıkarılmıştır. Öne çıkan tek isimler ve ikinci isimlerin yanı sıra kimi kadın cemiyet ve derneklerinin yazışmaları dikkat çekicidir. Özellikle yazın sahasında entelektüel çabaların sadece ferdi yazılar üzerinden değil topluluk olarak da dernek ya da cemiyetler üzerinden de yürütüldüğü anlaşılmıştır. Kadınlar tarafından kaleme alınan bu yazı ya da yazışmaların yaşanan siyasal gelişmelerin üzerinde son derece etkili olduğu örnek olaylar üzerinden düşünüldüğünde kadın faaliyetlerinin katkısı genel olarak ortaya çıkmaktadır.

Milli Mücadele'nin kadın aktörlerinin entelektüel çaba ve faaliyetlerinin planlı ve sistematik bir şekilde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bu faaliyetlerin devamlı ve yurdun genele yayılmasını sağlayarak düzenlendiği dikkat çekicidir. Hem yazın hem toplumsal halk mitingleri hem de siyasal yaşam sahalarında çok yönlü ve çok katımlı yürütülen bu faaliyetlerde kadınların bir kadro hareketi ortaya koyabildiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu nedendir ki söz konusu çabalar genel olarak değerlendirildiğinde bu teşebbüsün *kadın entelektüel bir kadro hareketi* olduğu yorumlanabilir.

Kurtuluş savaşında kadının, özellikle entelektüel sahada aktif olarak katılımı doğrudan doğruya onun toplum içindeki kimliğinin güçlenmesini sağlamış pek çok gelişmenin önünü açmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın getirdiği olağanüstü koşullar bu dönemde savaş ortamının yarattığı durumu fırsata dönüştürebilen kadının ileride kadın hakları alanında yaşanacak çeşitli gelişmelerin tohumlarını atmasına ön ayak olmuştur. Dolayısıyla bütün bu gelişmeler ve özellikle kadınların gönüllü olarak üstlenmiş oldukları fiili görevler, ileride Atatürk'ün fikir dünyasında yer alan ve gerçekleştirmek için çaba harcadığı kadın haklarının kazanılması konusunda, önemli bir geçiş süreci anlamına da gelmektedir. O halde Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e toplumsal yaşamda gelişmekte olan kadının rolü kadının bilfiil tarihsel sürece katılımı ile güç kazanmıştır denilebilir. Kadının savaş yıllarında memleketinin güncel meselelerine gönüllü katılımı ve öncülüğü zaman içerisinde toplum içindeki kimliğinin de güçlenmesini sağlamıştır.⁴⁵ Dolayısıyla tarihin her döneminde olduğu gibi Milli Mücadele yıllarında da kadın düşün kabiliyeti ve entelektüel birikimi ile medeniyetin ve tarihin seyrinde önemli rollerin birincil sahibi olmuştur.

Kaynakça

Adivar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)**, Can Yayınları, İstanbul 2007.

Aka, Cahit, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, Ankara 1948.

Arıburnu, Kemal, **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, 2.baskı, Ankara 1975.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Ayça Gelgeç Bakacak, **Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 44, Ankara, 2009, s.632.

- Caporal, Bernard, **Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No:233, Ankara 1982.
- Doğramacı, Emel, **Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992.
- Doğramacı, Emel, “Atatürk ve Kadın”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt 5, Sayı 13, Ankara 1998.
- Doğramacı, Emel, **Women in Turkey and the New Millennium**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.17.
- Enginün, İnci, “Milli Mücadele’de Türk Kadını”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- Gelgeç Bakacak, Ayça, **Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 44, Ankara 2009.
- Göksel, Burhan, “Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt 14, Sayı 41, Ankara 1998.
- İçke, Ayten; **Türkiye’de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1923-1991)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- İnan, A.Afet, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 2.baskı, İstanbul 1982.
- Kaplan, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Kaplan, Leyla, “Cumhuriyet Kadını Kimliğinin Oluşturulması Aşamaları”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 17, Ankara 2002.
- Karaca, Şahika, “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı 31, Güz 2011.
- Kartal, Cemile Burcu, “II. Meşrutiyet’in Cumhuriyet’e Mirası: Makbul Kadınlar”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38, İstanbul 2008.
- Kaymaz, İhsan Şerif, “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 46, Güz 2010, Ankara 2010.

- Kırkpınar, Leyla, “Türk Kurtuluş Savaşında Türk Kadını”, **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Kurnaz, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Mısıroğlu, Aynur, **Kuvayı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, Sebül Yayınları, İstanbul.
- Sağ, Vahap, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1.
- Sakallı, Fatih, “Halide Edip Adıvar'ın Hikâyelerinde Milli Mücadeleyi Yaşayan Kadınlar”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, Ankara 2012.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Bursa Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa 2009.
- Sezer, Ayten, “Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt 14, Sayı 42, Ankara 1998.
- Tansel, Fevziye Abdullah, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Sayı 21, Ankara 1991.
- Tümerdağ, Yıldız, “Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt 3, Sayı 7, Ankara 1986.
- Uygun Aytemiz, Beyhan, **Halide Edip-Adıvar ve Feminist Yazım**, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 2001.
- <https://www.google.com.tr/search?q=HAL,%C4%B0DE+ED%C4%B0P>.
Erş.Tr.06.11.2015.
- <https://www.google.com.tr/search?q=HAL,%C4%B0DE+ED%C4%B0P>.
Erş.Tr.05.10.2015.

EKLER

Ek.1.

Halide Edip (Adivar)

Şükufe Nihal (Başar)

46

⁴⁶ <https://www.google.com.tr/search?q=HAL,%C4%B0DE+ED%C4%B0P>.
Erş.Tr.06.11.2015.

Ek.2.

Münevver Saime,

İzmir Kadın Kolları Temsilcileri ve Mustafa Kemal Atatürk (5 Haziran 1928)

⁴⁷ <https://www.google.com.tr/search?q=HAL,%C4%B0DE+ED%C4%B0P>.
Erş.Tr.05.10.2015.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SIYASİ AÇIDAN MİLLİ MÜCADELE

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KARŞI YAPILAN AYAKLANMALARIN SEBEPLERİ

Necati Fahri TAŞ*

Giriş

Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı çıkan isyanların genelde iki görünümü vardır. Bunlardan biri; "*Hilâfet makâmının tehlikeye düştüğünü iddia ederek, bu makâmın kurtarılması*" gerektiridir. İkincisi, "*Türk Milleti'nin sahip olduğu toprakları parçalamak*" suretiyle itilâf devletlerinin öteden beri hayal ettikleri "*Şark Meselesi*" düşüncesini gerçekleştirmektir.

İtilâf devletleri sanayi devriminden sonra, XI. asırdan beri devam edip gelen inanç karşıtlığı merkezindeki Türk politikalarına, Osmanlı topraklarını pazar yapma ve hammadde kaynaklarını ele geçirme düşüncesini de ekleyerek Türk Milleti'nin yapısı hakkında teferruatlı bilgileri elde etmeğe çalışmışlardır. Avrupa'nın sanayi ülkeleri 1820 ve Amerika Birleşik Devletleri'nin 1830 yılından itibaren milletin hassas oldukları hususları sürekli olarak istismar etmeğe, Osmanlı toplumunun zayıf yönlerini kendi çıkarları için kullanmaya başlamışlardır. Bu hassas konuların başında *Hilâfet, Saltanat ve Şeriat meseleleri* gelmektedir. Emperyalist devletler, Türk halkının bu üç hususa düşman olan herkese iyi gözle bakmayacağını biliyorlardı. Bu Müslüman Türk hassasiyeti üzerinde durulması hâlinde başarı elde edeceklerinin analizini de yapmışlardı. Bu sebeple itilâf devletleri söz konusu bu üç nokta üzerinde yoğun bir çalışmanın içine girerek; halka para dağıtmak, yersiz rütbe ve makamlar vermek, savaş ve seferberliğin insanlar üzerindeki olumsuzlukları anlatarak halkı yönetime karşı kışkırtmak suretiyle, bu konulara zafiyet gösteren bir kısım Türk insanını kendi emellerine hizmet eder konuma çekmişlerdir. Kuvayı Milliye'yi destekleyenlerin saltanat karşısında asi olduklarını ilân edip bu kişiler hakkında fetvalar çıkarttırmışlardır. Anadolu'yu istilâ eden güçlere karşı gelenler hakkında idam kararları verdirilip bu kararları halka dağıtmak suretiyle, halkın menfi duygulara bürünmesini ve Türk millî direnişi safında

* Prof. Dr.; Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü

yer almalarını engellemek istemişlerdir. *Halk, Propagandayı kimin yaptığını değil, kimin adına yapıldığına dikkat ettiği için azınlık gruplar olsa da söylenenlere inananlar olmuştur. Bütün bu çalışmalar neticesinde birçok yerde ayaklanma ve isyanlar ortaya çıkmıştır.*

İç İsyanların Sebeplerine Genel Bir Bakış

TBMM'ne karşı yapılan isyanların sebeplerini şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür.

1- *Başında Damat Ferit Paşa'nın bulunduğu Osmanlı Hükümeti'nin, kurtuluş savaşı aleyhinde ve Kuvayı Milliye'nin yaptıklarının kanunlara uygun olmadığını belirten fetvalar ve bildiriler yayınlayarak karşı tavır alması.*

Asırlarca belli bir anlayış içinde yönetilen halk, bilmedikleri ve kendilerine yabancı olan yeni yönetim kurallarını bir anda kabul etmekte zorlanmıştır. Bu dönemde yazılı ve sözlü iletişim araçları yoktur. Yeni bir düzenin temelleri atılmaktadır. Ancak halk, bu düzenin ne olduğunu bilmemektedir. Bölgede faaliyet gösteren misyonerler veya mevcut düzenden nemalanan kişilerin olup bitenler hakkında halka ne tür bilgi veriyorlar ise halk aktarılan bilgiler çerçevesinde gelişen olayları değerlendirmektedir. Millî güçlerin her yere gidip ülkenin içinde bulunduğu vahim durumu anlatmalarına imkân yoktur. İl ve ilçelerde teşkilatlanmaya çalışan millî güçlere mensup bir kaç kişinin bölgeyi dolaşarak görüşbildiği insanlara aktardığı bilginin yayılması ötesinde gerçekleri kimse bilmemektedir. Çevrede dolaşan yarı yanlış bilgilere halk itimat etmekle yüz yüze kalmıştır. Bu durum, itilâf güçlerinin propagandalarının güçlenmesine sebep olmuştur.

Anadolu'da, itilâf devletlerinin propagandasını yapan kişiler seçilmiş, eğitilmiş ve bu işin uzmanı misyonerlerden oluşmaktadır. Bunların maddî destekleri büyük olup her türlü yazılı ve görsel (fotoğraf, yeni icat edilen ürünler) materyali kullanmakta ve halkın hoşuna gidecek vaatlerde bulunmaktadır. Azınlık ve yabancı okullar ile kiliseler, onlara ihtiyaç duyulan kılavuzluğu yapmakta, bölgenin hassasiyetleri hususunda güvenilir bilgileri sunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarıyla birlikte Amasya'dan Sivas'a gizlice gelişi, yerli üç telgraf ve iki hatırratta yer alırken İngiliz, Fransız, Amerikalı misyonerler ve L.E. Brown gibi gazeteciler 26 Haziran 1919 gününe ait yüzlerce telgraf gönderdikleri ve bilgi verdikleri dış kaynaklarda mevcuttur. Bu sebeple, Kuvayı Milliye teşkilatları ile misyonerlerin propaganda gücü de orantılı değildir. Ülke ve dünya meselelerinden uzak, çoğunluğu okuryazar olmayan insanlara millî

meseleleri anlatmanın ne kadar zor olduğu açıktır. Bu insanlara somut veriler (menfaat temini) sunulmayınca, iş daha da zorlaşmaktadır.

Anadolu'daki millî direniş başlanmadan bitirmek maksadıyla çıkarılan fetvaların ne anlama geldiğini halka anlatmak için din adamlarından yararlanılması, birçok Müftü, Müderris, Kadı veya Gâlip Hoca (Celâl Bayar) gibi bu kisvede dolaşan vatanperver kişilerin bölgeleri dolaşarak halka bilgi sunmaları, din adına yapılan yıkıcı telkinlerin önüne geçmek içindir.

2- Kuruluşundan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tavır alan ve İngiliz siyasetini benimseyen Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarının, bütün Anadolu'da olumsuz propaganda yaparak, bu propagandaların tesirlerini göstermesi.

Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konduğu 1908 yılından sonra Osmanlı devlet yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki mensupları, devleti Birinci Dünya Savaşı'na sokmakla da suçlanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi ve sonrasında ortaya çıkan hazin tablonun müsebbibi ittihatçılar görüldüğünden, ittihatçılara karşı menfi tavır gösterilmiştir. İttihatçılık düşmanlığı, özellikle itilâf devletleri tarafından desteklenmiş itilâf devletlerinin lehinde faaliyet gösteren teşkilatlar bu fikri her yere yaymaya çalışmışlardır. Millî Mücadele'nin önde gelen komutanlarının bir vakitler İttihatçı olması, itilâf devletlerine karşı bir mücadelenin içinde olan bu komutanların gayesinin, gerçekte "*İttihatçılık*" fikrini hayata geçirmek olduğu düşüncesine mesnet yapılmıştır. Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'nin taraftar bulmaması, emperyalist devletlerin emellerinin sükût-u hayale uğramaması için ittihatçılık üzerinden menfi propaganda yapılmıştır. Birçok yerde, bu düşüncenin gerçek olmadığı halka anlatılamamıştır. Halk, devleti yok olmanın eşiğine getiren bu teşkilatın karşısında olduklarını beyan ederek kendilerince vatanseverliklerini hayata geçirmeğe çalışmışlardır. Türk halkı, İttihatçılık fikri üzerinden, Millî Mücadele'de yer alan komutanların itibarsızlaştırılmaya çalışıldığını düşünememişlerdir.

Millî Mücadele döneminde ittihatçılık fikri adeta Padişah'a muhalif, dolayısıyla "*Halifeye karşı*" olan bir teşkilat gibi algılanmıştır. Gerçekte ise Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak için millî duyguları öne çıkarıp Türk Milleti'nin bekasını hazırlamaya çalışan organize teşkilattır. Millî Mücadele'nin parolasının "*Milliyetçilik*" olması da ittihatçılığın "*millilik*" fikrinin hayata geçirilmesidir.

İttihat ve Terakki Fırkası, 5 Kasım 1918 günü kendi kendini fesh edip yerine alt kadrolarca Teceddüt Fırkası kurulmuş (11 Kasım 1918) ise de 5 Mayıs 1919'da bu fırka da ittihatçılığın devamı olduğu için kapatılmıştır.

Teşkilât-ı Mahsusa, Karakol Cemiyeti ve Kuvayı Milliye teşkilatlarının kurulmasında, kongrelerin icrasında bu teşkilât mensuplarının önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Anadolu'daki millî gelişmelerin tamamı itilâf devletlerinin arzu etmedikleri gelişmelerdir. İttihatçılık düşmanlığının bu açıdan değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır. Sivas Kongresi'nde, Anadolu harekâtının bir ittihatçılık eylemi olmadığı ayrıca karara bağlanmış böylece itilâf propagandasının boşa çıkması sağlanmıştır.

3- Millî birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyulan Millî Mücadele günlerinde, bazı tecrübesiz ve bilgisiz makam sahiplerinin idarede meydana getirdikleri boşluklar ve bu otorite boşluğunun halkı umutsuzluğa düşürmesi.

Devleti yönetenlerin bilgili, kararlı, ileri görüşlü olması, yetkisini ülke yararına kullanması ve feraseti yüksek özellikler taşıması, devletin bekası için şarttır. Yöneticilerin ülke menfaatine yönelik insiyatiflerini kullanmaması veya yanlış kullanması, gelecekte ülkeyi ipotek altına sokacak olayların yeşermesi ve büyümesine sebep olur. Dirayetsiz yöneticilerin yönetimde bir çok şer güçlerin oyununa zemin hazırladığı tarihî bir çok vakada görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan, Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren Mondros Mütarekesi'nin hayata geçirilmesi için itilâf devletlerinin Türk topraklarını istilâ etmesine halkın karşı koymamasını isteyen iradenin, ne kadar vahim sonuçlar doğurduğunu herkes bilmektedir. Bugünkü Ermeni meselesi bu düşüncenin delilidir. Ermeni katliamları öncesinde; Batı ülkelerini kızdırmamak için 1878 yılından itibaren birçok Dâhiliye Nazırı, vali ve yönetimde söz sahibi kişilerin müsamahası, günümüze kadar devam edip gelen Türk-Ermeni çekişmesine zemin hazırlamıştır.

Mondros Mütarekesi hükümlerine herkes gibi Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir, Refet Bele, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Cafer Tayyar Paşa da boyun eğseydi, Millî Mücadele hareketi başlar mıydı? Millî Mücadele başarısızlığa uğrasaydı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulur muydu?

Devleti yöneten insanların, yalnızca halkın refahını düşünerek ekonomik tedbirler almakla o ülkeyi yönetmiş olamazlar. Bir ülkenin geleceği ancak ve ancak dirayetli ve ülkesinin bekasını düşünerek irade sergileyen yöneticiler ile teminat altına alınabilir. Ülke menfaatini ön plânda tutmayan, ileri görüşlerden uzak olan yöneticiler ile güçlü devlet olmak mümkün değildir.

Kendini emniyette görmeyen, malı ve canından endişe eden insanlar, hayatta kalabilmek için hassasiyetlerini teminat altına alan bir gücün

himayesine girmesi kaçınılmaz olacaktır. Anadolu'da Ermeni teşkilatlarının güçlenmesi, Ağalık ve Şeyhlik algısının gelişmesi hatta eşkıyalığın takdir edilmesi bu düşüncenin mahsulüdür. Vatandaş, kendi emniyetini sağlayacak güç nerde ise o tarafa yönelmesi hususunda masumdur. Devletin gücünü yitirdiği bir yeri başka gücün doldurduğu yine bir hakikattir.

4- *Ordusu terhis edilmiş, silahları alınmış ve birçok toprağı istilâ edilmiş bir devletin, galip durumda olan güçlü devletlere karşı koymasının mümkün olmaması, böyle bir şeye teşebbüs etmenin bile yıkım olacağıının her tarafa benimsetilmeğe çalışılması.*

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda en güçlü devletler ile mücadele etmiştir. Her ne kadar Almanya ile aynı safta yer almış ise de Almanya, Türk cephelelerinde kendi menfaatini ön planda tutmuştur. Uzun süredir muharip durumda olan Osmanlı Devleti iyice zayıflamış ve dış borçlar karşısında da ekonomisini yitirmiştir. Devlet, her alanda iflâs görünümündedir. Mondros Mütarekesi hükümleri, bu iflâsın siyasî alandaki belgesidir. Bu tablo, halkı gelecek noktasında ümitsizliğe düşürmüştür. Emperyalist güçler, Türk halkının bu çaresizliğinden yararlanarak Anadolu'da nüfuz ettikleri bazı güçleri harekete geçirmişlerdir. Harekete geçen bu güçler, Anadolu'da yönetim boşluğunu gidermeğe çalışan Kuvayı Milliye'yi başarısız kılmak için çalışmışlardır. İstilâcı güçlerin emellerine engel olmaya çalışan Kuvayı Milliye teşkilatlarının bu yolla başarısız olmaları hedeflenmiştir.

İtilâf devletleri, Kuvayı Milliye'nin mevcut yönetime karşı oldukları, dolayısıyla Halife sıfatını da üzerinde bulunduran Padişah'a isyan ettikleri fikrini Türk halkına yaymaya çalışmışlardır.

Millî Mücadele hareketinden rahatsız olan, plânlarını gerçekleştirmede engel gören dış güçler, Türk halkını bu harekete destek vermemesi için halkın hassasiyetleri üzerinden propaganda yapmışlardır. Türk halkının en önemli hassasiyetlerinden biri inançtır. Bu hassasiyet Millî Mücadele teşkilatlarına karşı kullanılarak "*Anadolu'daki mücadelenin başarıya ulaşamayacağı, ulaşsa bile, bunların dinsiz bir devlet kuracakları*" noktasında fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu durumda Türk halkı, bir tarafta topraklarını itilâf devletlerine vererek kaybetme ve sonunda hürriyetini yitirme tehlikesi karşısındadır. Diğer tercihi ise "*dinsiz bir devlet kurulacak*" inancını yaşayamayacak belki de (gavurlaşp) dinini yitirecekti. Halk bu ikilem ile karşı karşıya kalmıştır. Millî Mücadele'ye karşı ayaklanan grupların lider kadrosunda olanların bu ikilemden birincisini kendi taraftarlarına kabul ettirmeğe çalışıp karşı duruş sergilemeleri, dini vatan kavramının önünde görmelerinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki vatan

olmadan, dinin olması ve yaşaması da mümkün değildir. Fakat menfi telkinlere inanan bir kısım halk, bu şuurda olmadıklarını eylemleriyle ortaya koymuşlardır..

Kuvayı Milliye teşkilatlarının camilerde, sokaklarda ve her vesile ile dinî değerler üzerinde durmaları, mücadelelerini dinî söylemler ile izah etmeğe çalışmaları, halkın bu hassasiyeti sebebiyledir. Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, Millî Mücadele'nin önde gelen bütün şahsiyetlerinin beyninde zaten dine karşı bir eylemin olmadığı bilinmektedir. Hatta İslâm inancının aslî mesajlarının hurafelerden arındırılması için tedbirler alınmıştır. Kuran-ı Kerim'in tefsirinin yaptırılması bu düşüncenin mahsulüdür.

5- Osmanlı Devleti'nin azınlıklara tanıdığı hakları hemen her devirde titizlikle muhafaza etmesi, onların devleti parçalama fikirlerinin devam etmesine sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) sonrasında geri kalışının farkına varınca çözüm arayışına girdiği malûmdur. Bu çözüm reçeteleri içinde, Fransız Devrimi'nin getirdiği sonuçlardan ve bunun devamı olan Tanzimat dönemi fikirlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Bu iki gelişme, "ıslahat" adıyla sunulmuş ise de Osmanlı'nın kötü gidişatını önleyecek ıslahatlar olmaktan uzak kalmıştır. Islahatlar, bir bakıma Osmanlı azınlıklarının haklarını daha iyileştirme ve şikâyetlerini ortadan kaldırma biçiminde kendini göstermiştir. Bu ıslahatlar hem azınlıkların farklılığını ortaya çıkarmış hem de batı ülkelerin isteklerini Osmanlı'da uygulamak için nüfuz sahibi olmalarını sağlamıştır. Azınlık haklarının korunması, Osmanlı Devletini içte ve dışta rahatlatacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Azınlık istek ve taleplerinin yerine getirilmemesi iç kargaşanın çıkacağı ve dış ülkelerin bir kâbus gibi devletin üzerine çökeceği biçiminde yorumlanmıştır.

İyi niyetler ile yapılan her ıslahat, topraklarının bir kısmını kaybetme veya yeni bir problem ile yüzleşmeyi doğurmuştur. İlk olarak Osmanlı-Rus Savaşı (1827-1828) neticesinde Yunanistan Osmanlı Devleti'nden kopmuştur. Bu kopmalar 1913 yılına kadar devam etmiş Lozan (1923) ile son bulmuştur. Osmanlı Devleti'nden kopan her etnik grup bir diğer grubun kopuşunu hızlandırmıştır. Anadolu'da yaşayan Kürt, Ermeni ve Rumların 1920 yılından sonra yaptıkları ayaklanma ve isyanlar, 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için içte ve dışta yapılan çalışmaların bir sonuç vermemesi üzerine devam ettirilen eylemlerdir. Bu sebep ile Millî Mücadele dönemindeki ayaklanmaların bir bölümü, geçmişten beri gelen ayrılma fikrinin son sahnesinin gösterime konulmasıdır.

6- Halkın çok uzun süren savaşlardan bıkmaması sebebiyle yeni bir savaşı göze alamamasının yanında Osmanlı Devleti'nin askerliği kaldırdığını ilân etmesi ve vergilerin affı gibi vaatlerin milleti rehavete düşürmesi, bu rehavetin karşısında fedakârlıktan kaçma eğiliminin ağır basması.

Osmanlı Devleti, son elli yılda Doksan Üç Harbi (Osmanlı-Rus Savaşı, 1877-1878), Dömeke Muharebesi (Osmanlı-Yunan Harbi, 1895), Trablusgarp (Türk-İtalya Savaşı, 1911-1912), Balkan savaşları (1912-1913) ve son olarak Birinci Dünya Savaşı'na (1914-1918) katılmıştır. Daha önce yapılan birçok savaşlar da olduğu gibi bu savaşların maddî ve manevî sıkıntısını Anadolu halkı malı ve canıyla çekmiştir. Türk halkı artık savaşlardan bıkmıştır. Halkın bu bıkkınlığını itilâf devletleri değerlendirip baskıları altında bulunan Osmanlı yönetimine askerlik görevinin kaldırıldığını ilân ettirmişlerdir. Halkın memnuniyetini kazanmak için vergilerin de affedildiğini duyurmuşlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ise başlatılan mücadelenin maddî kaynaklarını oluşturmak için “*Tekâlif-i Millîye*” kararları çerçevesinde ek gelir almayı hükme bağlamış dağılan orduyu yeniden teşekkül ettirmek için milis güçleri ve daha sonra düzenli birlikler kurmaya başlamıştır.

Türk halkı, bir tarafta itilâf düşüncesi olan vergi ve askerlikten muafiyet nimeti; diğer tarafta, yeni ekonomik yük ve askerlik yapma külfeti ile karşı karşıya kalmıştır. Halka sunulan nimetin ne anlama geldiğini anlayamayan bir kısım güçler, kendi menfaatlerinin devamı noktasında bu hususu birleştirerek külfet cephesinin karşısında yer almışlardır.

7- Aynı zamanda Halife olan Padişah'a dinî ve geleneksel bağlılık ve bu bağlılıktan menfaati olanların menfi tavırları bulunmaktadır. Kuvayı Milliye güçlerinin teşekkülünde bir araya getirilmeye çalışılan güçlerin Padişah'ın iradesi olmadan yapıldığı, bu sebeple Padişah'a karşı gelindiği, TBMM'nin de Padişah yönetimini ortadan kaldırmak için toplandığı şeklinde propagandalar yapılmıştır.

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilen sona ermiştir. Türklere İç Anadolu'da küçük bir yer bırakılmıştır. Bu küçük Türk yurdunun Türkler tarafından yönetilmesi de istenmemektedir. İngiliz Başbakanı David Lloyd George (17 Ocak 1863 – 26 Mart 1945), “*Mütareke sonrasında Türkleri yönetecek bir müdür lâzımdır.*” diyerek bu bölgeyi de otonom yapmayı düşünmektedir. Millî Mücadele, Türk Milletini bu yok olma ile karşı karşıya bırakan vaziyetten kurtarmak için başlatılmıştır. Türk Milleti'nin meşru hükümeti İstanbul'dadır. Bu hükümet, itilâf güçlerinin fiilî istilası altında ve itilâf devletlerinin isteklerine boyun eğmektedir. Anadolu harekâtı ise meşru hükümetin emirleri dışında hareket etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da arkadaşlarıyla plânlayıp Anadolu'ya geçmesiyle Millî Mücadele başlamıştır. Amasya Tamimi ile Anadolu halkının teşkilatlandırılmasındaki esasların ortaya konması, Erzurum ve Sivas kongrelerinin yapılması ve bu kongrelerde birçok kararlar alınıp yayınlanmasının devlet ve devletlerarası hukuk bağlamında bir hükmü yoktur. itilâf devletleri de Anadolu'daki bu teşkilatlanmayı “*Padişah'a başkaldırı*” olarak nitelemiştir. Devlet yönetiminde halkın uyması gereken kurallar ancak resmî ve yetkili organlarca alınabilir ve usulüne göre resmîyet kazandıktan sonra hayata geçirilir. Bu durumda, 1920 yılına kadar Anadolu'daki teşkilatlanma yönünde alınan kararların hiç birisinin resmî hüviyeti yoktur. Amasya Görüşmeleri'nde alınan kararlar, meclisi olmayan Osmanlı Devleti'ne bir meclis kurdurma çalışmaları, TBMM'nin Türk Milleti'ni temsil eden yegâne meclis olduğu noktasındaki gayretler, kongreler sonrasında yayımlanan bildirimlerde “*Padişaha bağlılık*” ifadelerine yer verilmesi meşruiyet noktasındaki bir kaç gelişmedir.

Türk halkı, varlığıyla eşdeğer gördüğü inancının temsilcisi olan “*Halife Padişah'a*” karşı yapılan her harekette kendini Padişah yanında yer alması gerektiğini düşünmüştür. Bu düşüncenin istismar edildiği, emperyalist emellere alet olarak kullanıldığını bilmemektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi Millî Mücadele'nin maksadı günün şartlarından dolayı halka tam olarak anlatılamamış ve yaygınlaşmamıştır. Halkın bilgisizliğindeki bu zaruret, itilâf söylemlerinin etkisini artırmıştır. Bir kısım ayaklanmaların, “*Halifelik elden gidiyor*” , “*Din ortadan kaldırılıyor*”, “*Bizim güçlerimiz Halife ordusudur*” gibi söylemlerin arkasına sığınarak yapılması bu fikri güçlendirmektedir. Türk halkı, Yunanlıların İzmir'e çıkmasıyla vahameti görmeye başlayıp Kuvayı Milliye saflarında yer almaya başlamıştır. Ancak öteden beri Türk yönetiminden ayrılmak isteyen Ermeni, Rum ve Kürk teşkilatları ile menfaatlerinin olduğunu düşünen küçük bir azınlık grubu kendi emellerini gerçekleştirmek için menfi çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Sonuç

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı yapılan ayaklanmalar, itilâf devletlerinin Türk Milleti'ni Anadolu'dan atmak ve kendi emellerini bu topraklar üzerinde tesis etmek için ayrılıkçı emeller taşıyan grupları desteklemeleri neticesinde çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışında yer alan “ayan”, “aşiret”, “eşraf”, “ağalık” ve “şeyhlik” gibi imtiyazlı kesimlerin özellikle 15 Mart 1913 tarihinde kabul edilen ve 1987 yılına kadar yürürlükte kalan “İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanunu Muvakkatı” ile nüfuzları ortadan kalmıştır. Eski itibarını yeniden kazanmak isteyen bu kesimler, TBMM'nin otoritesine

başkaldırılmışlardır. Ayaklanma ve isyanlar için ortaya konan diğer sebepler görünüşe müteallik hususlardır.

Kaynakça

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi Belgeleri

Ertuna, Hamdi, **Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)** Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1974.

Taş, Necati Fahri, **Millî Mücadele Döneminde Yozgat**. Kültür Bakanlığı

MÜTAREKE YILLARINDA ERMENİ VE RUMLARIN GERİ DÖNÜŞÜ İLE BİRLİKTE AÇIKTA KALAN TÜRK MUHACİRLER SORUNU

Necdet HAYTA*- Hatice YILDIRIM**

Giriş

Balkan Savaşı'nın ardından I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar milyonlarca muhacir ve mültecinin iskân sorunu daha çok metruk köylerle çözülmeye çalışılmıştır¹. Balkan Savaşı'nın ardından hükümet ayrıca takip ettiği iskân siyaseti çerçevesinde Türk nüfusun azaldığı yerleri takviye etmek istemiş ve bu nedenle Türk unsur çoğunlukla İzmir, Edirne, Adana ve Balıkesir'e iskân edilmiştir. Yine bu çerçevede tercih edilen yerler arasında Marmara Denizi ve adalarında Rumlardan tahliye edilen köylerde yer almıştır². Balkan muhacirlerinin yaraları tam olarak sarılamadan I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte bu defa Rus işgaline uğrayan Vilâyât-ı Şarkîye ahalisi iç kesimlere doğru göç etmeye başlamıştır.

Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti gayrimüslim azınlıkların askere alınması konusunda, düşman ülkelere sığınma ve ülke içlerine yönelik firarlar gibi çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Genel çerçevede gayrimüslim azınlıkların firarilere destek vermesi, İtilaf Devletleri'ne yönelik casusluk faaliyetlerinde bulunmaları ve savaş ortamından yararlanarak ihtilal komiteleri ve çeteler meydana getirmeleri bardağı taşıran damlalar olmuştur. Savaş ortamında yaşanan bu gelişmelerin önüne geçebilmek için Osmanlı yetkilileri tarafından bazı azınlıkların ikamet bölgeleri değiştirilmiştir. Bunun yanı sıra azınlıkların bir kısmı da kendi isteği ile yurt dışına göç

*Prof. Dr.; Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı.

** Dr.; Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ Fuat Dündar, **İttihat Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 213.

² H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi**, Kum Saati, İstanbul, 2001, s. 108, 110.; Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 117.

etmiştir.³ Bu durum emval-i metrukelerden iskân konusunda yararlanılmasını gündeme getirmiş ve 30 Mayıs 1915’de Ermenilere ait emval-i metrukelerin muhacirlere dağıtılması kararı alınmıştır.⁴ Böylece Ermeni çetelerinin katliamlarından dolayı göç etmek zorunda kalan Müslüman mültecilerin bir kısmı Ermenilerin terk ettikleri köy ve evlerden uygun olanlara yerleştirilmiştir.⁵ 21 Şubat 1916’da ise ‘*Rum Emval-i Metrukesinin Sureti İdare ve Muhafazasına Da’ir Ta’limatname*’ çıkarılmıştır. Gerek bu talimatnamede yer alan gerekse öncesinde yapılan yazışmalarda belirtildiği üzere Yunanistan’a göç eden Rumların geride bıraktığı emval-i menkule ve gayrimenkullerin muhacirlere dağıtılması uygun görülmüştür. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sürecinde Rum emval-i metrukesine muhacir yerleştirilmeye devam edilmiştir.⁶ Marmara sahillerinin dışında bu dönemde Karadeniz sahillerinde de Rumlardan ve Ermenilerden boşalan yerlere Rus istilasına uğrayan Müslüman mülteciler iskân edilmiştir.⁷

A. Geri Dönüş Kararının Alınması

Osmanlı hükümeti I. Dünya Savaşı sona ermeden Ermeni ve Rumların geri dönüşü için çalışmaları başlatmıştır. İlk etapta Meclis-i Vükelâ’nın 10 Nisan 1918 tarihli toplantısında Rum, Ermeni ve Suriye’den tehcir edilmiş olan Araplardan 60 yaşını geçen ve yardıma muhtaç olanların memleketlerine iadesi karara bağlanmıştır.⁸ I. Dünya Savaşının sonlarına doğru da tehcir edilmiş olan gayrimüslimlerin geri dönüşü ile ilgili çalışmalara hız verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin savaştan yenilgiyle ayrılması da bu konuyla ilgili alınan kararlarda belirleyici unsur olmuştur.

³ Mustafa Özdemir, “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri”, *ÇTTAD*, VI/14, İzmir, 2007, s. 28.

⁴ Dündar, a.g.e., s. 213.

⁵ Erol Kaya, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türk Mültecileri Vilayat-ı Şarkiye ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)*, Ebabel Yayınları, Ankara 2007, s. 67.

⁶ Talimatnamenin birinci maddesinde Rum emval-i metrukesi: *1-Kati suretle Yunanistan’a firar ve göç etmiş 2-Askeri ve siyasi lüzum üzerine geçici olarak başka mahallere nakledilmiş şahıslara ait olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu şekilde ayırım yapılmasının nedeni ise uygulama farklılığından kaynaklanmıştır. Çünkü 1914 yılında Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında nüfus mübadelesi ile birlikte mallarında mübadelesine karar verilmiştir. Bunun üzerine Rumların malları sahiplerinin adına kaydedildikten sonra muhacirlere dağıtılmıştır. Ahmet Efiloğlu-Raif İvecan, “Rum Emval-i Metrukesinin İdaresi”, *History Studies*, Volume 2/3 2010, s. 128,129,135.*

⁷ Efiloğlu-İvecan “a.g.m”, s. 133.

⁸ Selçuk Ural, “Mütareke Döneminde Gayrimüslim Muhacirlerin İskânı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S 14, İstanbul 2006, s. 54.; İbrahim Ethem Atnur, “Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskanı Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C IV, S 14, 1994, s. 121-122.

İttihat ve Terakki Hükümeti çekildikten sonra yeni Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin ilk icraatlarından biri tehcir edilen Ermenilerin yerlerine dönüş kararının alınması olmuştur. 18 Ekim 1918 tarihinde Meclis-i Vükela kararı ile bütün vilâyetlere, göç ettirilen Ermenilerin yerlerine döneceği ve gerekli her türlü kolaylık ile yol ve yerleşim yerlerindeki güvenliğin sağlanması emri tebliğ edilmiştir.⁹ Osmanlı Devleti tehcire tabi tutulanların geri dönüşü ve eski yerlerine yerleştirilmelerini belli bir program dâhilinde yürütmek için 18 Aralık 1918 tarihli geri dönüş kararnamesini hazırlamıştır. Kararname hükümleri geri dönmek isteyen Rum ve Ermenilere aynen uygulandığı gibi kendileri firar etmiş olanlar da geri dönüş izninden yararlanmışlardır.¹⁰ Aynı kararnamede Rumların ve Ermenilerin geri dönüşleri ile birlikte emlak ve arazilerinin iadeleri konusunda yaşanabilecek sorunlar ile ilgili hükümler de yer almıştır. Vilayetlere gönderilen bir başka yazıda ise emval-i metruke konusuna temas edilerek bunlardan boş olan yerlere kimsenin yerleştirilmemesi istendiği gibi bunların içinde oturanların buraları tahliye etmeleri ve gelenlerin buralara yerleştirilmesi talimatı verilmiştir.¹¹

Geri dönüş kararının alınmasına karşılık hükümetin bilgisi dışında gerçekleştirilen seyahatler bir takım sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan sıkıntılar karşısında bir açıklama yapan Dâhiliye Nazırı İsmail Canbolat Bey; Ermeni ve Rum muhacirlerin kesin olarak döneceklerini ancak geri döneceklerin mahrumiyetine sebep olmamak için memleketlerinde icap eden hazırlıkların yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Zira geri gelecek ailelerin ikametleri için hazır yer bulunmazsa dönmelerinde bir fayda yoktur.¹²

Özellikle savaş yıllarında Vilâyat-ı Şarkîye'nin Rus istilasına uğraması ve Ermeni çeteleri tarafından yapılan tahribat sonucu iâşe ve mesken sıkıntısı ortaya çıkmıştı. Bu durum hem Müslüman hem de gayr-i Müslim mültecilerin iadesi konusunda gecikmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

⁹ Muammer Demirel, "Türkiye'de Kalan Ermeni Nüfusu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 62, Temmuz 2005, s. 486-487; 18 Ocak 1919 da toplanan Paris Barış Konferansı'nda da göç etmiş olan Ermeni ve Rumların yerlerine dönmeleri konusu görüşülerek karara bağlanmıştır. Adnan Sofuoğlu, "İzmir'in İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 134.

¹⁰ Mehmet Çevik, "Ermenilerin Tehcir Sonrası Geri Dönüşü İle İlgili Osmanlı Devleti'nin Uygulamaları", **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Cilt I, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No:3, Ankara, 2003, s. 123, 124.

¹¹ Yüksel Küçükler, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi", **Turkish Studies**, Volume 10/ 1 Winter 2015, s. 450.

¹² Atnur, "a.g.m"., s. 123.

Nitekim geri dönüş kararının bildirildiği yazıda Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ vilayetleriyle Erzincan Mutasarrıflığı dâhilinde iâşe vasıtalarının yetersizliğinden dolayı buralara dönmek isteyenler için öncelikli olarak mahalleriyle haberleşilmesi istenmiştir. Bu bölge ahalisinin seyahat, iâşe ve iskânları temin edildikçe yavaş yavaş dönmelerine izin verilmesi uygun görülmüştür.¹³ Ayrıca bölgeye Ermeni muhacirlerin iskânı için öncelikli olarak Rus ordusu ve Ermeni çetelerinden kaçarak iç vilayetlere sığınan ve Ermenilerin boşalttığı evlere iskân edilen Türk mültecilerin vaziyetlerinin iyileştirilmesi gerekli idi.¹⁴ Ancak bu kaidelere uyulmamış ve özellikle İtilaf Devletleri'nin müdahaleleri sonucu gayrimüslim ahali gerekli hazırlıklar yapılmadan Anadolu'ya gelmeye devam etmiştir. Zira Mondros Mütarekesi'nin ardından gayrimüslim ahalinin ikamet bölgelerine yerleştirilme uygulaması İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin denetimine girmiştir.¹⁵ Bu durum yaşanan mesken ve iâşe buhranının daha da artmasına neden olmuştur. Özellikle bunların hanelerine geçici olarak yerleştirilen Türk muhacir ve mültecilerin açıkta kalması gibi bir sorun meydana getirmiştir.

B. Türk Muhacirlerin Açıkta Kalması ve Çözüm Arayışı

Mütarekenin hemen ardından vilayet ve livalardan Dâhiliye ve Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazılarda Türk-Müslüman muhacir ve mültecilerin açıkta kaldığı bildirilmeye başlanmıştır. İlk açıkta kalanlar ise Rumeli muhacirleri olmuştur. Kasım 1918'de Hariciye Nezareti'ne iskân edildikleri haneleri tahliye etmeleri istenilen Bağçecik'te sakin bulunan Rumeli muhacirlerinin perişan bir halde olduğu haber verilmiştir.¹⁶ Bursa

¹³ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2007, s. 395-396.

¹⁴ Selçuk Ural, "I. Dünya Savaşı Sonrası Ermeni Muhacirlerin Doğu Vilayetleri'nde İskânı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 157, İstanbul, Ağustos 2005, s. 119.; Zira Dahiliye Nezareti'nin 17 Aralık 1916 tarihinde Sadarete sunduğu raporda Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis ve Muş vilayetlerinden göç eden Türk mültecilerin sayısının 800.000'e ulaştığını bildirmiştir. Erdal İter, "Ermeniler'in Tehciri ve Türklerin Göçü (1915-1918)", **Ermeni Araştırmaları**, C. 3, S. 9, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Bahar 2003, 34.

¹⁵ Özdemir, "a.g.m", s. 38.; Bu konuyla yakından ilgilenen İngiliz Yüksek Komiserliği iade hususunda Osmanlı Hükümeti'nin çalışmalarını izlemek ve eksikleri tespit etmek amacıyla subaylarından Heathcote Smith'i görevlendirmiştir. Ural, "Mütareke Döneminde...", s. 56.; Ancak buna karşılık Yunan Hükümeti Balkan Harbi'nden sonra Makedonya'dan Osmanlı topraklarına tehcir edilen Türklerin emlak ve arazilerine el koymuştur. Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923**, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 51.

¹⁶ **BOA, HR. SYS.** 2460/ 95.; Akşam gazetesinin haberine göre her gün Tekirdağ'dan sayıları 50 ile 100 arasında değişen küçük kabileler İstanbul'a iltica etmektedir. Bunların tamamı Rumelili olup Balkan Savaşı'ndan sonra göç etmişler ve metruk Rum evlerine yerleştirilmiş

havalisinde muhacir ve mültecilerin durumunu incelemek üzere giden muhacirin müfettişlerinden Seyfettin ve Rafet Beylerin verdikleri raporlarda ise Bursa havalisindeki Rumeli muhacirlerinin çoğunluğunun, Yunanistan'a hicret etmiş Rumların geri dönmeleri ve muhacirlerin yerleştiği emlak ve araziye yeniden oturmaları üzerine açıkta kaldıkları belirtilmiştir.¹⁷

Edirne'de de diğer yerlerde olduğu gibi gayrimüslim ailelerin dönüşlerine kadar mallarını iade ve iskânlarını temin etmek için çalışılmalar başlatılmıştır. Ancak Edirne'den 26 Kasım 1918'de Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgraftan iade konusunda bazı sorunların yaşandığı ve yetkililerin zor durumda kaldığı anlaşılmaktadır. Sorun henüz dönmeyen Ermenilerin akrabalarından bazılarının bunların hanelerindeki muhacir ve asker ailelerini önceden çıkarmak istemeleridir. Bu haneleri tahliye ettirerek istediklerine kiraya vermek için müracaatta bulunmuşlardır.¹⁸ Yetkilileri meşgul eden bir diğer sorun ise ziraat ile meşgul olan ve emval-i metrukelere iskân edilmiş olan muhacirlerin ziraat faaliyetlerini devam ettirmeleri konusunda yaşanmıştır. Bu konuda farklı uygulamaların meydana geldiği görülmektedir. Lâpseki'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Kasım 1918 tarihli yazıda tohum saçma zamanı geldiğinde livâ dâhilinde önceden iskân edilmiş olan muhacirlere verilen araziye tohum ekmeleri için müsaade edilip edilmeyeceği sorulmuştur.¹⁹ Gönderilen cevaptan Muhacirin Müdüriyeti'nce gerekli müsaadenin verildiği anlaşılmaktadır.²⁰ Buna karşın yine Kasım ayı içerisinde Bursa'da farklı bir uygulama dikkat çekmektedir. Bursa'da Mudanya, Gemlik ve Karacabey kazaları sahilinden dâhile alınmış olan 10 kadar Rum köyünün ahali yerlerine iadeleri için müracaat etmiştir. Ancak İslam muhacirlerinin nereye iskân edileceği bilinemediği gibi bu köylerden çıkarılacaklar arasında daimi surette yerleştirilmiş ve ziraatta bulunmuş olan muhacirler de mevcuttur. Bu durum Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiş olmasına karşın ziraatla uğraşan yerleşik köylülerin uygun yerlere iskânları ve köylerin boşaltılması kaymakamlıklara tebliğ edilmiştir.²¹ Uygulamalar arasındaki farklılık büyük ihtimalle Bursa'da yerlerine iadeleri için müracaatta bulunanların olmasına karşın Lâpseki'de böyle bir müracaat

olanlardır. Tekrar tekrar göç etmek zorunda kaldıkları için perişan vaziyettedirler. **Akşam**, 29.11.1920, s. 2.; 1921 yılında çıkan İleri gazetesinde ise 1920'deki Yunan işgalinden sonra Trakya, İzmir, Balıkesir ve Bursa'dan iltica eden nüfusun %60'nı önceden iskân görmüş ahalinin teşkil ettiğine dair bir bilgi yer almaktadır. **İleri**, 21.07.1921, s. 4.

¹⁷ **Akşam**, 29.09.1920, s. 2.

¹⁸ **BOA, DH. ŞFR.** 603/ 105.

¹⁹ **BOA, DH. ŞFR.** 601/ 39.

²⁰ **BCA**, 272..0.0.11/ 12. 41..4.

²¹ **BOA, DH. ŞFR.** 603/ 9.

olmaması ya da İtilaf Devletleri'nin müdahalelerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Tasvir-i Efkâr gazetesinin Aralık ayında açıkta kalan Müslüman muhacirlerle ilgili yayınladığı iki haber dikkat çekicidir. İlk haber geri dönen 30.000 Hıristiyan'ın emlakını tahliye eden Müslüman muhacir ve mülteciler ile ilgilidir. Bunların buldukları mahallerdeki genel binalara ve bazı hanelere iskân edilmeye çalışıldığı belirtilmiştir.²² İkinci haberde ise Edirne'den alınan aşağıdaki telgrafa yer verilmiştir:

*'Yurtlarımız Meriç'in öte sahilinde ve Edirne şehrinin hemen dibinde bulunması hasebiyle Bulgaristan'la yapılan hudut anlaşmasından sonra Bulgaristan'da kalmıştı. Tarihen Türk olan bu güzel yerlerin ahali Edirne etrafından başka yerlere nakil olunan Rumların köylerine sefalet içinde güya yerleştirildik. Pek çok ızdırahlara katlanarak Cihan Harbinin bizden istediğini verdik. Birazda ailemizi yaşatacak kadar ettik çalıştık. Şimdi Rumların geri dönmesinden dolayı sokak ortasında kaldık. Vaktiyle bu elim neticeyi düşünen yok muydu? Şimdi bizim yegâne talep ve ricamız hepimizin yarım saat ötede boş duran eski köylerimize geri dönerek yerleştirilmemizdir. Hükümetin, Bulgaristan hükümeti ile anlaşarak asırlardan beri ecdadımızın mezarlarını ve hatıralarını saklayan köylerimize bizi iade etmesini bekliyoruz. Lakin kışın soğuğu altında sokak ortasında bir dakika beklemeye kudretimiz olmadığını dikkate alınmasını rica eyeriz.'*²³ Bu ifadeler Müslüman muhacir ve mültecilerin içinde bulunduğu durumu en iyi şekilde özetlemektedir. Rum ve Ermeni muhacirlerin yaşadıkları sıkıntılar sık sık gündeme getirilirken ne yazık ki Müslüman muhacir ve mülteciler hatırlanmamaktadır.

Gayrimüslimlerin emlakının iadesi konusunda İtilaf Devletleri ve patrikhanenin sık sık müdahil oldukları görülmektedir. Ancak bu müdahalelerin bazıları haksız yere gerçekleştirilmiş olup yerli Müslüman ahali evlerinden çıkarılmaya çalışılmıştır. Örneğin 1919 yılının ilk ayında içinde İngiliz zabitanı da bulunan bir heyet Rumeli Feneri'ne giderek, Rum ahalinin iskân edilmesi için köyde bulunan Müslüman ahalinin ikamet ettikleri hanelerden tahliye edilmesini istemiştir. Bu durum karşısında açıkta kalacak olan Müslüman ahalinin boş bulunan Rumeli Feneri kışlasına iskân edilmesine karar verilmiştir. Karar, Hariciye Nezareti tarafından Mütareke Komisyonu Başkanlığı'na tebliğ edilmiştir.²⁴ Ayrıca İstanbul civarındaki kasaba ve köylere iskân olunan Müslüman muhacir ve mültecilerin

²² Tasvir-i Efkâr, 10.12.1918, s. 2.

²³ Tasvir-i Efkâr, 28.12.1918, s. 2.

²⁴ BCA, 272..0.0.13/ 79.1..11.

tahliyeleriyle ilgilenmeleri için memur görevlendirilmiştir.²⁵ Mart ayında konu ile ilgili gerçekleştirilen yeni yazışmalardan iddiaların asılsız olduğu anlaşılmaktadır. Yazışmalarda dönen Rumlardan bir kısmının birer ikişer aile bulanan hanelerde iskân edildiği gibi henüz kimsenin meskensiz kalmadığı ve kışlaya da kimsenin iskân edilmediği bilgisi yer almaktadır. Ancak asıl mesele İngiliz zabıtası tarafından hanelerinden çıkarılmak istenilen Rumeli Feneri ahalisinin 50-60 seneden beri orada ikamet eden asli ahaliden olmasıdır. Yapılan tahkikat sonucu bu bilgiye ulaşan İstanbul Valiliği durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Ayrıca bu ahalinin mütareke ahkâmına muhalif bir muameleye maruz bırakılmamaları için Mütareke Komisyonu nezdinde teşebbüslerde bulunulması istenmiştir. Ahalinin yerlerinden çıkarılmasının doğru olmayacağı Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş ise de gelen cevapta siyasi zaruretten bahsedilmiştir.²⁶ Benzer uygulamalar Yunan işgal bölgelerinde de meydana gelmiş ve İzmit'e dışarıdan getirilen Rumlar Yunanlılar tarafından zorla Türk evlerine ve camilere yerleştirilmiştir.²⁷ Ezine'de ise bütün İslamların hanelerinde hükümetin malumatı olmaksızın Yunanlılar tarafından Rumlara ait eşya aramak maksadıyla arama yapılmış ve haneler içinde görülen konsol, ayna, sandalye, dikiş makinesi, halı, kilim gibi eşyalar güya "*Tehcir edilen Rumların eşyalarıdır*" diyerek tahkik etmeksizin müsadere edilmiştir.²⁸

İngiliz yetkililerin mütarekenin ardından asker çıkardıkları Adana ve Samsun gibi yerlerde de konuyla ilgili müdahaleler de buldukları görülmektedir. Balkan Harbinde Anadolu'ya göç eden Selanik muhacirlerinden bir kısmı hükümet tarafından Adana'dan tehcir edilen Ermenilerin yerine iskân edilmiş iken Adana'nın İngilizler tarafından işgali ve Ermenilerin yerlerine iadeleri üzerine emval-i metrukeden ihraç edilmişlerdir.²⁹ 1919 yılı içerisinde Samsun'da İngiliz komiseri, Çatalca'da da Rum Metropolidi tarafından Müslüman ahalinin tahliyesi için girişimlerde bulunulmuştur. İngiliz komiseri Bafra kazasının Rum köylerinde iskân edilmiş olan Rumeli muhacirlerinin 4 gün zarfında bu köyleri tahliye etmesini istemiştir.³⁰ Rum Metropolidi ise Çatalca'nın

²⁵Görevlendirilecek memur için nakliye vasıtası temininde mali durum dikkate alınarak 1. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti'ne müracaat edilmiştir. **BCA**, 272..0.0.12/ 38.24.. 8.

²⁶**BCA**, 272.. 0.0.11/ 13. 45..12.

²⁷Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 343.

²⁸**Anadolu'da Yunan Mezalimi...**, C.II, s. 169.

²⁹Bu muhacirler Eskişehir'in Çifteler nahiyesine sevk edilmiştir. Ancak iskânları yapılmadığı için ellerinde tapu senedi bulunmadığından dolayı tohumluk zahire verilmemiş ve bu sebeple ziraattan mahrum kalmışlardır. **BCA**, 272..0.0.11/ 15.55..6.

³⁰**BOA, DH. ŞFR.** 622/ 12.

Istıranca, Pozime, Belgrat, Karacaköy ve diğer köylerinden göç eden Rumların hanelerine iskân ettirilen Müslüman muhacirlerin biran önce çıkarılmasını talep etmiştir.³¹ Çatalca Rum Metropolit Vekili de Edirne vilayetine Rumların dönmekte olduğundan bahisle bunların köylerinin tahliyesini istemiştir.³² Tahliye talepleri art arda gelirken gerek İtilaf Devletleri'nin gerekse patrikhane yetkililerinin göz ardı ettikleri en önemli husus emval-i metrukelerden çıkarılan bu insanların nerede iskân edilecekleri idi. Zira buralara iskân edilen muhacir ve mültecilerin emlakleri ya Yunanistan hükümeti tarafından el konulmuş ya da Ermeni ve Rum çeteleri tarafından tahrip edilmiştir.

Yaşanan gelişmeler çerçevesinde Dâhiliye Nezareti'nin 5 Nisan 1919 tarihinde Sadaret'e sunduğu raporda *'Rumların böylece avdetleri tevali edildiği surette birkaç seneden beri peyday-ı istikrar ederek refah halleri temin edilmiş bulunan muhacirin-i İslamiyenin açıkta kalarak yeniden düçar-ı sefalet olacakları'* na temas edilmiştir.³³ Hükümet ve yerel yetkililer bu durum karşısında Müslüman mültecilerin açıkta kalmalarını engellemek için geçici de olsa çözümler üretmeye çalışmıştır. Doğu'da Ermeni muhacirlerin iade kararının ardından bazı vilayetlerin hükümetten izin almaksızın Türk mültecileri göndermeye başlaması üzerine Dâhiliye Nezareti duruma müdahale etmiştir. Vilayetler Ermeni muhacirler geldikçe emvallerini teslim ederken, Türk mültecilerin sefalet düşmelerini önlemek üzere tedbirler almakla sorumlu tutulmuşlardır.³⁴

Türk mülteci ve muhacirlerin açıkta kalmasını engellemek için yetkililerce bulunan **ilk çözüm** vilayetler dâhilinde bunların iskânına uygun arazi ve binalar bulunmaya çalışılmasıdır. Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Konya vilayetine 22.1.1919 tarihinde gönderilen telgraftan, hane ve arazilerinden çıkarılmakta olan müslüman mülteci ve muhacirler için vilayet dâhilinde böyle bir çalışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Müdüriyet, Çumra istasyonunda Almanlar tarafından işgal edilen ve sonra da tahliye edilmiş olan binaların ne suretle muhafaza edildiğini sormuş ve bu arazi dâhilinde açıkta kalan ahalinin ne kadarının iskân edilebilecekleri hakkında acilen bilgi verilmesini istemiştir.³⁵ Bursa vilayeti Yenişehir kazası dâhilinde de iskân edildikleri mahallerden ihraç edilmiş olan 35 hane muhacir açıkta kalmış ve bunun üzerine muhacirler iskâna müsait bir

³¹ BOA, DH. ŞFR. 611/ 55.

³² Adnan Sofuoğlu, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 86.

³³ Foti Benlisoy, "Patrikhanenin Faaliyetleri ve 1918-1920 Arasında Tehcir Edilmiş Rum Ahalinin İadesi", **Tarih ve Toplum**, S. 234, Haziran 2003, s. 23.

³⁴ Ural, "I. Dünya Savaşı Sonrası Ermeni...", s. 119.

³⁵ BOA, DH. ŞFR. 95/ 204.

arazinin kendilerine verilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne telgraf göndermişlerdir. Nezaret bu talebi uygun bularak 16. 8. 1919 tarihinde gönderdiği bir yazı ile mahallinde gerekli araştırma ve incelemelerde bulunulması ve bahsedilen arazinin mevki ve miktarıyla muhacirin iskânına uygun şartlara sahip olup olmadığının vilayetten bildirilmesini istemiştir. Ancak hükümetçe orada bina inşa edilmesine imkân olmadığı için şahısların muhtaç oldukları meskeni bizzat kendilerinin yapmayı üstlenmeleri gerektiği de belirtilmiştir.³⁶ Dâhiliye Nezareti'nden Edirne'ye 5 Ağustos 1919 tarihinde gönderilen yazıda da açıkta kalan muhacirler ve bunlara arazi temini konusunda bilgi verilmesi istenmiştir. Öncelikli olarak vilayet dâhilinde muhacirlerin toplam miktarıyla bunlardan ne kadarının açıkta kaldıkları ve geçici iskânlarının nerelerde yapıldığı sorulmuştur. Ardından muhacir iskânına uygun ne kadar arazinin mevcut olduğu ve buralarda iskân muamelesi için nelere ihtiyaç olduğunun bildirilmesi istenmiştir.³⁷ Bunların yanı sıra açıkta kalan muhacir ve mültecilerin iskânı için buldukları vilayetlerin dışında da uygun arazi temin edilmeye çalışılmıştır. Açıkta kalan muhacirlere buldukları vilayetlerde uygun bir yer bulunamaması durumunda bu da bir çözüm olarak görülmüştür. 16 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Samsun Mutasarrıflığı'na gönderilen yazı ile açıkta kalan muhacirlerin derhal iskânı için Bafra'da mevcut olduğu bildirilen 10.000 dönüm arazi hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Yazıdan bu arazinin uygun olması durumunda muhacirlerin iskânı için burada müstakil bir köy tesis edilmesinin planlandığı anlaşılmaktadır.³⁸

Bulunan ikinci çözüm, Dâhiliye Nezareti'nden Adana vilayetine 28 Aralık 1918'de gönderilen telgrafla bildirilmiştir. Telgrafta Rum ve Ermenilerin memleketlerine sevklerinde, emlak ve arazilerinin kendilerine teslim ve iadesi hakkında hazırlanan talimatname hakkında bilgi verilmiştir. Hazırlanan talimatnamenin 5. fıkrası emval-i metrukeye yerleştirilen Müslüman mültecilerle ilgilidir. Buna göre Müslüman muhacir ve mültecilerinin açıkta kalmamaları temin edilinceye kadar Rum ve Ermenilerin 2'şer 3'er hanesi bir arada olmak üzere geçici olarak yerleştirilmelerinin zaruri olduğu belirtilmiştir. Bu şekilde iskân ile açıkta kalacak Müslüman muhacir ve mültecilerin miktarı elbette azalacaktır.³⁹ Ya da Edirne Vilayetine gönderilen yazıda ise sahibine iade edilecek Çit çiftliğinde mevcut muhacirlerin uygun bir kira bedeli karşılığında veya ortakçılık suretiyle yerlerinde kalmaları konusunda mal sahibi veya vekilinin

³⁶ BCA, 272..0.0.11/ 14.51..3.

³⁷ BCA, 272..0.0.11/ 14.50..12.

³⁸ BCA, 272..0.0.11/ 14.51.. 4.

³⁹ BOA, DH. ŞFR. 94/ 264.

rızalarının alınmaya çalışılması istenmiştir.⁴⁰ Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nce vilayet ve mutasarrıflıklara 26 Ocak 1919 tarihinde çekilen telgrafla dönmekte olan gayr-i müslimlerin emlak ve mallarının iade edilmesiyle açıkta kalan müslüman mülteci ve muhacirlerin sefalet ve mağduriyetlerine imkân verilmeyerek, bu konudaki talimatname dairesinde hareket edilmesi istenmiştir. Zira bazı mahallerden gelen bilgiye göre, sahipleri dönmeyen şahıslara ait binaların da derhal tahliyesine teşebbüs edilmesi, birçok muhacirin sefaletine neden olmuştur. Müdüriyet bunun önüne geçmek için 18. 12. 1918 tarihli talimatnameye göre emlak ve emval iadesinin sahiplerinin dönmesi ve müracaatına bağlı olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır. Açıkta kalacak olan muhacirlere de mümkün mertebe yardım yapılması ve talimatname gereği münasip yerlere dağıtılarak iskânları ve içlerinden yardıma muhtaç olanlarının sefaletlerine meydan verilmemesi kati suretle tekrar tebliğ edilmiştir.⁴¹ Asıl sahipleri gelmeden hanelerin tahliye edilmesinin zaten kimseye bir faydası yoktur. Rum ve Ermenilerin emlaki iade edilirken Türk-Müslüman ahalinin açıkta kalması kabul edilecek bir durum değildir. Sorunun her iki tarafı da mağdur etmeyecek bir şekilde çözülmeye çalışılması en makul olanıdır.

Üçüncü çözüm yolu ise öncelikle I. Dünya Harbi esnasında göç etmiş ve emval-i metrukeye iskân edilmiş olan Anadolu ahalisinden Ermeni ve Rumların geri dönmesi ile birlikte açıkta kalanlarının bir an önce memleketlerine gönderilmeleridir. Kasım 1918'de Kastamonu Vali Vekili tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Kastamonu'daki emval-i metrukeye geçici olarak iskân edilmiş iken bu yerlerin asıl sahiplerine iade edilmesi üzerine açıkta kalan mültecilerin diğer mahallerde iskân edilmeleri mümkün olmadığından bu mültecilerin memleketlerine iadeleri hususuna müsaade edilmesi istenmiştir.⁴² I. Dünya Harbi dolayısıyla memleketlerinden 2.000 hane ile iltica eden Haydaranlı aşiretinin 900 hanesi Adana'da emval-i metrukede iskân edilmiştir. Nisan 1919'da Dâhiliye Nezareti'nden Adana Valiliğine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre, sahiplerinin tehirden dönmesiyle beraber bunlar da açıkta kalmıştır. Bunun üzerine kıştan önce memleketlerine sevk edilmelerine karar verilmiştir.⁴³ Dâhiliye Nezareti'nden Kayseri Mutasarrıflığı'na Ağustos 1919'da gönderilen yazıda da açıkta kalan mültecilerden geri dönmek isteyenlerin sevkleri ve sevki mümkün

⁴⁰ Ayrıca çiftliğin içinde hükümete ait alet edevat ve demirbaş eşya mevcut ise bunların derhal başka bir yere nakledilerek muhafaza edilmeleri bildirilmiştir. **BOA, DH. ŞFR.** 96/ 253.

⁴¹ **BOA, DH. ŞFR.** 95/ 256.

⁴² **BOA, DH. ŞFR.** 601/ 5.

⁴³ **BCA, 272..0.0.12/ 38.25..7.**

olmayanların da Müslüman köylerine dağıtılarak iskânlarının temin edilmesi istenmiştir.⁴⁴

Bu gibi geçici çözüm arayışlarının yanı sıra açıkta kalan Müslümanların kendilerine ait evlerinin olması için çeşitli plan ve projeler de üretilmiştir. Balkan muhacirleri için yeni muhacir köyleri inşasına dair hazırlanmış olan ama I. Dünya Harbi nedeniyle gerçekleştirilemeyen proje çerçevesinde AMMU'nin iskân şubesi tarafından hazırlanan tamim Mart 1919'da mahalli yetkililere gönderilmiştir.⁴⁵ Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'nun 6 Temmuz 1919'da gerçekleştirdiği toplantıda açıkta kalan muhacir ve mülteciler için hane inşası hakkında görüşülmüştür. Öncelikle Çatalca ve Silivri'de Rumların geri dönmesi üzerine 430 hane İslam muhacirinin açıkta kaldığı belirtilmiştir. Bunların bir kısmının iskânını temin için Silivri'de mevcut kereste ve benzer malzemenin istifade ederek 100 hane inşa edilmesi planlanmıştır. Ayrıca bu tarihe kadar 300.000 Rum ve Ermeni'nin memleketlerine iadeleri karşısında aynı miktarda muhacirin açıkta kalmış olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁶ Bu rakamlar tahmini de olsa sorunun ne kadar büyük olduğunu ve iskân konusunda nasıl zor bir durumda kaldığını gözler önüne sermektedir.

1920 yılına gelindiğinde açıkta kalan muhacir ve mültecilere uygulanacak muamelelerle ilgili birtakım kararlar alınmasına karşın konu ile ilgili sorular sorulmaya devam edildiği görülmektedir. Balıkesir Muhacirin Müdürü sonradan açıkta kalmış olan Rumeli muhacirlerinin her gün müdüriyete müracaat ederek haklarında ne yapılacağını tayin edilmesini talep ettiklerine dair 12.8.1920 tarihinde genel merkeze bir yazı göndermiştir. Bunlar hakkında yapılacaklar ve asıl memleketlerine iade talebinde bulunacaklar için nasıl bir muamelenin uygun görüldüğünün bildirilmesi istenmiştir. Gönderilen cevapta Balıkesir'de bulunan Men-i Muhaceret Heyeti'ne gerekli talimatın verildiği belirtilmiştir.⁴⁷ Zira Bursa havalisine giden muhacirin müfettişlerinden Seyfettin ve Rafet Beylerin verdikleri raporlarda bölgede konu ile ilgili çalışmaların yürütülmekte olduğu görülmektedir. Raporda, Ermeni ve Rumların sevk edilmeleri ile

⁴⁴ BCA, 272..0.0.14/ 75.22..1.

⁴⁵ Dündar, a.g.e., s.91.

⁴⁶ BCA, 272..0.0.11/ 14.49..4.; Engin Berber, İzmir Sancağında açıkta kalan Türk muhacirlerle ilgili aşağıdaki bilgiyi vermektedir: '*Balkan Savaşları'ndan önce veya sonra, Batı Anadolu'ya göç edip, adalara tehcir ettirilmiş olan Rumların emlak ve arazisine iskan edilmiş Türk göçmenlerin, mütarekeden sonra buralardan ihraç edilmeye başlanması sonucu, yersiz yurtsuz kalan Türk göçmenlerin sayısı 150 bin civarındaydı.*' Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997, s. 247.

⁴⁷ BCA, 272..0.0.12/ 38.29..6.

birlikte açıkta kalan Rumeli muhacirlerinin ziraat erbabının İslam köylerine dağıtıldığı ve sanayi erbabı bulunanların da merkez vilayetçe tesis edilmekte olunan sanayi müesseselerinde istihdam edilmek üzere iaşelerinin temini için gayret edildiği belirtilmiştir.⁴⁸ Ayrıca muhacir ve mültecilere yardım konusunda yeniden düzenlenen talimatname çerçevesinde *'emval-i metruke de arazi vs. verilmesiyle iskân edilmiş muhacirlerden olup asıl sahiplerinin dönmeleri üzerine açıkta kalarak İstanbul'a gelenlerin başka mahallere sevk olunca kadar yardım olunacakları'* hususuna yer verilmiştir.⁴⁹

Büyük Taarruz sonrası Müslüman muhacir ve mültecilerin Yunan işgal sahası altında kalan bölgede yeniden açıkta kalmaya başladıkları görülmektedir. 20 Eylül 1922'de Tekirdağ ve Dedeağaç'ta muhacirlerin sayısı artmıştır. Zira Batı Anadolu'da alınan yenilgi sonrası Yunan işgali altında bulunan bölgeye Rum muhacirler akın etmiştir. Bunların iskân edilmesi için yine önceden hicret etmiş olan Rumların hanelerinde ikamet etmekte bulunan Müslümanların çıkarılması uygun görülmüştür. Çeşitli sebep ve bahanelerle Müslümanlar hanelerinden çıkarılarak sokak ortasında bırakılmışlardır.⁵⁰

Sonuç

I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan Osmanlı Devleti çeşitli göç sorunlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Art arda girilen savaşlar ve yaşanan büyük kitlesel göçler sonucu ülkede ciddi bir mesken buhranı yaşanmıştır. Bu problemi aşmak için gelen mültecilerin bir kısmı, savaş esnasında sergiledikleri tutumları nedeniyle başka bölgelere gönderilmiş olan gayrimüslim ahalinin boşalttığı evlere yerleştirilmişlerdir. Ancak savaşın sonlarına doğru, gayrimüslim ahalinin geri dönüş kararı ile birlikte geçici olarak Rum ve Ermenilerden boşalan evlere yerleştirilen gerek Rumeli muhacirleri gerekse Vilâyât-ı Şarkiye mültecilerinin açıkta kalma tehlikesi baş göstermiştir. Mütarekenin ardından yeni işgallerin yaşanması sonucu tekrar başlayan göçler ve İtilaf Devletleri'nin müdahaleleri Osmanlı hükümetini zor durumda bırakmıştır. Bu şartlar altında Rum ve Ermeni muhacirlerin yaşadıkları mağduriyetler sık sık gündeme getirilirken ne yazık ki Türk muhacir ve mültecilerin durumu genellikle görmezden gelinmiştir. Oysaki geri dönen Rum ve Ermeniler ile aynı sayıda Türk muhacir ve mülteci açıkta kalmıştır. Özellikle Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları sonucu mal ve mülklerini geride bırakarak göç etmek zorunda kalan Rumeli muhacirlerinin pek çoğu sığındıkları Anadolu topraklarında geçici olarak

⁴⁸ **Akşam**, 29.09.1920, s.2.

⁴⁹ **Akşam**, 02.10.1920, s.1.

⁵⁰ **TİTE**, 53/102.

yerleştirildikleri yerlerden çıkarılarak ikinci defa mağdur edilmişlerdir. Osmanlı hükümeti bu sorun karşısında; vilayetler dhiline uygun arazi ve bina temini, Ermeni ve Rum ailelerin mevcut hanelere bir süreliğine 2’şer 3’er aile iskânı ve mümkün olduğu takdirde açıkta kalan muhacir ve mültecilerin memleketlerine sevkleri gibi zmler üretmeye çalışmıştır. Ancak bu problemler tam olarak zlememiştir. Zira mütareke döneminde Anadolu’da işgallerin yaşanmaya başlaması ile birlikte yeni g dalgaları meydana gelmiştir. Özellikle Batı Anadolu ve Marmara bölgesinde binlerce insan mülteci durumuna düşmüştür. Bu durum meskene olan ihtiyaı daha da arttırdığı gibi vilayetler dhiline açıkta kalan mülteciler için uygun arazi ve bina teminini de zorlaştırmıştır.

Kaynakça

1-Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

2- Gazeteler

Akşam

İleri

Tasvir-i Efkâr

3- Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu, H. Yıldırım; **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Maks Talihi**, Kum Saati, İstanbul, 2001.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar’da ve Anadolu’da Yunan Mezalimi, C.II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 30, Ankara, 1996.

Atnur, İbrahim Ethem, “Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskanı Meselesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C IV, S 14, 1994.

Benlisoy, Foti, “Patrikhanenin Faaliyetleri ve 1918-1920 Arasında Tehcir Edilmiş Rum Ahalinin İadesi”, **Tarih ve Toplum**, S. 234, Haziran 2003.

- Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.
- Çevik, Mehmet, “Ermenilerin Tehcir Sonrası Geri Dönüşü İle İlgili Osmanlı Devleti'nin Uygulamaları”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Cilt I, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No:3, Ankara, 2003.
- Demirel, Muammer, “Türkiye’de Kalan Ermeni Nüfusu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 62, Temmuz 2005.
- Dündar, Fuat, **İttihat Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Efiloğlu Ahmet – İvecan Raif, “Rum Emval-i Metrukesinin İdaresi”, **History Studies**, Volume 2/3 2010.
- Halaçoğlu, Ahmet, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- İlter, Erdal, “Ermeniler’in Tehciri ve Türklerin Göçü (1915-1918)”, **Ermeni Araştırmaları**, C.3, S. 9, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Bahar 2003,
- Kaya, Erol, **Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türk Mültecileri Vilayet-ı Şarkıye ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)**, Ebabil Yayınları, Ankara, 2007.
- Küçükler, Yüksel, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi”, **Turkish Studies**, Volume 10/ 1 Winter 2015.
- Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2007.
- Özdemir, Mustafa, “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri”, **ÇTTAD**, VI/14, İzmir, 2007.
- Sarısır, Serdar, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Sofuoğlu, Adnan, “İzmir’in İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.29-30, Mayıs-Kasım 2002.
- _____, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923**, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Ural, Selçuk, “I. Dünya Savaşı Sonrası Ermeni Muhacirlerin Doğu Vilayetleri’nde İskânı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.157, İstanbul, Ağustos 2005.

_____, “Mütareke Döneminde Gayrimüslim Muhacirlerin İskânı”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S 14, İstanbul 2006.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SAKARYA SAVAŞI ve HAYMANA

MİLLİ MÜCADELE'DE HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN HAYMANA'DAKİ FAALİYETLERİ

Haluk SELVİ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Hilal-i Amer Cemiyeti 1864 yılında asker yaralılarına yardım cemiyeti olarak kuruldu. İlk önemli faaliyeti Balkan Savaşlarında oldu. Balkan savaşı günlerinde Haymanalılar orduya ve muhtaçlara yardım için ellerinden geleni yapmışlardı. Bu çerçevede Haymana kaymakam vekili tarafından 16 Kasım 1912'de İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi'ne gönderilen bir yazı ile Haymana'da toplanan yardımdan bahsediliyordu. Haymana kazası eşrafından Hatibzade Hacı Mehmed Efendi vasıtasıyla Polatlı istasyonunda işyeri olan tüccarlardan toplanan 3.115 kuruş otuz para postaya teslim edilmişti.¹

A. Haymana'daki Hilal-i Ahmer Faaliyetleri

Balkan Savaşlarından sonra Haymana'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Milli Mücadele Döneminde faal olarak çalıştığını görüyoruz. Ankara Valisi Yahya Galip Bey ve Haymana Kaymakamı Ali Cemal (Bardakçı) Bey'in yönlendirmeleri ile kurulan Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 1919 yılı Eylül ayı sonlarında faaliyete başlayarak Kuvayı Milliye'ye yardımlarda bulunmuştur. Cemiyet başkanı Müftü Ahmet Vehbi Bey ve cemiyet üyeleri köy köy dolaşarak yardım toplamış ve Kuvayı Milliye birlikleri teşkil ederek cepheye göndermişlerdir. Bu cemiyet 25 Şubat 1920'de 10.000 kuruş ve 13 Nisan 1920'de de 10.000 kuruş olmak üzere orduya 20.000 kuruş yardımda bulunmuştur.

Haymanalıların Milli Mücadeleye destek veren ve yardımlarını içeren telgraflar oldukça fazladır. Ancak yardım ve yardımlaşma çerçevesinde Haymana'dan Birinci İnönü zaferini tebrik ve orduya yardım toplandığına dair Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen bir telgraf önemlidir. Haymana Kaymakam Vekili Emin Bey tarafından gönderilen bu telgraf şöyleydi:

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Kızılay Arşivi, 78/72; 78/98.

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine 2 Şubat 1921

Kahraman ve genç ordumuzun İnönü muzafferiyetiyle vatanın kurtuluşu, milletin istiklâli gayesine doğru temin eylediği yüce mevki ve her gün bir suretle inkişaf etmeye başlayan muvaffakiyet kaza ahali üzerinde pek büyük bir sürur uyandırmış, bugün belediye dairesinde vatanperver bir tezahür ile içtima eden kaza eşrafı, kıymettar ve fedakâr ordumuza naçiz bir hediye olmak üzere altmış dört at verilmesi suretiyle ilâyi fahr ve mübahat eylemeğe karar vermiştir. Hayvanlar toplanmaya başlanmış ve şubatın yirminci günü tamamı toplanıp Garp Cephesi karargâhına gönderilmesi kararlaştırılmış olduğu ve Haymana ahalisinin bu defa da tezahür eden işbu müstesna hamiyet eserinin şayan-ı takdir ve şükran bulunduğu maruzdur.”²

Bu telgrafta Haymanalıların İnönü zaferini kutladıkları ve ordu için 64 at verecekleri haberi yer alıyordu. Bu dönemde at, en önemli taşıma ve ulaşım aracıydı, ayrıca ordunun en çok ihtiyaç duyduğu şeydi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu tür ihtiyaçların giderilmesi için çalışıyor, bu süreçte sadece asker ve sivil muhtaçlara bakmakla kalmıyor ordunun da ihtiyaçları için faaliyet gösteriyordu.

İstanbul’dan izinsiz olarak kurulan Hilal-i Ahmer Ankara Murahhaslığı 16 Mart 1920’den sonra faal olarak çalışarak merkez ve şubeler dışında Anadolu’da bazı sağlık kurumları ve yardım heyetleri teşkil etti. Doğrudan Ankara Murahhaslığına bağlı heyet ve kuruluşlar şunlardı: Birinci Ankara Hastanesi, İkinci Ankara Hastanesi, Isparta Hastanesi ve Gördes, Bilecik, Haymana, Mihaliççık, Sivrihisar, Afyonkarahisar-Uşak, Bilecik ve havalisi imdad heyetleri.³

13 Temmuz 1921’de Altuntaş Ovasında başlayan Yunan taarruzuyla askeri hastaneler iç kısımlara alınmaya başlamıştı. Bunlardan Kütahya, Afyon ve Eskişehir hastanelerindeki yaralı ve hastalar gerilere tahliye edilmeye başlandı, Kütahya Hastanesi Haymana’ya, Afyon karahisar’daki hastane Sarayönü’ne, Eskişehir Hastanesi de Ankara’ya nakledildi.⁴ Haymana’da yeniden kurulacak olan bu beş yüz yataklı hastanenin düzenlenmesi ile Hilal-i Ahmer’den Sıhhiye Reisi Miralay Halil Bey ilgileniyordu.⁵ Halil Bey 17 Temmuz 1921’de Ankara’ya gönderdiği bir telgrafta “Haymana’da yeniden beş yüz yataklı hafif yaralıları hastanesi kurulacağından acilen beş yüz battaniyeye ihtiyaç vardır”⁶ diyordu.

² TBMM Arşivi. Dosya: 2, B No:24/16; TBMM. ZC. Cilt: 7, İçtima: 143, (3 Şubat 1921).

³ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, 2010, s. 41.

⁴ Çapa, *a.g.e.*, s. 105.

⁵ *Kızılay Arşivi*, 74/116.

⁶ *Kızılay Arşivi* 73/162.

Haymana Hilal-i Ahmer Cemiyeti şubesinin bu sırada 1921 yılı Eylül'ünde kurulduğu görülmektedir. Bu şubenin 1930 yılında üye sayısı 89'dur ve 1927 yılında itibaren her yıl teftiş edilmiştir.⁷ 1932 yılında reisi Dr. Hakkı Bey, Veznedar Kâzım Bey, Kâtip İ. Ethem Bey'dir.⁸

B. Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz'da Haymana'daki Hilal-i Ahmer

Haymana Hilali Ahmer Şubesi Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz günlerinde faal olarak çalışmıştır. Haymana'nın Halaçlı ve Çayırılı köylerinde fırınlar yapılarak cephedeki askerlerin ekmek ihtiyacı karşılanmıştır. Bu meyanda Haymanalılarından Halaçlı Mehmet Ağa, Çayırılı İsmail Ağa'yı zikretmek gerekiyor. Fedakârca çalışarak ekmek sıkıntısını gideren Haymanalıların başında bu kişiler vardır. Sakarya Savaşı boyunca Haymana ve çevresindeki köyler ellerinden gelen bütün desteği vererek ordunun ekmek, et, barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamışlardır.⁹ Cephede görev yapan, askerlere bu yardımlarda bulunan Haymanalılar kısa bir süre sonra Yunan işgali ile karşı karşıya kalmışlar yaşadıkları köylerini ve kasabalarını boşaltmışlardır. Türk kuvvetlerinin Anadolu'da Yunan ilerlemesini durdurduğu, Sakarya savaşının cereyan ettiği yerlerdeki kaza ve köyler büyük bir tahribata uğramıştır. Yunan kuvvetleri yenilgiye uğrayıp geri çekilirken köylerdeki hayvanlarla birlikte işe yarayan eşyaları alıp götürmüşler, geride kalan her şeyi ateşe vermişlerdir.¹⁰

Sakarya Zaferi'nin ardından Yunan yıkımına uğrayan Haymana, Mihaliççik ve Eskişehir çevresine 3 imdat heyeti gönderilerek, ihtiyaç sahiplerine tohumluklar, evler ve elbiseler temin edildi ve bunun için 125.000 lira harcandı. Hilâl-i Ahmer heyeti Haymana'da 3.500 lira nakdî yardımda bulundu. Daha sonra bir memur vasıtasıyla ihtiyaç sahiplerine 510 metre fanila kumaş, 48 makara, 1.000 kalın yün fanila, 500 çift çorap, 300 takım pijama, 987 metre Amerikan bezi dağıtıldı.¹¹ İlk heyet 9 Ekim 1921'de Haymana'ya geldi. Garp Cephesi Komutanlığı'nın Dahiliye Vekâleti 'ne gönderdiği 23 Ekim 1921 tarihli yazıda; Hilal-i Ahmer tarafından Mihaliççik

⁷ Kızılay Arşivi 209/39.1.

⁸ Kızılay Arşivi 209/39.

⁹ Necdet Aysal, "Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşa ve Haymana" **Sakarya Zaferi ve Haymana, II**, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Hakan Uzun), Ankara, 2015, ss. 3-27.

¹⁰ Çapa, a.g.e., s. 152.

¹¹ **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer, TBMM'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921**, (Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu), Ankara, 2007, s. 73; Cemal Sezer, Ömer Metin, "Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri (1912-1922)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 54 (2013), s. 176.

ve Haymana'ya gönderilen heyetlerin aç ve çıplak halka para, çamaşır ve daha başka eşyalar dağıttığı, ayrıca Sivrihisar'a da yeter derecede yiyecek, giyecek ve doktor gönderildiği belirtilmektedir. Yine aynı yazıda, her şeyleri mahvolmuş bu mıntika halkına dağıtılmak üzere Sivrihisar için Konya, Mihaliççık için Bolu, Haymana için Ankara mıntikalarından hemen tohumluk tedarikine başlanarak süratle sevk edilmesi gerektiği; aksi takdirde açlığın kaçınılmaz olacağı vurgulanıyordu.

Garp Cephesi Komutanlığı'nın da buradaki halka yardım için harekete geçtiği anlaşılmaktadır. 29 Eylül 1921'de Polatlı karargâhından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bir yazıda; "saha-i harp dâhilinde bulunan Haymana, Sivrihisar, Mihaliççık kazaları dâhilindeki köylerin hemen hepsinin düşman tarafından ihrâk ve tahrib" edildiği ve ordu tarafından bunlara mümkün olduğu kadar yardımda bulunulması gereği dile getiriliyordu. Ayrıca ordu, Dâhiliye Vekâleti ve Kızılay Temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun nezareti altında, ordudan görevlendirilecek bir amele kıtasının ormanlardan kereste tedarik ederek kış gelmeden köylerin inşasına başlamaları tavsiye ediliyordu. Aynı yazıda, ordunun elinde bulunan bine yakın ziraat hayvanının muhtaç halka verileceği bildiriliyordu. Ordu, hükümet ve Kızılay bir yandan halkın yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken; diğer yandan bunları üretici durumuna getirmek için ziraat mevsiminden önce tohumluk dağıtımına özen gösteriyordu. Kızılay heyetlerinin yardımları 1922 yılı boyunca devam etti. Bir haberde, Kızılay'ın yeni yardımları hakkında şunlar yer alıyordu:

"...Haber aldığımızı göre geçen ay, Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından birinci defa olarak gönderilen beş bin İngiliz lirasının mukabili olan otuz yedi bin iki yüz lirayı kâmilten havali-i mezkûre muhtaç zürra' için tohumluk ve yemlik zahire itasına karar vermiş ve bunun için Sivrihisar'a Salih Bey riyasetinde ve Mihaliççık'a Doktor Şemseddin Bey riyasetinde bir heyet izâm etmiştir. Mezkûr heyetlerden gelen malûmata nazaran, Salih Bey heyeti muhtacine yirmi bin lira ve Şemseddin Bey heyeti de on bin lira tevzii etmiştir. Haymana için Heyet-i Murahhasa tohumluk ve yemlik tedarik etmek üzere. Yakın bir zamanda tevziâta başlanacaktır".

Salih Bey başkanlığında Sivrihisar'a gönderilen heyet hakkında, Garp Cephesi Komutanlığı, Beylikköprü'de Merkez Menzil Mıntika Müfettişliği'ne gönderdiği 20 Ekim 1921 tarihli yazıda; eczacı Salih Bey'in başkanlığında bir Kızılay heyetinin cumartesi günü sabah Ankara'dan trenle hareket edeceği haber veriliyordu. Heyetin beraberinde iki vagon buğday, beş ton tuz, bin metre fanila kumaş, bin metre Amerikan bezi, çok miktarda çamaşır ile makara vardı. Aynı yazının sonunda; "işbu zevatın Sivrihisar'a kadar naklinin te'min buyrulmasını ve Beylikköprü'ye hareketlerinin iş'ârı"

isteniyordu. Mihaliççik'a gönderilen Şemseddin Bey de basına yaptığı açıklamada, halkın yılgın ve ümitsiz olmadığını, bütün bu zayıfatı çok kısa zamanda telâfi edecek kadar moralinin yüksek olduğunu belirtiyordu. Şemseddin Bey'e göre; dağıtılan tohumluğun yüzde sekseninin toprağa atılması muhakkaktır. Çünkü köylü, şimdi bile biraz açlık çekmeye razıdır; geleceğini kurtarmak için köylüler tarlalarını ekeceklerdir. Hatta bir kısmı yeterli derecede ziraatta de bulunmuştu. Buranın sosyal yapısı hakkında da bilgi veren Şemseddin Bey, Mihaliççik'tan sonra Haymana ve çevresinde faaliyetlerini devam ettireceklerini söylüyordu. Haymana heyeti 3.500 lira nakit yardımının dışında halka 500 çift yün çorap, 600 takım çamaşır, bin metre Amerikan bezi ve 10 bin liralık tohumluk dağıttı.¹² Yunanlılar bu havalide birçok köyü yakmışlardı. Her yerde olduğu gibi burada da bütün köylülerin eşyalarını ve yiyeceklerini gasp edip götürmüşlerdi. Kadınların ziynet eşyalarını öldürmek tehdidiyle almışlar vermeyenleri öldürmüşlerdi. Mihaliççik ve Haymana harp muhtaçlarına, 20.000 kilo buğday, 5.000 kilo tuz dağıtılmıştır.¹³ Sakarya savaşı sonundan 13 Aralık 1921'de fakirlerden olan dokuz köyün ahalisine 53 yatak, 25 çift çorap 515 arşın pazen, 613 arşın Amerikan bezi, 298 kat fanila ve gömlek, 17 makara dağıtılmıştır.¹⁴

Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanması üzerine halkın durumunun tespit edilmesi için çalışmalar başlatıldı. Bu çerçevede muhtaç halk da muhtarlıklarına ve kaymakamlığa müracaat ederek durumlarını arz ettiler. Ayrıca köy köy ihtiyaç sahipleri tespit edilmeye çalışıldı. Bu manada elimizde hangi köyde kimlerin kaç aile efradıyla muhtaç olduğuna dair listeler var. Bunlardan birkaç dilekçe örneği vermek faydalı olacaktır: İncirli Köyü ihtiyar heyeti imzalı altı ailede 30 kişinin muhtaç olduğu görülüyordu ve altında şu ifadeler vardı: "...düşman tarafından işgal altına alınan İncirli Köyü ahalisinden yukarıda isimleri yazılı olanlar nan-ı azize muhtaçtırlar."¹⁵ Kanlı Göl Köyü'nden Hüseyin oğlu Halil dilekçesinde şunları yazıyordu: "Kanlı Köyü esasen yedi haneden ibaret olup beş hanesi Akşehir tarafına hicret etti, bir hanemiz Gedikli Köyüne nakledip yalnız bendeniz de ötede beride duvar diplerinde ailemle aç biilaç kaldım. Lütfen emsalim gibi yardıma dahil olarak zaruretten kurtarılmam hususunda... 11 Kasım 1921."¹⁶

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Mili Mücadelenin kazanılmasıyla birlikte bütün mesaisini Batı Anadolu'ya ayırmıştı. TBMM hükümeti, ordu ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, tahrip edilmiş olan Anadolu'nun yeniden imarı ve halkın

¹² Çapa, a.g.e., s. 152-154.

¹³ **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer**, s. 97, 116.

¹⁴ **Kızılay Arşivi**, 252/98.

¹⁵ **Kızılay Arşivi**, 252/82, lef. 7.

¹⁶ **Kızılay Arşivi**, 252/82, lef. 3.

iskân ve iâşe ihtiyaçlarını karşılamak için çok çaba sarf ettiler. Bu doğrultuda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, işgalden kurtulan bölgelere yardım heyetleri gönderdi. Bunun yanı sıra özellikle Milli Mücadelenin savaş alanını oluşturan Batı Anadolu ile ilgili TBMM hükümetince raporlar hazırlandı ve teklifler yapıldı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Ankara Murahhası Ömer Lütfi Bey İzmir, Manisa, Alaşehir, Uşak, Afyonkarahisar, Eskişehir ve çevresinde yaptığı incelemelerden sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yeni bir karar aldı. Bu karar şöyleydi: “9, 10, 11, 12 ve 13. İmdat-ı sıhhi heyetleri adıyla Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderilen heyetlerin faaliyetleri Nisan 1923 tarihine kadar uzatıldı. Her heyet faaliyet alanındaki muhtaç halkın isimlerini kapsayan bir defter tutacak; 12 yaşından büyük olanlara ayda 10 kilo, küçüklere ise 5 kilo buğday dağıtılacaktı. Buğday verilmediği takdirde 10 kilo buğday yerine 9 kilo, 5 kilo yerine de 4,5 kilo un verilecekti. Aşhanelerde haftada yalnız üç defa yemek dağıtılacaktı. Bir kişiye verilecek yemekte 125 gram un veya kuru sebze, 50 gram et, 5 gram sadeyağ ve 5 gram tuz bulunacaktı. Yine aynı kararda heyetlere yeniden; 30.000 yorgan ve battaniye, 30.000 kat çamaşır, 5.000 takım erkek elbisesi, 5.000 çocuk elbisesi, 30.000 çift çorap, 10.000 çift çarık, 6.000 kalın fanila, 1.000 pamuklu ve 4.000 kadın elbisesi veya kumaş gönderilecekti.”

Ankara Valisi 1 Şubat 1923 tarihinde Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslığı'na müracaat ederek, “Haymana Kazasının düşman istilasına maruz kalmış olan köylerinde elim bir sefalet ve perişanlık hükümferma olduğundan ve hatta açlıktan fevkalade mustarip olduklarından mümkün olduğu derecede yardımlarına ait muamelenin icrası bu kaza idare meclisi kararı üzerine arz olunur diyordu. Hilali Ahmer merkezi de valiye o güne kadar Haymana'ya yapılan yardımların bir listesini gönderiyordu.¹⁷

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhas Heyeti İstanbul merkeze gönderdiği 8 Ağustos 1923 tarihli yazıda Haymana'nın durumunu şöyle tarif ediyordu:

“Haymana Kazasının düşman istilasına maruz kalan 86 köyünde zirai vesaitin yokluğundan dolayı 1922 ve 1923 seneleri zarfında pek az bir ziraiyat yapılabılmış ve bu sene de kuraklık vesair bazı tabii afetler yüzünden elli köy halkından mühim bir kısmının ot vesaire ile karınlarını doyurdukları ve bir kısım halkın da mecburen göçle geçimlerini tedarike mecbur olarak bugünkü durum ve sefalet ve zararlarının pek felaketli bir şekil almış olduğu cihetle acilen gerekli yardımda bulunulması lüzumu Ankara Vilayetinin gönderdiği yazıya atfen Dahiliye Vekaletinden

¹⁷ Kızılay Arşivi, 74/192.

gönderilmiştir. İhtiyaç sahiplerinin ıstıraplarını hafifletmek için Murahhas Heyetimizce üç vagon un dağıtılması kararlaştırılmıştır. Afyonkarahisar dağıtımını tamamlayan memurlarımızdan Tahsin Bey'e Polatlı'ya dönmesi tebliğ edilmiş olduğundan üç vagon unun satın alınarak Tahsin Bey namına Polatlı'ya süratle sevki istirham olunur.”¹⁸

Bu çalışmalarla Haymana ve çevresinin kurtuluştan sonra ihtiyaçları ve sefaleti giderilmeye çalışılmıştır. Ancak Haymana ve çevresinde Yunan tahribatı çok büyük olmuştur. Kızılay Arşivi kayıtlarından Haymana'da Yunan işgali sırasında yakılan köylerin isimlerini ve yakılıp yıkılan bina sayısını tespit etmemiz mümkündür. Hilal-i Ahmer murahhası tarafından 15 Nisan 1923'te merkez-i umumî riyasetine gönderilen telgrafta Ankara'nın Haymana Kazasına ait hasarat cetveli haritalarıyla birlikte gösterilmiştir.¹⁹ Bu cetvel Haymana Tarihi açısından önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Köyler ve köylerde yer alan binalar, bunlardan ne kadarının Yunanlılar tarafından yıkıldığı cetvelde şu şekilde gösterilmektedir:

Kura (Köylerin) ismi	İşgalden önce mevcut binalar	Düşman tarafından yıkılan ve tahrip edilen binalar	Mevcut binalar (Yunan işgalinden geriye kalan)
Haymananın Dört Mahallesi	285	285	0
Şeyh Ahmedî Köyü	44	4	40
Türk taciri Köyü	34	33	1
Kürd taciri Köyü	79	17	62
Sincik Köyü	36	6	30
Ada toprak Pınarı Köyü	27	21	6
Ada sinanlı Köyü	20	14	6
Boğaz kaya Köyü	13	13	0
Etrek Köyü	19	16	3
Koca Hacılı Köyü	22	12	10
Kara Hamzalı köyü	18	5	21
Emirler Kavak	103	82	21
Zirkânlı	30	13	17
Yaprak Bayırı	33	27	6

¹⁸ Kızılay Arşivi, 1373/8.

¹⁹ Kızılay Arşivi, 1323/10 (1-4).

Güzelce Kale	38	13	25
Kürd Gökgözü	148	68	80
Karabeyli	46	36	10
Ördek Gölü	41	33	8
İnli Katrancı	115	60	55
Gedikli	40	30	10
Kanlı Göl	14	7	7
Kaltaklı	55	49	6
Yaycı-ı Sagır	11	8	3
Avcı	29	11	18
Yaycı-ı Kebir	43	43	0
Kutak Görmek Kebir	24	24	0
Kavak	30	29	1
Kürd Kara pınarı	21	6	15
Ûlâ-yı Kadı	70	70	0
At Kafası	55	55	0
Çatak köyü	36	33	3
Kirazoğlu köyü	41	41	0
Karapınar Muhacir Köyü	59	59	0
Kara Hoca	77	77	0
Kayabaşı	32	32	0
Kara Ömerli	47	47	0
Kızıl Koyunlu	53	53	0
Kara Süleyman	32	32	0
Kara Gedik	157	157	0
Kırklı (Taraklı)	11	11	0
Kara Viran	63	63	0
Karaca Dere	29	29	0
Kırk pınar	50	50	0
Köseler	38	38	0
Kötek	49	49	0
Kermik	35	35	0

Gülbey	86	86	0
Gökler	13	13	0
Gümüş ini	73	73	0
Menteşe	39	39	0
Ma'cun	45	45	0
Kara Himmetli	55	55	0
Höyük Türk	16	16	0
Höyük Çerkez	60	60	0
Yeni köy	40	40	0
Yaraşlı	72	72	0
Yağlı Pınarı	38	38	0
Yalın Ayak	107	107	0
Yüzü Kuvvetli	5	5	0
Balçık Hisar	78	73	5
Cihanşah	43	43	0
Alacak	40	40	0
Çanakçı	19	8	11
Tepe köy	20	20	0
Toy Çayırı	28	28	0
Çayırılı	42	42	0
Çeltik	25	25	0
Çengerli	42	42	0
Çaşı (?) (Çdış)	100	100	0
Canım Anam	69	69	0
Çavraz	20	20	0
Halacı	49	49	0
Hacı Muradlı	38	38	0
Hisar	13	13	0
Dörtler	25	25	0
Deveci	31	31	0
Dere Köy	38	38	0
Run kuş	80	80	0
Dib Dede	32	32	0

Selametli	51	51	0
Kuşçu	42	42	0
Kargalı	61	61	0
Kargalı (Medrese)	7	7	0
Seyyid Ahmedli	25	25	0
Şeyh Ali	31	31	0
Şerefli	53	53	0
Sarı Göl	50	50	0
Ali Kulan	14	14	0
Abdülkerim	9	9	0
Karakaya	66	66	0
Tatlıviran	39	39	0
Kızılca kışlar	18	18	0
Bezirhane	23	23	0
Basri	81	81	0
Beyceğiz	47	47	0
Pulavlı	27	27	0
Bulathisar	9	9	0
Çok viran	52	52	0
Culuk	105	105	0
Üçpınar mertebesi	33	28	5
Yıldızlı	18	1	17
Saatli	8	7	1
Kerpiç	69	62	7
Yevmsiz Şerefli	67	67	0
Soğluca	36	24	12
Eski Çalış	45	13	32
Harhor	29	9	20
Sivri	79	39	43
Demirözü	89	59	30
Yamak	21	11	10
Çeltikçi	42	17	25
Şerefli Gökgözü	63	5	58

Sebil-i Süfla	54	46	8
Karakuyu	53	38	15
Toy Timurly	38	13	8
Ynicik ma? Kutluhan	57	49	8
Eski Polatly	56	54	2
Eski Kışla	30	28	2
Sinanly	55	51	4
Yeni Mahmudly	68	16	52
Karsıkly	25	7	18
Sarı Halil	50	29	21
Topakly	60	60	0
Ilıca	32	4	28
Köse Abdal	75	75	0
Tırnaksız	76	66	10
Yeni Beyan	14	2	12
Gedik	40	30	10
Bostan Höyük	45	45	0
Baltalı İn	51	51	0
Saz Ağası	26	26	0
Sebil Bâlâ	55	55	0
Yer Gümü	15	15	0
Tutak	73	73	0
İnciler	23	10	13
Bahçecik	53	53	0
Boşnak Kesik kavak	15	15	0
Tabakly	30	20	10
Evliya Kadı	67	36	31
Gedik	30	29	1
İncirli	19	19	0
Kara Yavşan	59	58	1
Ahırlı Kuyu	73	72	1
Konak Görmez-i Sagir	17	15	2

Yevmsiz	24	23	1
Oyaca	107	107	0
Erifa Kürd	19	19	0
Erifa Türk	30	30	0
Ahi Yüz	65	65	0
İkizce	98	98	0
Ücret	52	52	0
Ahmed Pınarı	25	25	0
Evliya Çeşme	9	9	0
Arşuncu	24	24	0
Altılar	97	97	0
Baba Yakub	20	20	0
Bey obası	52	52	0
Boyamak	78	78	0
Toplam	159	7376	6372

Buna göre işgal sırasında Yunanlılar Haymana ve çevresinde toplam 159 köye girmişlerdir. Bu köylerde 7376 binadan 6372'sini yıkmış ya da yakmışlardır. Geriye yaklaşık bin bina kalmıştır. Bu bina tabirinden kastedilen şeyin ne olduğu anlayamamıştır. Zannımca bu tabire camiler, evler ve ahırlar girmektedir. Haliyle bu rakamlar köylerin o zamanki nüfusunu da bulmamıza yarayabilir. Her hanenin 4 kişiden ibaret olduğunu düşünürsek mesela en kalabalık olan köy Karagedik Köyüdür ve burada savaştan önce 157 bina vardır. İşgalden sonra ise hiçbir bina kalmamıştır, yakılmış ya da yıkılmıştır. Karagedik Köyünde 90 hane olduğunu var sayarsak buranın nüfusu bu köyün 1921'deki nüfusu ortalama 360 kişi olabilir. Savaştan dolayı bunların çoğu başka köylere göçmüş ya da dağlarda göçebe olmuşlardır. 159 köyden 95'i tamamen tahrip edilerek hiçbir bina bırakılmamıştır.

Sonuç

Bütün bu rakamlar kısa bir süre içinde işgali yaşayan ve savaş alanı olan Haymana'nın Sakarya Savaşı günlerinde ne kadar çok tahrip edildiğini göstermektedir. Yunan işgalini yaşayan daha batıdaki birçok vilayet ya da kaza merkezleri ve köyleri bu kadar tahribi ancak üç yıl boyunca yaşamışlardır. Haymana iki ayda bu tahribatı yaşamıştır. Ancak yapılan yardımlarla şehir ve çevresi kısa süre içinde toparlanmıştır. Bugün bir arada

yaşama düşüncesinin en güzel örneklerinden birisini veren şehir ve çevresi geçmişte yaşanmış olan bu kader birliği sayesinde birlik halindedir.

Kaynakça

Kızılay Arşivi

TBMM Arşivi

Aysal, Necdet, “Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşa ve Haymana”
Sakarya Zaferi ve Haymana, II, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Hakan Uzun), Ankara, 2015.

Çapa, Mesut, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Ankara, 2010.

Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer, TBMM'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Ankara, 2007.

Sezer, Cemal- Metin Ömer, “Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri (1912-1922)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 54, s. 167-182.

TBMM Zabıt Ceridesi

ANILARDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Yasemin DOĞANER*

Giriş

Anı veya hatırat türü, tarih çalışmalarında zaman zaman başvuru kaynaklardan biri olarak oldukça büyük bir öneme sahiptir. İnsanların yaşadıkları olayları nasıl değerlendirdiklerine dair en değerli bilgileri anılarda bulmak mümkündür. Milli Mücadeleye dair pek çok eser kaleme alınmış olup, bunların bir kısmı askeri ve stratejik bir kısmı da dönemin siyasi niteliklerini anlatmak üzere ortaya konulmuş çalışmalardır. Anı, yazarının gözünden anılan niteliklere ek olarak bu sürecin nasıl yaşandığını da ortaya koyarak herhangi bir okuyucunun bu konuyu tabir caizse daha çok hissetmesini sağlayan bir eserdir. Metodolojik açıdan tarih araştırmalarında kullanılmasına dair ortaya konulmuş bazı çekinceler dikkate alınarak okunduğunda, araştırılan döneme dair pek çok bilgiyi bu eserlerden öğrenmek mümkün olacaktır.

Anılarda Sakarya Savaşı

Milli Mücadelenin en önemli zaferlerinden biri olan Sakarya Meydan Muharebesi hakkında bizzat muharebede görev almış komutanların kaleme aldığı anıların yanı sıra başta Atatürk'ün büyük *Nutuk*'u olmak üzere pek çok anı kitabında bu zafere dair yazılanlara rastlamak mümkündür. 22 gün aralıksız süren muharebenin seyri İzzettin Çalışlar, Baki Vandemir, Kazım Özalp, Fevzi Çakmak gibi dikkatli bazı komutanların gün gün ve hatta saat saat tuttuğu notlar aracılığıyla kaleme aldığı hatıratında tüm detaylarıyla görülür. Yine muharebelere komutan olarak bizzat bulunan İsmet İnönü, Fahrettin Altay ve özellikle de Asım Gündüz'ün anılarında Sakarya Savaşına dair pek çok bilgi mevcuttur. Diğer yandan döneme ilişkin hatıralarında muharebeye dair yazışmalardan veya gözlemlerinden hareketle Kazım Karabekir, Yakup Kadri, Damar Arıkoğlu, Falih Rıfkı Atay gibi konuya dair epeyce bilgi verenlere de rastlanır. Hatıratlardan hareketle ordu komutanlarının Milli Mücadeleye nasıl baktığına dair çalışmalar da

* Prof. Dr.; Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

bulunmaktadır. ¹ Alptekin Müderrisoğlu, Sebahattin Selek ve Zeki Saruhan'ın araştırma eserleri de Sakarya Meydan Savaşına dair pek çok kaynaktan hareketle ortaya konulmuş titiz çalışmalar olarak karşımıza çıkar. TBMM'deki siyasi gerilimin çok arttığı günlere rastlaması nedeniyle hatıralara yansıyan bazı polemiklere de rastlanır. Mustafa Kemal'e Başkumandanlık unvanının verilmesi, Sakarya'nın doğusuna çekilme meselesi, muharebe sürerken ricat edilmesi (geri çekilme), muharebenin yapılış şekli vb. konular yazılanlara yansıyan tartışmalı konulardan bazılarıdır.

Selek'e göre Sakarya Meydan Muharebesi İstiklal Harbinin bir dönüm noktasıdır. Yakında başlayacak olan bu muharebenin sonucu, Türk-Yunan harbinin, dolayısıyla Türk milletinin kaderini tayin edecektir. Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir muharebelerini kaybetmesi, İstiklal Harbini en tehlikeli noktasına getirmiştir. Ordunun büyük kayıplarla Sakarya gerisine çekilmesi Ankara'da gizlenmesi mümkün olmayan bir sarsıntı yaratmıştır. Bu sarsıntının en şiddetli devresi 23 Temmuz 1921 ile 5 Ağustos 1921 tarihleri arasına rastlar.²

Atatürk *Nutuk*'ta ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesini zorunlu kılan sebepleri kısaca şöyle özetler. İkinci İnönü muharebesinden sonra genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan ve malzeme miktarı olarak oldukça üstündür. Temmuz'da Yunan ordusu taarruza geçtiği zaman Milli Hükümet, genel seferberliğe geçecek durumda değildir ve iki ordu arasında ciddi bir kuvvet farkı vardır. Milli Mücadele'deki başlıca görev, Yunan taarruzunu durdurmak ve yeni orduyu kurmak için zaman kazanmaktır. Mustafa Kemal, 18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya verdiği emirde, orduyu Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusuyla arada bir açıklık bırakarak orduyu derleyip toparlamak için Sakarya'nın doğusuna çekilmek gerektiğini belirtir. Düşman takip sırasında hareket üssünden uzaklaşarak beklediği güçlüklerle karşılaşırken, Türk ordusu daha elverişli şartlara sahip olacaktır. Ancak Eskişehir gibi önemli yerleri düşmana terk etmekten dolayı kamuoyunda manevi bir sarsıntı oluşacak ve bu da kısa sürede elde edilen başarılarla ortadan kaldırılabilecektir. Askerliğin gereği olan kararlı duruşun önemine dikkat çekerek bu türden sakıncalara karşı konulabileceğini ifade eder.³

¹ Bu konuda bir örnek için bkz. Hamdi Gürler, **Paşaların Gözüyle Milli Mücadele**, Ankara, 2007.

² Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1973, s. 616.

³ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009, s. 378.

Asım Gündüz hatıralarında Sakarya'dan çekilişin TBMM'de büyük üzüntü yarattığını, gerçekleri kavramaktan aciz kimselerin çatlak seslerinin çıkmaya başladığını söyler. İstanbul'daki hainler ve dışarıdaki sicilli Türk düşmanlarının menfi propagandaları, kendi topraklarımızda da tesirini göstermeye başlamıştır. Askerlik ilminden yoksun insanların hissi hareketlerle karşımıza geçmesi, düşmandan daha tehlikeli bir durum yaratmaktadır. İstanbul basınının Anadolu hareketi hakkındaki olumsuz tavrı da cabasıdır. Ordunun mukaddes varlığını, günlük polemiklerin üzerinde tutacak bilgili ve ahlaklı bir ele teslim etmek şarttır.⁴ Yakup Kadri'ye göre ise o günlerde Büyük Millet Meclisi'nin arenadan farkı kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa müzakere salonundan içeri girer girmez, bir vakitler cazibe merkezini teşkil ettiği bu yerde, birtakım menfi etkiler ve hatta homurtularla karşılaştığını seziyordu. Neden? Onu da anlamakta güçlük çekmiyordu. Birçok mebus bir askeri hezimete uğradığımızı kaniydi ve bunun mesuliyetini onun omuzları üstüne yüklemek istiyordu.⁵

23 Temmuz günü Meclis'te üçü gizli olmak üzere dört oturum yapılmış ve iki eğilim belirlemiştir: Ankara'yı harpsiz terk etmemek ve orduyu bu hale getiren kumandanları cezalandırmak. Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın stratejik komuta hatasına ilişkin her türlü sorumluluğun kendisine ait olduğunu ve verilecek cezayı kabul edeceğini söylemesi üzerine, Meclis'teki hava yumuşar. Gizli görüşmeler sonucunda cepheye Meclis'ten bir heyet göndermek, Ankara'nın savunulması için gerekli hazırlıkları yapmak, evrak ve ağırlığını Kayseri'ye nakletmek için hükümete serbesti tanımak ve Meclis çalışmalarına ara vermeden devam etmek kararları alınmıştır.⁶ Cepheye giden heyetin raporu doğrultusunda 15 bin kişiden oluşacak bir taze kuvvetin hızla cepheye gönderilmesine Meclis'çe karar verilir ve vekiller askerlik şubelerine dağılarak bu sürecin hızlandırılmasına destek olurlar.⁷ Bu heyetin en önemli işlevlerinden biri de daha sonra cepheden gelen yaralı askerlerin tedavisi ve sevk edilmeleri konusunda gösterdikleri çabadır.

Meclis'te bunlar olurken cepheye çok yakın olan Ankara'nın günlük yaşantısında bir telaşın izleri vardır. Çoğu mebus ve vekil kendilerine kalacak yer aramakla ve ailelerini Kayseri veya Sivas'a göndermekle meşguldür. Ziya Gökalp Diyarbakır, Ahmet Ağaoğlu Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. Pek çok vekil de ailelerini arkadaşlarına emanet ederek yola

⁴ Asım Gündüz, **Hatıralarım**, (Haz. İhsan Ilgar), İstanbul, 1973, s. 55.

⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 2010, s. 140-141.

⁶ Selek, **a.g.e.**, s. 616-617.

⁷ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul, 1961, s. 239.

çıkarmışlardır. O sırada o zamanki adıyla Ankara Sultanisinde bir lise öğrencisi olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da anılarında okul arkadaşlarıyla birlikte kağnılarla ve eşeklerle Kayseri'ye yola çıktıklarını, eşkıyalara karşı tedbir amacıyla buldukları kafilelere beşer tüfek verildiğini ve yol boyunca nöbetleşe kafilenin güvenliği için nöbet tuttuklarını anlatır. On üç günde vardıkları Kayseri'ye Maarif Vekâleti de taşınmıştır. Onları gören genç yaşlı herkesin kendilerine “Muharebe nasıl gidiyor? bizimkiler kazanıyor mu?” diye sorduklarını aktarır.⁸ *Yeniğün* gazetesi de on günlük bir yolculuğun sonunda Kayseri'ye vararak bir süre yayını oradan sürdürecektir. Ankara'da o günlerde nakil vasıtası bulabilmek hayli zordur. Yakup Kadri, Ruşen Eşref Bey'le şehirden Çankaya'ya gitmek üzere tedarik ettikleri bir araba beygiri ile ulaşım sağladıklarını anlatır. Cepheden haber almak için Meclis'e geldiklerini, buraya Başkumandanlıktan gönderilen harp tebliğleri aracılığıyla ajans ve gazetelerde değişikliğe uğratılmadan en doğru ve taze haberleri aldıklarını söyler. Meclis'ten çıkıp karşı taraftaki Millet Bahçesine giderek boşalmış Ankara'nın akşamüstlerinde Meclis'in diğer üyeleriyle sohbet etme fırsatı bulmaktadırlar. Hamdullah Suphi, Doktor Adnan, İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar), Maliye Vekili Hasan (Saka), Adliye Vekili Refik Şevket (İnce) Bey gibi devlet ricalinin buradan başka toplanacakları bir yer kalmamıştır.

Meclis'te ordunun geri çekilmesine gösterilen tepkilere ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın bundan sorumlu tutulmasına Mustafa Kemal soğukkanlılıkla cevap verir. Ordunun nereye gittiği, milletin nereye götürüldüğü, bu gidişin bir sorumlusunun olduğu ve onu ordunun başında görmek istediklerini söyleyenlerle buna karşı olanlar vardır. Mustafa Kemal, ordunun başına geçmesini isteyenlerin bir kısmının duydukları güven sonucu samimi duygularına karşın, bir kısmının zaten kaybedildiğini düşündükleri milli davanın öfkesini kendisinden çıkarmak istemelerine bağlar.⁹ Nihayet 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal'in seferberlik yapma yetkisini elde edeceği Başkumandanlık Kanunu kabul edilerek kendisine 3 aylığına Meclis'in tüm yetkileri verilir.¹⁰ Bu yetkiler Meclis'te tartışma konusu olacak ancak vaziyetin çok kritik olması nedeniyle kabul edilecektir.¹¹ Başkumandan

⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, İstanbul, 1971, s. 145-146.

⁹ Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 414.

¹⁰ Fethi Okyar, Mustafa Kemal'in kendisinden Dahiliye Vekili olarak Meclis'e Başkumandanlık konusunun gerekliliğini anlatmasını istediğini ve bunu elinden geldiğince yaptığını anlatır. 5 Ağustos 1921'de aralıksız 27 saat 20 dakika süren müzakereler sonucunda Başkumandanlık Kanunu kabul edilir. Bkz. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul, 1980, s. 295-296.

¹¹ Başkumandanlık Kanununun görüşüldüğü sırada Moskova'da elçi olan Ali Fuat Cebesoy, hatıralarında bu konuda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin bu görevi yapabilecek

Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde Tekâlif-i Milliye emirlerini yayınlamak, bir yandan seferberlik ilanı gereği asker topluyor, diğer yandan orduyu teçhiz etmek için daha sonra bedeli ödenmek üzere yiyecek, yiyecek ve nakil vasıtası vb. halkın elindeki malzemelerin bedeli daha sonra ödenmek üzere yüzde kırkını istiyordu.¹² *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin ilk sayfasından yayınlanan bildiride, akla gelen bütün yiyecek maddeleri ile çarık derisinden kundura çivisine, tiftik ve yapağıya kadar giyim kuşama yarayacak bütün maddeler sıralanıyor ve halkın ve tüccarların bunlardan ellerinde ne miktarda bulunduğunu bir beyanname ile Tekalif-i Milliye Komisyonuna bildirmeleri isteniyordu. Bildirinin sonunda beyanname vermeyenlerin mallarının müsadere edilip, kendilerinin Hıyaneti Vataniye Kanunu kapsamında cezalandırılacağı söyleniyordu.¹³

İsmet İnönü hatıralarında Lozan Konferansı sırasında yüzde kırk meselesini Fransızlara anlattığı zaman, adamların gözlerinin fal taşı gibi açılıp hayretler içinde “nasıl aldınız?” diye sorduklarını, kendisinin ise, “Aldık, başka çaremiz yoktu; muharebeyi böyle kazandık” dediğini aktarır. Tekâlif-i Milliye emirleri ile ordunun bütün ihtiyacı karşılanır ve Sakarya gerisindeki ordu bir aydan daha az bir süre içinde insan ihtiyacı karşılanmış, yiyecek ve teçhizat bakımından sıkıntıları olmayan bir ordu haline getirilir ve bu harikulade bir şeydir.¹⁴ Halkın desteği gazetelere de yansır. Kastamonu’da bir genç kız gelinliğini satarak parasını Hilal-i Ahmer’e bağışlar. Cepheye yakın köylerdeki kadınlar askerler için yemek hazırlar. Yaralıların Ankara’ya taşınacağını haber alan Sincanlılar, hazırladıkları, yoğurt, ayran ve sütleri istasyona getirerek askerlere kendi elleriyle yedirirler. Muharebeler sürerken her yerden destek telgrafları ve miting haberleri gelir. İstanbul’dan Anadolu’ya yardım kampanyası sürmektedir ve bu iş için kurulan “Yardım Heyeti”, askerlerin en çok ihtiyacı olan don, gömlek ve çorap yardımı istemektedir. Yardımlar Belediye dairelerinde bu iş

hareket serbestisine ve mesuliyetine sahip olmadığını, TBMM’ye karşı sorumlu Başkumandanlık mevkiinin kurulmasının bir zorunluluk olup iki ayrı müstakil cephe olmasının kumandanlık tekniği açısından da yanlış olduğunu belirtir. Ayrıca cephe kumandanlıklarına verilen geniş yetki ve sorumlulukların o zamanki Teşkilatı Esasiye Kanunu ile açıklanamadığını da vurgular. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 424-425.

¹² Tekalif-i Milliye Emirleri hakkında geniş bilgi için bkz. Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele’de Tekalif-i Milliye Emirleri**, Ankara, 1998.

¹³ Selek, **a.g.e.**, s. 623.

¹⁴ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Birinci Kitap, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Ankara, 1985, s. 260.

için kurulan komisyonlara teslim edilecek ve onların aracılığıyla Hilal-i Ahmer'e teslim edilecektir.¹⁵

Bir yandan da cephedeki silah ve mühimmat azlığına, Zonguldak limanına Ruslar tarafından gönderilen silahların yetişmesi ilaç gibi gelir. Kadın erkek bu silahları büyük bir gayretle cepheye taşır. Cephaneliğin az oluşu veya muharebeler sırasında azalması askerlerin çoğu defa süngü kullanmasına neden olacak ve bu muharebeler subay harbi sözünün yanı sıra süngü harbi diye anılacaktır.¹⁶ 12 cins tüfek kullanılmakta olup, mermilerinin farklı oluşu da en önemli sorunlardan biridir. Ancak Milli Müdafaa Vekili Refet Bey'in iyi organizasyonu sayesinde mermilerle tüfeklerin doğru bir şekilde buluşması sağlanmıştır.¹⁷ Yetersiz olan şey sadece cephanelik değildir. Erler milli kıyafetleriyle, subaylar yamalı pantolonlarla savaşmaktadır. Yiyecek sıkıntısı yaşanmakta, askere sıcak yemek verilmeyip bunun yerine kavrulmuş buğdayla idare edilmektedir. Savaş başlamadan önce Batı Cephesinin yiyecek ve yem gereksinimini sağlamak üzere Sivas, Kayseri, Kırşehir, Çorum ve Yozgat'taki tahıl depoları menzil müfettişliklerine teslim edilmiştir. Bu iller iki bölgeye ayrılarak her birinde 100 bin insan ve 50 bin hayvana altı ay yetecek miktarda yiyecek ve yem depolanması sağlanacaktır. Kırıkkale, Keskin ve Kırşehir'de her gün 60 bin ekmek yapılması için hazırlıklara girilmiştir. Bir ara birliklerin anılan ihtiyaçlarının Polatlı'dan karşılanması kararı verilmiş ancak burasının muharebe alanı olması nedeniyle ve Yunanlıların eline geçme olasılığına karşı Haymana ve Bala'da beşer günlük ihtiyacı karşılayacak peksimet, bulgur ve kuru sebze bulundurulmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal 14 Ağustos'ta Ankara Tekâlif-i Milliye Komisyonuna gönderdiği telgrafta, 3-4 gün içinde en ciddi muharebelerin yapılacağını, Ankara'da ve ahalide bulunan gaz tenekesi, fiçı, kırba* vs. nin toplatılarak cepheye gönderilmesini ister.¹⁸ Vatandaşlar kendileri yemeyip yiyeceklerini

¹⁵ Bazı cümlelerin gazetelerde sürekli tekrarlandığı görülmektedir. “Bir don bir gömlek”, “Son erkeğimize ve son kadınıma kadar”. Basının bu süreçte etkili bir propaganda aracı olarak kullanılması konusu Meclis'te görüşülmüş ve gazete ihtiyacını karşılamak üzere Basın ve Haberleşme Müdürlüğü bütçesine 15 bin Lira ek ödenek konulmuştur. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, Ankara, TTK, 1996, s. 20-37.

¹⁶ Topal Osman kuvvetleri “47.Bağımsız Alay” adı altında Batı Cephesine yedek kuvvet olarak verilmişti. Mangal Dağını geri almak için süngüsü bile olmayan bu askerlere bellerindeki sürmene bıçaklarıyla saldırımları emredilecektir. Kahramanlıkla bu emri yerine getirecekler ve büyük kayıplarla geri çekileceklerdir. Bkz. Alptekin Müderrisoğlu, **Sakarya**, C. 1-2, İstanbul, 1982, s. 113.

¹⁷ Arıkoğlu, a.g.e, s. 251.

* Köseleden yapılan bir nevi su kabı. <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rba>. Erişim tarihi: 11.8.2015.

¹⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Temmuz 2013, yıl:62, sayı:131, s. 55.

cepheye göndermiştir. Savaşan birliklerin beslenmesine daha çok özen gösterildiğinden subay ve erler ancak ateş alanına yaklaştıklarında karınlarını daha iyi doyurmuşlardır.¹⁹ Sadece erler veya subaylar değil onların kumandanları da sınırlı miktarda yiyeceklerle savaşıyorlardı.²⁰ Aynı zamanda çok az uykuyla idare ederek muharebelere komuta etmekteydiler.

Mustafa Kemal Paşa 12 Ağustos'ta Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile Polatlı'daki cephe karargâhına gider. Arazide inceleme yaptığı sırada talihsiz bir şekilde atına bineceği sırada ayağı üzengiden kayarak yere düşer ve bir taş kaburga kemiğini kırar. Acısına rağmen ayağa kalkar. Yunan saflarında Türk başkumandanının öldüğü haberleri yayılarak, bir ümitsizlik havası estirmek istediklerini bildiğinden, gücünü son haddine kadar kullanır. Muharebeler sürerken istirahat halindeyken bile cephedeki hareketi emir ve talimatlarıyla yönlendirir.²¹

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde cephe komutanların başına bazı ilginç tesadüfler geldiği de görülür. Süvari Kolordu Kumandanı olarak görev yapan Fahrettin Altay, düşmana baskın yapmak amacıyla emrindekilerle birlikte süratle yola çıkar ancak geçirdiği malarya nöbeti nedeniyle birlikleri yola devam ederken kendisi bir süre yolda dinlenir. Bu arada tümen yolunu kaybeder ve hedefe varmakta gecikir. Baskının yapıldığı Uzunbeyli köyünde çarpışma sürerken aldıkları bir emirle Sakarya Meydan Muharebesine iştirak etmek üzere köy ele geçirilmeden geri

¹⁹ Müderrisoğlu, a.g.e, s. 227-228.

²⁰ Duatpe'nin alınmasının ardından Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Albay Kazım (Özalp) ve Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) on sekiz günün sonundaki başarının mutluluğu ile sofraya oturmayı beklemektedirler. Ziyafet bakır bir tepsideki kızarmış tavuk ile dört beş dilim kara ekmekten ibarettir. Mustafa Kemal ekmeğe uzanırken, erlerin bugün ne yediklerini sorar ve buğday kavurması cevabını alınca sofradan kalkar. Diğerleri de erlerin yarı aç yarı tok olduğu ortamda tavuk yemeyi içlerine sindiremezler. Bu olaydan sadece birkaç gün önce Başkumandanla Fevzi Paşa'nın yemesi için yalnız bir yumurta bulunabilmiştir. Gündüz, a.g.e., s. 83-84.

²¹ Falih Rıfki, Mustafa Kemal'in kendisinden dinlediği bir anısını aktarır. "Cephe Kurmay Başkanı odama geldi. Kemiğim kırık olduğu için yatıyordum. Bana umutsuz bir sesle son raporları okudu. Bu raporlara göre düşman taze kuvvetler alıyordu. Raporlar ara sıra kanatlanmış uçağımızın görüşleri idi. 'Bir daha oku' dedim. Dikkatle dinledim. Raporu verenin, Yunan cephesinin bir kanadından öbür kanadına giden kuvvetleri yeni kıtalar sandığını anlamakta gecikmedim. Bu aktarma ancak bir çekilme hareketi olabilirdi. İsmet Paşa'ya 'Zaferini tebrik ederim, Paşam!' dedim ve hemen karşı taarruz emri vermelerini söyledim. Bir müddet sonra Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) odama geldi. Bir kolordu kumandanından bahsederek (Kemalettin Sami) 'Kendisini taarruza kaldıramıyoruz. Emri doğru bulmuyor. Sedye ile de olsa telefon başına kadar gel!' dedi. Gittim telefonla bu komutana: 'Sen olmazsan yerine bir çavuş gönderir, taarruz ettiririz' dedim. Biraz sertçe olan sesimi tanıyınca: 'Ya... Böyle mi tensip buyurdunuz, emredersiniz!' dedi. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1984, s. 293.

dönülür. Daha sonra bu köyde o sırada Yunan ordusu başkumandanı Papulas ve Yunan prensinin taarruz sırasında sıkışıp kaldığını öğreneceklerdir. Altay hatıralarında, üst üste gelen aksiliklerin belki de savaşın kaderini değiştirecek bir olayın önüne geçtiğini ve askerler tarafından çadırlarda bulunan Papulas'a ait olduğu düşünülen bir nişan ve kırbacın kendisine hatıra olarak verildiğini anlatır.²²

14 Ağustos'ta yürüyüşüne başlayan Yunan ordusu, 23 Ağustos'ta taarruza geçer. Batı Cephesinde bu sırada Grup Kumandanlıklarında Birinci Dünya Savaşında çeşitli cephelerde yetişmiş, Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarında çetin sınavlardan geçmiş genç kumandanlar vardır.²³ Düşman Porsuk nehrinin iki tarafından ilerleyerek Sakarya mevzilerine doğru yaklaşmaya başlar. Bütün isteği kuşatma olan düşman, sol kanatlarını güneye doğru kaydırarak, orduyu Ankara istikametinden kopararak Kastamonu dağlarına doğru atmak ister. Gündüz'e göre düşmanın hesaba katmadığı gerçek, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında tecrübesini artıran kumandan ve kahraman Türk askerlerinin varlığıdır. Ordunun büyük eksikliği ise subay sayısının yetersiz oluşudur. Ankara'da Abidinpaşa köşkünde açılan talimgâhta Harbiye'den, Kuleli'den kaçarak Milli kuvvetlere katılan gençler, birkaç devresi birleştirilerek tanzim edilen programlarla, acele olarak yetiştirilmekte ve cepheye sevk edilmektedir.

Yunan taarruzuyla başlayan muharebelerdeki Türk ordusunun insan kuvveti 6.855 subay, 122.186 er olmak üzere 129.041 kişiden oluşuyordu. Silah gücü ise 63.416 tüfek, 868 makineli tüfek, 181 top, 1.309 kılıç ve 2 uçaktan ibaretti. Yunanların gücü ise şu şekilde sıralanabilir. 3.780 subay, 120.000 er, 75.900 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 1.380 kılıç, 886 kamyon ve 18 uçak.²⁴ Yunan savaş meclisi içinde Kral Konstantin, Başbakan Gunaris ve Küçük Asya Ordusu Kumandanı General Papulas Ankara'yı hedef göstermişler hatta yanlarındaki İngiliz subaylarını Ankara'ya zaferlerini kutlamak üzere davet etmişlerdi.

Görüldüğü üzere 18 Yunan uçağına karşın 2 Türk uçağı bulunmaktadır. Bu uçakların ve pilotları Fazıl, Vecihi ve Basri Bey'lerin özellikle keşif uçuşlarıyla muharebelere yaptıkları katkı Baki Vandemir'in eserinde saygı ile anılır. O dönemde çoğunlukla esirlerden alınan bilgiler en temel istihbarat kaynağını oluşturmaktadır. Anılan pilotların keşif uçuşları sayesinde

²² Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul, 1970, s. 303.

²³ Bunlar arasında Kemalettin Sami, Nazım, İzzettin (Çalışlar), Kazım(Özalp), Fahrettin (Altay), Selahaddin Adil, Şükrü Naili, Yusuf İzzettin, Arif (Ayıcı), gibi kahramanlar bulunmaktadır. Gündüz, **a.g.e.**, s. 57.

²⁴ Sakarya Meydan Muharebesi hakkında geniş bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, **Sakarya**, C. 1-2, İstanbul, 1982.

abartılan düşman kuvvetlerinin gerçek miktarı rapor edilir ve başarıya önemli katkılar sağlar. Benzin eksikliği ve tamirat ihtiyacı nedeniyle her gün uçamayan gnom motorlu, albatros kanatlı ve patates emayeli uçaklar tüm yetersizliklerine rağmen önemli başarılarla imza atar.²⁵ Atina'dan gelen bir muhabirin ajansına gönderdiği haberde anılan uçakların başarısından şu şekilde söz edilir.

“Türklerin fazla uçağı olduğunu söyleyemem. Bir veya iki uçak. Fakat her an tepemizde birer kara bela. 2 Eylül günü büyük komutanların toplantısı vardı. Bu toplantıya ben de katıldım. Küçük Asya ordusu komutanının başkanlığında öteki komutanlar bir araya gelmişler, büyük çadırılı ordugâhta toplanmışlardı... Toplantı başladıktan biraz sonra, yine bu kara uçak göründü. Karargâhın tam üstüne alçalıp bombalarını bıraktı. Hepimizi bir ateş ve duman sardı. Önce öldüğümü sandım. Ayıldığım zaman sol kolsuz kaldım. Sonra öğrendim ki, kara uçak dört bomba atmış ve bu dört bomba ordugâhta insan ve hayvan 40'a yakın cana kıymış. Bunun içinde 5 albay, 1 doktor ve 20 subay varmış...”²⁶

Sakarya muharebelerinin seyrini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür. 14 Ağustos'ta ileri harekâta geçen Yunan ordusu, 23 Ağustos'tan itibaren 3. Kolordusu ile Sakarya Nehri doğusundaki Türk kuvvetlerini tespit, 1. Kolordusu ile Haymana istikametinde, 2. Kolordusu ile Mangal Dağı güneydoğusunda kuşatıcı taarruza başlar. Fakat bu taarruzlarında başarısız olurlar. Kuşatma taarruzunda başarı sağlayamayan Yunan kuvvetleri, ağırlık merkezini ortaya kaydırarak savunma mevzilerini Haymana istikametinde yarmak ister. 2 Eylül'de Yunan birlikleri, Ankara'ya kadar en stratejik dağ olan Çal Dağı'nın tamamını ele geçirir. Fakat Türk birlikleri Ankara'ya kadar geri çekilmeyerek alan savunması yapmaya başlar. Yunan birlikleri Ankara'ya 50 km yaklaşacak kadar ilerleme sağlasa da Türk birliklerinin yıpratıcı savunmasından kurtulamaz. Ayrıca 5. Türk Süvari Kolordusu tarafından cephe ikmal hatlarına yapılan taarruzlar, Yunan

²⁵ Vandemir eserinde bu konuya dair bir hatırasını paylaşır. “Fransız nazırlarından Franklin Bouillon, İnönü zaferlerimizden sonra ilk müzakere için Anadolu'ya gelmiş, cepheyi ve Yunan mezalimini göstermek üzere Batı Cephesine gönderilmişti. Ben de Batı Cephesinin İstihbarat Müdürü sıfatıyla yanına mihmandar olarak memur edilmiştim. Her yeri ve her şeyi görmek isteyen ve özellikle Ankara'dakilerin ve Batı Cephesinin kudretli komutanının çelik gözünün acizliği olmuş, cidden samimi görünen bu zatın Eskişehir civarında Gnom motorlu, albatros kanatlı, patates emayeli acayip tayyaremizi de görünce ‘Ne delice kahramanlık’ sözüyle şaşırılmış, ‘Elbet kazanırsınız azizim’ demişti. Bu güveni bu zat Fransız Mebusan Meclisi'nde de nakletmiştir. Baki Vandemir, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, (Yay. Haz. Hayriye Yalçın), ATASE Yay., Ankara, 2006, s. 53.

²⁶ Müderrisoğlu, a.g.e, s. 201.

taarruzunun hızının kırılmasında önemli etkenlerden biri olur. Yunan ordusu 9 Eylül'e kadar süren yarma teşebbüsünde de başarılı olamayınca, bulunduğu hatlarda kalarak savunmaya karar verir.

Türk Ordusu'nun 10 Eylül'de başlattığı, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği, genel karşı taarruzla Yunan kuvvetlerinin savunma için tertiplenmesine mani olunur. Aynı gün Türk birlikleri stratejik bir nokta olan Çal Dağı'nı geri alır. Şiddetli mücadelelerle geçerek 22 gün aralıksız süren muharebeler, 13 Eylül'de Yunan ordusunun Sakarya'nın batısına geçmesiyle zaferle son bulur.²⁷

Çekilen Yunan Ordusunu takip amacıyla harekâta 13 Eylül 1921 itibariyle süvari tümenleri ve bazı piyade tümenleri ile devam edilir. Fakat teçhizat ve istihkâm yetersizliği gibi sebeplerle taarruzlar durdurulur. Aynı gün Batı Cephesi'ne bağlı birliklerin komuta yapısı değiştirilir ve 1. ve 2. Ordu kurulur. Grup Komutanlıkları lağvedilerek yerine 1.,2.,3.,4.,5. Kolordular ve Kolordu seviyesinde Kocaeli Grup Komutanlığı kurulur. 19 Eylül 1921'de Meclis'e verilen teklifle Mustafa Kemal'e Gazi unvanı ve mareşallik rütbesi verilir.

Savaş, 22 gün ve gece sürerek 100 km uzunluğunda bir alanda cereyan eder. Yunan Ordusu Ankara'nın 50 km kadar yakınından geri çekilir. Yunan ordusu geri çekilirken Türklerin kullanabileceği hiçbir şey bırakmamak için demiryollarını ve köprüleri havaya uçurur ve birçok köyü yakar. Sakarya Meydan Muharebesi sonunda Türk ordusunun zayıtı; 5713 şehit, 18.480 yaralı, 828 esir ve 14.268 kayıp olmak üzere toplam 39.289'dur. Yunan ordusunun zayıtı ise; 3758 ölü, 18.955 yaralı, 354 kayıp olmak üzere toplam 23.007'dir. Sakarya Meydan Muharebesinde çok fazla subay kaybı olduğu için bu Muharebeye "Subay Muharebesi" adı da verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk bu muharebe için "Sakarya Melhame-i Kübrası" yani kan gölü, kan deryası demiştir. Ordunun mevcudu ve kayıpları ile ilgili rakamlar çeşitli eserlerde farklılık göstermektedir. Bunun nedeni bir yandan şehit olup yaralananların ayrılmasına karşın yerlerinin yeni erlerle doldurulmasıdır. Hatıratlarda muharebeler sırasında verilen kayıpların yanı sıra düşmandan elde edilen esirler ve el konulan araç gereçler ve gıda maddeleri hakkında da bilgilere yer verilmiştir.²⁸

²⁷ Muharebelerin seyri Kazım Özalp, Fevzi Çakmak, İzzeddin Çalışlar, Baki Vandemir ve Fahrettin Altay'ın eserlerinde detaylarıyla anlatılmaktadır.

²⁸ Bu konuda Fevzi Çakmak'ın günlükleri epeyce bilgi içermektedir. Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 820-827.

Sakarya Muharebelerinde uygulanan savaş taktiği öncekilerden farklı olarak alan savunması şeklinde gerçekleştirilir. İlk günlerden itibaren verilen emirler o zaman ki tabirle ricat yani geri çekilmenin yapılmaması ve savunma çizgisinin kırılması halinde biraz geriden yeniden müdafaaya geçilmesi şeklindedir.²⁹ Daha sonra bir savaş taktiği olarak tarihe geçecek sözlerini *Nutuk*'ta Mustafa Kemal şu şekilde ifade eder. "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük büyük her cüz-i tam, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her cüz-i tam, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüz-i tamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüz-i tamlar, ona tabi olamaz. Bulduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.*"³⁰

Sakarya muharebesi sırasında uygulanan alan savunması stratejisine itirazı olan tek komutan Ali İhsan Sabis'tir. O'na göre, " *Her yeri örtmek isteyen, hiçbir yeri örtemez' diye bir askeri kaide vardır. Bu kaideye riayet mecburiyetinde idik. Afyon civarında mağlup olursak, bütün memleket elden gidebilirdi; galip gelirse, Söke değil, İzmir dahi kurtarılmış olurdu*".³¹ Diğer yandan aynı konuda fikir birliği yapan diğer komutanlar arasında o sırada Doğu cephesinde bulunan Kazım Karabekir'in de bulunduğu belirtilmelidir. Karabekir, 21 Ağustos'ta yani muharebeler başlamadan iki gün önce Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, "Bunun bir istiklal mücadelesi olduğunu, vatanı bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi mücadelenin süreceğini, düşmanın kuvveti çok olduğu takdirde şu veya bu hattın müdafaası düşünülmemekle zamanında darbe vurulması gerektiğini, başarılı olunmazsa ikinci bir manevra arazisine çekilerek diğer yandan aynı manevranın tatbik edilmesi gerektiğini" belirtir. Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün verdiği cevapta "Harekât-ı askeriye planımız tıpkı mütalaa buyurduğunuz gibi düşünülmektedir" diyerek bu konuda aynı fikirde

²⁹ Damar Arıkoğlu hatıralarında Sakarya Muharebelerinin *Nutuk*'a girmeyen kısımlarını bizzat Atatürk'ün ağzından duyduğunu belirterek bir anı paylaşır. Mustafa Kemal, cephe karargâhında iken Yusuf İzzet Paşa ile telefonda görüşen İsmet Bey'in, telefonu kendisine uzatarak paşanın kendisiyle görüşmek istediğini söyler. Yusuf İzzet Paşa Mustafa Kemal'e ricat halinde istikametinin neresi olacağına dair gizli emrin ne olduğunu öğrenmek istediğini söyler. Bu soru karşısında çok sinirlendiğini söyleyen Mustafa Kemal "Paşa, paşa gizli emrim, senin kemiklerinin orada gömülmesidir" diyerek telefonu kapatır. Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, 1961, s.259.

³⁰ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1927 tıpkı basım, (Haz. Ziver Öktem-Yücel Demirel), YKY, 2011, s. 537.

³¹ Ali İhsan Sabis, "Harp Hatıralarım", *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 6, İstanbul, 1993, s. 144.

olduklarını beyan eder. Ancak Karabekir'in daha sonra kaleme aldığı hatıralarında o gün yapmadığı bazı eleştirileri yaptığı görülür.³²

Rahmi Apak hatıralarında Sakarya zaferini sağlayan en önemli etkenin bir üst kumandanın emir alınmadıkça hiçbir şekilde geri çekilmenin olmayacağı, hatta emir alınmaksızın mevziinin terk edilmesinin ölümle cezalandırılacağı şeklindeki “şiddet tedbir” olduğunu ifade eder. Öyle ki bu konuda emrinde görev yaptığı Albay Deli Halit Bey'in aldığı şiddet tedbirlerinin kendisi de dahil olmak üzere pek kişi üzerinde korku ve dehşet yarattığı ancak başarıya katkısının büyük olduğunu aktarır. Deli Halit'in verdiği bir hücum emri sonrasında iki tabur, bir buçuk saatlik bir yürüyüşün ardından ölüme biraz daha yaklaşarak hedeflenen tepeye varır. Sonrasını onun kaleminden ifade etmek gerekirse:

Biraz sonra taşsız ve kaba topraklı ve biraz otlu bir yere ayak bastık. Dağın tam taşlı zirvesine çok yaklaşmışız. Bilmem neden, Mehmetçiğin biri yanındaki arkadaşına yüksek sesle bağırdı. Meğerse Yunanlıların beş altı makineli tüfekle takviye edilmiş bir müdafaa hattının on adım karşısına gelmişiz. Müthiş bir ateş, fakat bütün mermiler başlarımızın iki metre üstünden geçiyor. Ölü bir zaviye, ateş tutmayan bir alçaklık içinde imişiz. Kimse sendelemedi. Öndeki tabur “Allah Allah” sesleri içinde bir duvar gibi yukarıya fırladı. Aynı zamanda, ikinci hattaki tabur dahi koşarak bu tabura karıştı ve bir lahza düşman ateşi kesildi. Taşlıklar içinde süngü gürültüleri, “vur, kaçıyor, bırakma, ateş” naraları yükseldi.³³

Bu ani baskın karşısında Yunan hattı ağır makineli tüfeklerini bırakarak geri çekilirken, gerideki hattın kuvvetli ateşi ile her dakikada beş on kişinin vurulduğu bir taarruzla karşılaşılır. Üstelik gerideki taburun kendilerinin hücumundan haberdar olmadığı için yandan düşmanın, geriden kendi kuvvetlerinin ateşine maruz kalarak iki üç dakika içinde kırk elli kadar ölü ve yaralı verildiğinden, geri çekilmek zorunda kalırlar. Albay Deli Halit Bey, bu geri çekilme üzerine Apak'ı suçlayacak, ancak tepenin zapt edilerek altı makineli tüfeğin alındığını öğrenmesi üzerine ve alayın kendi kıtalarınca vurulmasının duyulmasını istemediği için orduya verdiği raporda geri

³² Karabekir, hatıralarında yer verdiği telgraf metinlerinde gerek Mustafa Kemal gerekse diğer ordu komutanları için hayli nezaketli bir dil kullanmış, başarıları için duacı olduğunu dile getirmiştir. Ancak telgrafların olduğu sayfalarda yer verdiği dipnotta, Sakarya Meydan Muharebesinin son gününde Mustafa Kemal Paşa'nın muharebeyi kaybettiğine hükmederek ricat emri verdiğini, Fevzi Paşa'nın bunu sabahki vaziyeti gördükten sonra kumandanlara tebliğini uygun gördüğünü, sabahleyin düşmanın ricati görülünce zaferin bizde kalmasının sağlandığını anlatır. Bunu kendisine muharebeden sonra Fevzi Paşa'nın anlattığını, neden sakladığını sorduğunda, “şimdilik böylesi muvafık” dediğini ifade eder. Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, YKY, İstanbul, 2008, s. 1106-1107.

³³ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK, Ankara, 1988, s. 247.

çekilme emrini kendisinin verdiğini söyleyecektir.³⁴ Emrine itaat etmeyen komutanlara ateş ettiği veya kaçan askerleri vurduğu için onun emrinde olanların kaçmasının pek mümkün olmadığı da aktarılanlar arasındadır. Apak'a göre düşmanın üçte biri güçte olunmasına karşın Sakarya Savaşının kazanılmasındaki en önemli sebepler, kuvvetlerin bulunduğu 40 km'yi aşmayan bölgedeki durumu telefon irtibatı ile veya bizzat görerek her an kontrol altında tutan kumandanların aldığı tedbirler, geri çekilmenin cezasının ağır oluşu, kumandanın erine kadar herkesin burada kaybedilecek savaşın Anadolu'nun kaderini değiştireceğine inanması, Mustafa Kemal'in yüksek sevk ve idare kabiliyeti ile yardımcıları ile birlikte cephede ordusunun başında olması ve Yunan ordusunun nazik bir zamanda geri çekilerek Türk ordusuna yardım etmiş olmasıdır.³⁵ Cephede savaşan Albay Şerif Güralp'in muharebelerin kazanılma sebepleri için söyledikleri ise biraz daha manevi gerekçelere dayandırılır. Başarının en önemli sebepleri, Başkumandanından son erine kadar Allaha inanılarak ve ondan zafer dileyerek savaşılması, askerlerin birbiriyle dayanışma ve güven içinde olması ile ikmal işlerinin tam vaktinde yapılmış olmasıdır.³⁶

Cepheden insan manzaralarına gelince...13 Eylül sabahı, düşmanın bir kısmı perişan bir halde Sakarya'nın batısına geçmiş, geçemeyenler Sakarya'da boğulmuş, ölüleri, yaralıları ve hastaları da muharebe meydanında ve gerilerinde dökülmüş bulunuyordu. Gece muharebe yapılan tepelerin üzerinde ve yakınlarında askerlerimizin kısmen toplu, kısmen dağınık buldukları görülmüyordu. Muharebe meydanında ölü ve yaralılarından başka, kaması alınmış veya alınmamış, tekerlekleri kırık veya sağlam toplar, kundakları kırılmış veya sağlam tüfekler, boş veya dolu cephanesandıkları, dökülmüş halde piyade ve topçu cephaneleri, benzin varilleri, gaz tenekeleri, su kovaları testiler, gazeteler, atılmış mektuplar, konserve kutuları, tüfek ve bel kayışları, elbise, çorap ve ayakkabılar ve özetle birçok silah, cephane, eşya ve malzeme bırakılmıştı. Asıl bozgun manzarası Sakarya'nın batısında görülmüyordu. Kuytu yerlerde ve sel yarınları arasında küme olan düşman askerlerinin, aralarından yükselen ince siyah dumanlar, yakılan çalı ve ot ateşlerini gösteriyordu. Bazı askerlerin yerlere saldırdıkları görülmüyordu. Bunlar şüphesiz ki toprak üstünde gördükleri ekme ve peksimet parçalarını kapışıyorlardı... Yolum üzerinde olan Karadağ'dan geçerken burada yapılmış olan muharebelerin ne derece kanlı olduğunu gösteren manzara açıkça görülmüyordu. Düşman kaybı bizden çok fazla idi. Sayısız insan, hayvan ölüleri birbirleri üzerine

³⁴ Apak, a.g.e, s. 249-250.

³⁵ Apak, a.g.e, s. 259.

³⁶ Şerif Güralp, *Kurtuluş Savaşının İçyüzü Bir Albayın Anıları*, İstanbul, 2002, s. 186.

*yığılmış ve bu cesetlerden akan kanlar geçtiğimiz yol üzerinde derin kırmızı lekeler meydana getirmişti.*³⁷

Sakarya Muharebelerine dair hatıraların en çok vurgu yaptıkları noktalar, Mustafa Kemal'in ve Türk ordusunun yaratabileceği mucizeden düşmanın haberinin olmayışıdır. İki ordu arasında maddi kuvvetlerin yanı sıra ciddi bir maneviyat farkı olduğu yazarların dikkat çektiği konulardandır. Çocuk yaştaki erlerin kendilerinden beklenmeyecek şekilde gösterdikleri cesaret ve kahramanlıkları, cepheden kaçanlara uygulanacak ağır cezaları uygulamaya pek gerek duyulmayışı, her türlü güçlüğü büyük bir sabırla aşılması satırlar arasında sıkça görülür. Bir tarafta Türk ordusu büyük bir kahramanlık destanı yazarken, Kızılırmak çevresinde altın dişli katil İlyas adlı bir eşkıyanın faaliyetleri ile Konya'da Delibaş Mehmet'in Yunanlılar tarafından kışkırtılarak milli kuvvetler üzerine yollandığı ancak Karaman civarında kısıtılıp öldürülmeleri de Sakarya Muharebesi günlerine rastlamaktadır.³⁸

Muharebeler süresince Meclis'in yetkileri Mustafa Kemal'de olduğu için Ankara'daki vekiller Meclis'in açık olduğunu göstermek üzere toplanmışlardır. Cepheden gelen haberlere bağlı olarak Meclis'te zaman zaman tansiyonun yükseldiği anlar yaşanmıştır. Mustafa Kemal'in Meclis'te kendi karargâhının temsilcisi olarak askeri durumu milletvekillerine açıklayarak onların morallerini yükseltmek üzere görevlendirdiği Hüsrev Gerede, *Hakimiyet-i Milliye* yazarı Ziya Gevher'in her gün Meclis'e geldiğini ve ona askeri durumla ilgili yazılar yazdığını anlatır. Meclis toplantı salonuna koyduğu bir kara tahta üzerinde tebeşirle askeri durumu çizerek milletvekillerine muharebeler hakkında açıklamalar yapar. Muharebeler sürerken cepheden gelen bilgileri kürsüde okuyan Hüsrev Bey'e kazanma şansının ne olduğu sorulmuş ve o da yüzde 51-52 şeklinde cevap vermiştir.³⁹ Kendisi daha sonra Çal Dağı'nın kaybedilmesi üzerine adeta bu durumdan sorumlu tutulurcasına milletvekillerinin sert tepkisine maruz kalmıştır.

Muharebe sürerken Ankara'ya atılan son üç bombadan biri istasyondaki bir trene isabet ederek kondüktörün ölümüne yol açmış, ikincisi o zaman Milli Savunma Bakanlığı olan Ankara Lisesinin bahçesine, diğeri de boş bir

³⁷ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922 I*, TTK, Ankara, 1988, s. 211-212.

³⁸ Arıkoğlu, a.g.e., s. 249, Müderrisoğlu, a.g.e., s. 138.

³⁹ Hüsrev Gerede anılarında bu umudun zaman zaman yüzde onlara indiğini ancak kendisinin milletvekillerine yüzde elliden aşağı rakam vermediğini ifade eder. Bkz. Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, (Haz. Sami Önal), İstanbul, 2002, s. 222.

tarlaya düşmüş, bu ikisi kimseye zarar vermemiştir.⁴⁰ Yunanlıların geri çekilmeleri sırasında Ankara'dan yapılacak bir ikmalî önlemek amacıyla yaptıkları bu son hamle, Ankara için son olumsuz hadise olarak kayda geçecek, ondan iki gün sonra düşmanın mağlubiyeti haberi müjdelenerek zafer ilan edilecektir.

Mesleği hekimlik olan Rıza Nur anılarında, o sırada Ankara'da yaralıları tedavi etmek amacıyla Sanayi Okulu ve Öğretmen Okulunda kurduğu hastanede gece gündüz Sakarya Muharebelerinde yaralananları ameliyat ettiğini anlatır. İki bin kadar yatağa ihtiyaç duyulduğunu, Kızılay'ın istasyon yakınlarındaki hastanesi dışında bir hastane olmadığını, tıbbi malzeme ve alet, hatta ilaç koyacak şişenin dahi bulunmadığını belirtir. Bazı ameliyat aletlerini Kızılay hastanesinden aldığını, Öğretmen Okulundan bazı öğrenci ve öğretmenlerin yardımıyla bez, talaş, yün ve samanla doldurarak bin kadar yatak yaptıklarını, marangozlara tahtadan bir pansuman masası ve ameliyat masası yaptırdığını, öğretmenlere ve kız öğrencilere havlu ve çarşaf diktirdiğini, Meclis'teki milletvekillerine iki bin tane müşahede kâğıdı çizdirdiğini, İstanbul Eczanesi'nden ücretsiz ilaç temin ettiğini, Meclis'te içki içen vekillerden istediği yüz kadar şişeye aldığı ilaçları koyduğunu ve bunlarla pansuman ve ameliyatlar yaptığını anlatır.⁴¹ Bu örnekler Milli Mücadelenin sadece cephe değil cephe gerisinde de büyük bir azim ve gayretle sürdürüldüğünün kanıtlarıdır.

Sonuç

Sakarya Meydan Muharebesi bilinen en uzun süren muharebelerden biri olarak tarihe geçmiştir. Onu farklı kılan aralıksız bu denli uzun sürmesinin yanında, o günler için Türk milletine Milli Mücadelenin kazanılacağı konusunda en büyük umudu vermiş olmasıdır. Sakarya muharebesinde gösterilen fedakârlık ve mücadele örneği pek çok komutana ve savaşın seyrine tanık olanlara ilham olmuş ve Sakarya'da yazılan destanın anılarda yerini almasını sağlamıştır. Sakarya zaferiyle kurtuluş mücadelesinin seyri artık işgalcilerin aleyhine ve Türk milletinin lehine dönecek ve ondan tam bir yıl sonra gerçekleşecek Büyük Taarruz ile tam bağımsızlık yolunda kat edilen yol kesin zafere ulaşacaktır.

⁴⁰ Rıza Nur, **Milli Kıyam Milli Mücadelenin İç Yüzü**, (Haz. Yalçın Toker), İstanbul, 1994, s. 282-283.

⁴¹ Rıza Nur, **a.g.e.**, s. 274-276.

Kaynakça

- Altay, Fahrettin, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul, 1970.
- Apak, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara, 1988.
- Arıkoğlu, Damar, **Hatıralarım**, İstanbul, 1961.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Temmuz 2013, yıl:62, sayı:131.
- Atatürk, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009.
- Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul, 1984.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.
- Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, 1927 tıpkı basım, (Haz. Ziver Öktem-Yücel Demirel), YKY, 2011.
- Gerede, Hüsrev, **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, (Haz. Sami Önal), İstanbul, 2002.
- Gündüz, Asım, **Hatıralarım**, (Haz. İhsan Ilgar), İstanbul, 1973.
- Güralp, Şerif, **Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü Bir Albayın Anıları**, İstanbul, 2002.
- Gürler, Hamdi, **Paşaların Gözüyle Milli Mücadele**, Ankara, 2007.
- Hatemi, Nilüfer, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C. 2, YKY, İstanbul, 2010.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rba>. Erişim tarihi: 11.8.2015.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Birinci Kitap, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Ankara, 1985.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, YKY, İstanbul, 2008.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Vatan Yolunda Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 2010.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Sakarya**, C. 1-2, İstanbul, 1982.
- Nur, Rıza, **Milli Kıyam Milli Mücadelenin İç Yüzü**, (Haz. Yalçın Toker), İstanbul, 1994.
- Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul, 1980.
- Özalp, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922 I**, TTK, Ankara, 1988.

Sabis, Ali İhsan, “Harp Hatıralarım”, **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C. 6, İstanbul, 1993.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, Ankara, TTK, 1996.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1973.

Sürmeli, Serpil, **Milli Mücadele’de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Ankara, 1998.

Vandemir, Baki, **Türk İstiklal Savaşı’nda Sakarya’dan Mudanya’ya**, (Yay. Haz. Hayriye Yalçın), ATASE Yayınları, Ankara, 2006.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, İstanbul, 1971

SAKARYA SAVAŞI'NDA YUNANLILAR TARAFINDAN YAKILAN KÖYLER VE KÖYLÜLERE YAPILAN ZULÜMLER

Sadiye TUTSAK*

Giriş

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında ateşkesi sağlayacak olan Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Batı Anadolu'da sadece üç kolordunun emrinde birer süvari alayı bulunuyordu. Bunlar, 12. Kolorduya bağlı Beyşehir'ndeki 7. Alay, 20 Kolorduya bağlı 20. Alay ile İzmir'deki 17. Kolorduya bağlı 14. Alay idi.¹ Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine karşı “*tam ve mutlak*” bir teslimiyetçiliğinin bir belgesi konumunda olan bu mütareke anlaşmasının 7. maddesine istinaden Yunan kuvvetleri, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal ederek Batı Anadolu'da kuzey, doğu ve güney istikametlerinde ilerlemeye başladı.² Mütareke hükümleri gereğince iç güvenliği sağlayacak miktardan fazla asker terhis edildiği, silahları toplandığı için Türk ordusunun İtilaf kuvvetlerine karşı koyma gücü ve aynı zamanda yetkisi de kalmamıştı. Batı Anadolu'da Yunan kuvvetlerinin ilerleyişini engelleyebilmek amacıyla küçük rütbeli askerler, eli silah tutan insanlara kılavuzluk ederek Kuvayı Milliye'yi teşkilatlandırıp geri planda düşmanla mücadele etmeye çalıştılar.³ Fakat İtilaf kuvvetlerinin, özellikle de İngiltere'nin desteklediği emir komuta zinciri içerisinde ilerleyen Yunan kuvvetleri karşısında başarı sağlayamadılar. 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Garp, Şark, Elcezire/Irak ve Adana/Cenup olmak üzere dört cephe teşkilatı kuruldu. Garp Cephesinde emir komuta zinciri içerisinde

* Doç. Dr.; Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Fahrettin Altay, **İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi, 1949, s. 7.

² Büjak, **Yunan Ordusunun Seferleri**, Çeviren: İbrahim Kemal, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s.178-197; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 23; Kazım Özalp, **Milli Mücadele, 1919-1922**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 3-8.

³ Özalp, **a.g.e.**, s. 9-14; **General Triküpis'in Hatıraları**, (Çev. Ahmet Angın), Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 18.

Türk kuvvetleri, I. İnönü (6-10 Ocak 1921) ve II. İnönü (23-31 Mart 1921) muharebeleriyle Yunan kuvvetlerini durdurmayı başardılar.⁴

İzmir'in işgalinden beri halka zalimce davranmaktan çekinmeyen Yunanlılar, II. İnönü Muharebesi devam ettiği sırada Söğüt, Bilecik, Bozüyük, İnönü ile buralara bağlı köyleri yakarak bu tutumlarının şiddetini daha da arttırarak sürdürdüler. Evleri barkları yakılan köylüler, dağlara kaçarak parasız, çıplak ve aç bir halde yaşamak mecburiyetinde kaldılar.⁵ Yunan askeri Haralambos Pliziotis, anı defterine kaydettiği "*Karşımızda bir köy var: Biraz yakınımızdan 27. Alay geçiyordu, bütün nakil araçları bir köyün sahip olabileceği ne varsa tavuk, yumurta, peynir ile doluydu ve sonrasında yakılıyordu*" cümlesi, Yunanlıların II. İnönü Muharebesi'nin başından itibaren geçtiği yerlerdeki halkın ellerindeki yiyecekleri aldıktan sonra köylerini yaktığını açıkça ortaya koymaktadır.⁶ Yedek Teğmen Priniotakis ise Yeniköy'e gittiklerinde ve sonrasında yaptıklarını "*Köye vardık: orada biraz kaldık, köyü yağmaladıktan sonra yaktık. Sonra ilerliyoruz ve bir başkasına varıyoruz; orda kalıyoruz; bir saat sonra köy bizi sabaha kadar aydınlatıyor*" şeklinde anı defterine kaydetmesi, bölgedeki Türk köylerinin ve köylülerinin maruz kaldıkları insanlık dramını açıklamaktadır.⁷

Kısa süre önce tahta çıkmış olan Yunan Kralı Konstantin'in amacı; II. İnönü Muharebesi'nin başladığı 23 Mart 1921 tarihinden itibaren kısa sürede Kütahya ve Eskişehir'i ele geçirerek Ankara'ya ulaşmak ve biran önce Türkleri yenerek Yunanlıların savaşı kazanmasını sağlamaktı. Mütarekenin yapılmasından sonra İstanbul'da İngiltere Fevkalade Komiser Yardımcılığı, Askeri Ateşelik, Müttefikler Komutanlığı Erkan-ı Harbiyesinde ve Jandarma Müfettişliği görevinde bulunan Harold Armsrong, kaleme aldığı kitabında, bu yeni süreçte Yunanlıların Batı Anadolu'da ilerlerken yapmayı planladıkları mezalimi şöyle özetliyor.

⁴ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt 2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 414, 493-495, 591-592; **General Trikupis'in Hatıraları**, s. 67-69.

⁵ **Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer**, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Ankara, 2007, s. 64. Yunanlıların II. İnönü Muharebesi öncesinde de İşgal ettikleri yerlerde köyleri yaktıkları ve halka eziyet ettikleri hakkında geniş bilgi edinmek için bakınız. Harbiye Nezareti, **Türkiye'de Yunan Fecayii**, Birinci ve İkinci Kitaplar, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsi, İstanbul, 1337/1921, muhtelif sayfalar.

⁶ Τασος Κοστονουλός, "Πόλεμος Και Εθνοκαθαρση", **Ηξεχασμενη Πλευρα Μιας Δεκαετους Εθνικης Εξορμησης 1912-1922**, Αθηνα, 2007, σ(ς). 109.

⁷ Τασος Κοστονουλός, "Πόλεμος Και Εθνοκαθαρση", **Ηξεχασμενη Πλευρα Μιας Δεκαετους Εθνικης Εξορμησης 1912-1922**, Αθηνα, 2007, σ(ς). 109.

“Yunanlılar, aldıkları emirlere uyarak sistem dairesinde zalimce bir şekilde, işgal alanları içindeki Müslüman köylerini yıkmaya ve evleri yakmaya, Türkleri öldürmeye, çocukları yok etmeye koyulmuşlardı. Yunanlılar yeni bir saldırı hareketine hazırlanmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Cepheye silah ve gıda maddeleri gönderdiler. Yeni askerler topladılar. Müttefiklerin arabuluculuk girişimlerini geri çevirdiler ve bütün umutlarını kesin askeri zafere bağladılar”.⁸

Harbiye Nezaretinin 4 Nisan 1921 tarihli tezkeresinde Bursa ve civarında Yunan askerlerinin Rum ve Ermenilerle işbirliği içerisinde Müslüman halka yaptığı zulmü derc etmesi, Armsrong’un eserinde açıklamış olduğu Yunan mezaliminin bu tarihlerdeki somut boyutunu ortaya koymaktadır. Bu tezkerede Yunanlıların fecâat şöyle aktarılıyor.

“Son zamanlarda Yalova, Orhangazi ve havâlisindeki Yunan askeri ve bunlarla teşrik-i mesâi iden Rum ve Ermeni çeteleri şekâveti tezyid etmişlerdir. Bu hafta [Cihanköyü] kâmilen ve [Pazar köyü] kısmen Yunanlılar tarafından ihrâk edilmiş ve Cihan köyünden yalnız yedi erkek ile bir kadın kurtulub köy halkı kâmilen itlâf edilmiştir. Yunanlıların bu havâlide ihrâk itdikleri köylerin mecmu’ [130] yüz otuza bâliğ olmuştur.

Ahâli-yi hristiyanıye kâmilen Yunanlılar tarafından teslih edilmiş ve bi’l-mukâbele müslümanlardan silâhar toplanmış olmağla müslümanlar gayr-ı mukadder bir halde heran ölüm ile pençeleşmekdedir”.⁹

Yunanlıların Batı Anadolu’nun kuzeyinde yaptığı mezalimin yaralarını sarmak için Bilecik’e gittiğinde Hilal-i Ahmer’in İmdat Heyeti, Armstrong’un ifade etmiş olduğu tablodan daha ağıryla karşılaştı. Bilecik İmdat Heyeti, 1921 yılı Mayıs ayı başında Bilecik’e vardığında halk tamamen daha şehre dönmemişti. Hilâl-i Ahmer İcraat Raporu’nda Bilecik’te manzaranın ne kadar elem verici bir halde olduğunu aşağıdaki cümlelerden daha sarîh anlaşılmaktadır.

“Bilecik, büyük bir yangın tarlası hâlini arz ediyordu.

Şehir hemen kâmilen denecek kadar yanmış, harap olmuştu. Bu mahallerde yangın hâlâ için için devam ediyor, harabeler içinde kül olmuş, insan cesetleri tüyleri ürpertiyordu.

⁸ Harold Armsrong, **Türkiye Nasıl Doğdu**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Günümüz Türkçesine Aktaran: Yüksel Kanar, ARK Yayınları, İstanbul, 2011, s. 96.

⁹ Harbiye Nezareti, **Türkiye’de Yunan Fecayîi**, Birinci Kitap, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1337/1921, s. 53-54.

Bir yanda bütün mâ-melekini kayıp etmiş bir kadın, ihtiyar bir sakallı henüz ateşi tüten evinin külleri karşısında ağlıyor, diğer tarafta, bazen birkaç kadın ve bazen bir ihtiyar erkeğin gözyaşlarıyla yangın harâbeleri arasında evlerinin yıkık duvarlarını arıyordu. Bunların yanında da ayakları çıplak küçük çocuklar küller içinde yanmış buğday taneleri topluyorlardı. Şehirde yiyecek nâmına hiçbirşey kalmamış, hepsi yanmıştı. Halk, dağlarda otlarla ta'îş ettiklerini (beslediklerini) ve bir haftadan beri hiç ekmek yüzü görmediklerini söylüyorlardı. Yunanlılar bunların hayvânâtını da gasp edip götürmüşlerdi. Sefâlet ve felâket bu zavallılar arasında muhtelif emrâzın (hastalığın) zuhûruna da sebebiyet vermişti".¹⁰

Bu acılar içerisinde kıvranan halk, Türk ordusunun II. İnönü Muharebesi'nde başarılı olmasından dolayı büyük sevinç yaşadı.¹¹ Yunanlılar ise II. İnönü Muharebesi'ndeki başarısızlığından ötürü Bursa'daki mevziilerine geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Türkler, bu muharebede Yunanlılardan önemli miktarda otomatik tüfek, dolu şarjör ve pompa tüfekleri ve pompalar ele geçirdiler.¹²

Yunanistan Kralı Konstantin ülkesindeki iç çalkantılarla uğraşırken¹³, Anadolu'daki bu askeri yenilgiyi kendileri lehlerine bertaraf etmek için Yunan kuvvetleri ise Eskişehir istikametinde yeni işgallere girişti. Bu süreçte sadece işgalle yetinmeyen Yunanlılar, İnönü Muharebesi'nde olduğu gibi işgal altında bulunan yöredeki köyleri yakmaya, halka zulümler yapmaya başladılar. Batı Anadolu'nun kuzeyinde Yunan Komutanlığı, 10 Haziran 1921 tarihinde vermiş olduğu emirle Kolordu komutanı General Polimenakos'un bulunduğu kuvvetler arasından III. ve XI. Tümenlerden Kuzey Tümenler Grubunu teşkil etti. Bu Yunan kuvvetleri Türkler üzerine sahte taarruzlarda bulunacaktı. Bahsedilen Yunan kuvvetinin komutasına ise Nikolaos Trikupis getirildi. Yunan III. Tümeni 19 Haziran 1921 tarihinde

¹⁰ Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer, s. 65-66.

¹¹ Selek, a.g.e., Cilt 2, s. 598.

¹² İzzettin Çalışlar, Org. İzzettin Çalışların Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 219-220.

¹³ İtilaf Devletleri taraftarı olan Yunan Kralı Aleksandros 25 Ekim 1920 tarihinde vefat etti. I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya yanlısı bir siyaset izleyen ve 1917 yılında tahtan indirilen Konstantin 25 Aralık 1920 tarihinde tekrar tahta çıktı. Yeni tahta çıkan Yunan Kralı Konstantin ile öteden beri derin fikir ayrılıkları yaşayan Başbakan Venizelos, girdiği seçimleri kaybettikten sonra Yunanistan'ı terk etti. Devletin üst yönetiminde yaşanan bu önemli değişim; Yunanistan'da çok ciddi sarsıntuların çıkmasına sebep olduğu gibi, Anadolu savaşı Yunan ordusunu da menfi yönde çok yakından etkiledi. Bkz. Bayur, a.g.e., s.72; General Trikupis'in Hatıraları, s. 18-19. Yunanistan'da daha önceden ortaya çıkan bu hoşnutsuzluklar ve karışıklıklar, Sakarya Savaşı'nda Yunan ordusunun başarısızlıkları nedeniyle çok daha fazla arttı. Bkz. Anadolu'da Yenigün, 7 Eylül 1337/7 Eylül 1921.

Bursa'nın kuzey doğusundaki Tepecik, Kestel mevkiinde mevziilendi. Trikupis emrindeki 3. Tümen Bilecik üzerine ilerliyordu. N. Kladas'ın komutasında XI. Tümen ise Askania/İznik gölünün kuzeyinde Ermeni-Selus bölgesine yerleşmişti. Bu Yunan kuvveti Yenişehir-Köprühisar-Bilecik yolunu takip ediyordu. Bu tümen Türklerin savunma bölgesi olan Kütahya'ya girecekti. III. Ordu ise Purya ve Çukurhisar üzerinden Eskişehir'e gidecekti. Kuzey kuvvetlerinin temel görevi Yunan genel taarruzunu destelemektir.¹⁴

Eskişehir-Afyon hattını ele geçirerek Ankara'ya ilerlemeyi planlayan Yunan kuvvetleri, İnönü muharebelerinde yenilgiye uğramanın verdiği moral bozukluğu içerisinde Türklere karşı oldukça hırçın davranıyordu. Türk kuvvetleri 28 Haziran 1921 tarihinde İzmit'i Yunanlıların elinden geri aldı. Bu başarısızlığın verdiği hınçla, İzmit'ten çekilmeden önce Yunan askerleri tarafından burada 300 Müslüman insan öldürüldü, Sultan camisi civarındaki dükkânlar ise yakıldı¹⁵. Yunan işgalinden kurtulan halka yardım etmek için 1921 yılı Temmuz ayı başlarında Karamürsel'e giden Heyet-i Sıhhiye, dövülerek kaburgaları kırılan iki gariban ihtiyar kadının sokak ortasında yaralı olarak yattıklarına şahit oldu. Bu gibi olayların çok fazla olduğunu, halkın dağlara çıktığını, Heyet-i Sıhhiye yaptığı çalışmalarda bizzat gördü. Kaburgaları kırılan yaşlı kadınların yanında yatan yaralı bir Hıristiyan'ın, Yunan askerinin bir Fransız heyeti başkanına buradaki bütün köyleri yaktıklarını ve kendilerine verilen bir emirle Çanakkale'ye kadar bütün köylerin yakılacağını bu heyete söylemesi, sonraki işgallerde Yunanlıların neler yapabileceklerini açıklamaktadır. Yunanlıların Yalova'ya ve Armutlu'ya giderek buradaki bütün Müslüman köylerini yakmaları, Hıristiyan askerinin söylediklerini teyit etmektedir.¹⁶ Ayrıca Uşak ve Bursa cephe gerilerine giden Yunanlıların bazı köyleri yaktıkları da yapılan keşif faaliyetleri neticesinde anlaşıldı. Gördes kasabasının tamamı yakıldı, 1500 evden sadece 7 ev yanmaktan kurtuldu. On cami, bir medrese bu yangında yandığı gibi, yakılan evlerin eşyaları da tamamen çalındı. Gördes ve Akça nahiyelerinde 42 kadın ve kızın namusuna tasallut eden Yunanlılar, 23 kadın ve erkeği öldürdü, 113 kişiyi ise yaraladılar.¹⁷ Bursa'nın Cebel-i Akçe köyü de yakıldı.¹⁸ 1921 yılı Temmuz ayı başlarında Akhisar'a bağlı Beğlerli, Dereköy, Beyoba, Yatağan, Sahanlar(?), Çılpakçılar(?), Selçuklar, Gökçe Ahmed, Kömürcü, Muşlar, Sarılar köyleri tamamen yakıldı, köylüler ise

¹⁴ **General Trikupis'in Hatıraları**, s. 69-70; Bujak, a.g.e., s. 211-212.

¹⁵ **Yeniğün**, 30 Haziran 1337/30 Haziran 1921.

¹⁶ **Anadolu'da Yeniğün**, 6 Temmuz 1337/6 Temmuz 1921.

¹⁷ **Anadolu Ajansı**, Sayı 35-425.

¹⁸ **Anadolu Ajansı**, 10 Temmuz 1337/10 Temmuz 1921.

katliamdan geçirildi. Kadınların memeleri kesilerek çarşılarda teşhir edildi. Akhisar esnafından olan Hakimzâde İsmail Efendi çarşıdan kaçırılarak 2.000 lira fidye istendi. Duyucak kasabasında iki kişi Kuvayı Milliye'ye yardım ediyorlar diye diri diri herkesin gözü önünde gaz dökerek yakıldılar.¹⁹ İlerleyen Yunan askerleri içerisinde bulunan Mustakis, “*Şimdi savaş iyi bir şekil almıştı*” cümlesinin ardından “*İlk defa Türk köylerini yakıyorlardı... Büyük ovada bulunan güzel bir Türk köyü bir uçtan diğerine yakıldı. Orada durduk. Türkler bize ağlayarak geldiler ve küçükler anne baba evler yanıyor*” dediklerini ifade ederek, köye ve köylülere yaptıkları kötülükleri günlüğüne kaydetmekten çekinmemiştir.²⁰

A. Kütahya Eskişehir Muharebeleri

İtilaf Devletlerinin desteğine güvenemediği için Anadolu'daki savaşı kendi gücüyle zafere ulaştırmayı hedefleyen Kralı Konstantin Yunan askerlerine moral vermek için İzmir'e geldi. Buradan da 7 Temmuz 1921 tarihinde İzmir'den Uşak'a gelmek üzere hareket etti.²¹ Bu tarihlerde Yunan ordusunun Bursa'da dört, Uşak'ta altı tümeni vardı. Yunanlıların bir tümenlik kuvveti, Türklerin iki tümenlik kuvvetinden sayıca daha üstün durumdaydı.²² Her ihtimale karşı Yunanlılar, Bursa ve Uşak'ta toplu olarak iki kolordusunu hazır tutuyordu.²³ Amaçları; kuzeyden Bursa'dan hareket ederek Kütahya ve Eskişehir istikametine, güneyden ise Uşak'tan ilerleyerek Dumlupınar-Seyitgazi yönünde üç koldan Türk kuvvetlerine karşı taarruza geçmekti. Bu doğrultuda Bursa ve Uşak'ta Yunan kuvvetlerinde hareketlilik başladı. Bursa tarafındaki Yunan birlikleri Eskişehir ve İnegöl istikametine hareket etti.²⁴ Türk tarafı ise Eskişehir'in kuzeybatısındaki İnönü

¹⁹ Anadolu Ajansı, 10 Temmuz 1337/10 Temmuz 1921, 11 Temmuz 1337/11 Temmuz 1921.

²⁰ Τασος Κοστονουλός, “Πολεμος Και Εθνοκαθαρση”, **Ηξεασμενη Πλευρα Μιας Λεκαετους Εθνικης Εξορμησης, 1912-1922**, Αθηνα, 2007, σ(ς). 110.

²¹ Anadolu Ajansı, Sayı 35-425. Kral Konstantin Anadolu'da Türklerle savaşan Yunan askerlerine moral vermek için onların yanına gelirken, Yunanistan'da ise gizliden gizliye savaş aleyhtarlığı başlamıştır. Bkz. Anadolu Ajansı, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921. Ayrıca Bkz. Nilüfer Erdem, “Yunanlıların Gözüyle Sakarya Savaşı”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, (Yay. Haz. Hakan Uzun- Necdet Aysal), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 281-282.

²² Altay, a.g.e., s. 12.

²³ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 412.

²⁴ Anadolu Ajansı, Sayı 36-426, 8 Temmuz 1337/8 Temmuz 1921; Anadolu Ajansı, Sayı 37-427, 9 Temmuz 1337/9 Temmuz 1921-11 Temmuz 1337; Anadolu Ajansı, Sayı 38-428, 9 Temmuz 1337/9 Temmuz 1921.

mevzîleriyle Kütahya-Altıntaş civarında yığınak yaptı. Ayrıca Türk tarafının Afyon dolaylarında ise iki tümeni mevcuttu.²⁵

Kral Konstantin'in İzmir'den hareket etmesinden bir gün sonra 8 Temmuz 1921 tarihinde Yunan kumandanlarından bir kısmı Bursa'da toplanarak, buradan güneyde bulunan Orhanlı'ne 8 Temmuz 1921 tarihinde kuvvetleriyle ilerlemeye başladılar.²⁶ 10 Temmuz 1921 tarihinde ise dört fırkayla Bursa cephesinden taarruza geçtiler.²⁷ Böylece Yunan ordusu 3. Kolordu tarafından Bursa-Tavşanlı-Kütahya istikametinde hareketi başlatmış oldu.²⁸ Yenice'yi tazyik edip işgal ettiler. Bursa istikametinde İncirli-Kurşunlu hattının doğusuna daha geçemediler, ama Şabanlı, Hasan Paşa ve Hamamlı köylerini yaktılar. Atranos vadisinde Yenice'de bulunan Yunan kuvvetleri Orhan-ı Sağıre'ye doğru ilerlediler.²⁹ Atranos vadisindeki Yunanlılar daha sonra Tavşanlı'ya kadar gittiler.³⁰ Bu vadideki Yunanlılar Başova-Şahmelik hattına ilerledi.³¹ Bu muharebeler yaşanırken Yunan tayyareleri Kütahya'yı bombardıman etti. Kütahya'da çıkan büyük bir yangının, bu bombardıman esnasında iki mühimmat deposunun infilak etmesinin yol açtığı tahmin edilmektedir.³² Kütahya bölgesinde Yunan kuvvetleri 16 Temmuz 1921'de Türk kuvvetlerinin sol kanadına şiddetli taarruza geçti. Bu taarruz Türk kuvvetlerinin direncini kırdı. Bunun üzerine Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa Türk askerlerine 17 Temmuz 1921 tarihinde geri çekilme emri verdi.³³ Bu tarihte Kütahya, Albay Çiroyanis emrindeki Yunan kuvvetleri tarafından Saat 17.00'da işgal edildi.³⁴ Kütahya

²⁵ Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 412.

²⁶ **Anadolu Ajansı**, Sayı 39-429; Tanno Tilgar, "Eston Basınında Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Muharebeleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 27, Sayı 43, Ankara, 2008, s. 165.

²⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 412; **Anadolu Ajansı**, 9 Temmuz 1337/10 Temmuz 1921, 11 Temmuz 1337/11 Temmuz 1921.

²⁸ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 269.

²⁹ **Anadolu Ajansı**, 11 Temmuz 1337/11 Temmuz 1921; **Anadolu Ajansı**, Sayı 40-430, 12 Temmuz 1337/12 Temmuz 1921. Yunanlılar Bursa'nın güneyine hareket ederken Biga civarında Arap köyü halkını katl etmişler ve Rum çeteler ise öldürdükleri insanların cesetlerini yakmışlar, geride kalan yakılmamış insan cesetlerini de gece kaçırmışlardır. Değirmendere ve Marmara Ereğlisi tamamıyla tahrip edilmiştir. Buralar, bir insanın bile barınmasına imkân tanımayacak bir halde idi. Karamürsel'de ise Yunanlılar bu kasabada bir ev bile sağlam bırakmamıştır. Karamürsel dümdüz bir harabe görünümünde idi. Bkz. **Anadolu Ajansı**, Sayı 40-430, 12 Temmuz 1337/12 Temmuz 1921.

³⁰ **Anadolu Ajansı**, Sayı 432, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921.

³¹ **Anadolu Ajansı**, 15 Temmuz 1337/15 Temmuz 1921.

³² **Akşam**, 15 Temmuz 1337/15 Temmuz 1921.

³³ Selek, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 638.

³⁴ **Akşam**, 19 Temmuz 1337/19 Temmuz 1921; Bujak, **a.g.e.**, s. 214.

Muharebesi 72 iki saat sürdü.³⁵ Türk kuvvetleri 18 ve 19 Temmuz 1921 tarihlerinde de çekilme hareketini devam ettirdi. Eskişehir etrafında tahkim edilmiş olan Sultandağ ve Bozdağ mevzîlerinde Türk kuvvetleri toplanmaya başladı.³⁶

Uşak'taki Yunan kuvvetleri ise Uşak'ın kuzeyindeki Gediz istikametine hareket etti.³⁷ Gediz'in kuzeyindeki Efendi köprüsü-Yongalı Gedîği hattına ulaştı.³⁸ Gediz üzerinden Altıntaş'a ilerleyen Yunan birlikleri kolu Karaağaç'a gitmişler, oradan da Üyük hattına ulaşmışlardır.³⁹ Ahırlı dağı üzerinden doğuya doğru ilerleyen Yunanlılar Sinan Paşa civarına gittiler.⁴⁰ Afyonkarahisar, Altıntaş'ın güneyinden ilerleyen Yunan kuvvetleri tarafından 13 Temmuz 1921 tarihinde işgal edildi.⁴¹ Afyon'un doğusunda Türk ve Yunan kuvvetleri muharebelerine devam etti.⁴² 14 Temmuz 1921 tarihli resmi tebliğe göre, bu sıralarda Sandıklı civarındaki bir Yunan kuvveti de Dayılık, Saltık hattında bulunmaktadır. Üyük Tepe-Teper oğlan- Koroğlu kalesi hattında Türk kuvvetleriyle Yunanlılar arasında bir muharebe oldu.⁴³ Temmuz ayının ortalarına doğru Bursa'da olduğu gibi, Uşak cephesinde de şiddetli çatışmalar yaşanıyordu.⁴⁴ Yunan kuvvetleri Temmuz ortasında Dumlupınar'da tutundu.⁴⁵ Bu istikametten Yunan kuvvetleri 15 Temmuz'da Afyon'a girmiş⁴⁶, Pusan-Nasuhçal hattındaki Türk kuvvetlerine taarruz etmiş ve bu hatta şiddetli muharebeler yaşanmıştı.⁴⁷

1921 yılı Temmuz ayının ortalarına doğru Kütahya'nın güney doğusunda şiddetli çatışmalar yaşanırken, Bursa'dan Eskişehir'e doğru Yunan birlikleri ile Türk kuvvetleri arasında şiddetli muharebeler meydana geliyordu.⁴⁸ Bursa'nın kuzey doğusundan ilerleyip Yenişehir-İnegöl'den

³⁵ **Akşam**, 21 Temmuz 1337/21 Temmuz 1921.

³⁶ BÜJAK, **a.g.e.**, s. 214.

³⁷ **Anadolu Ajansı**, Sayı 39-429.

³⁸ **Anadolu Ajansı**, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921, Sayı 432.

³⁹ **Anadolu Ajansı**, 13 Temmuz 1337/13 Temmuz 1921.

⁴⁰ **Anadolu Ajansı**, Sayı 39-429.

⁴¹ Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 218; BÜJAK, **a.g.e.**, s. 212.

⁴² Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün...**, s. 218.

⁴³ **Anadolu Ajansı**, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921, Sayı 432; **Anadolu Ajansı**, 15 Temmuz 1337/15 Temmuz 1921, Sayı 1337.

⁴⁴ **Akşam**, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921.

⁴⁵ **Akşam**, 15 Temmuz 1337/15 Temmuz 1921.

⁴⁶ Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 184.

⁴⁷ **Akşam**, 16 Temmuz 1337/16 Temmuz 1921.

⁴⁸ **Akşam**, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921.

giden Yunan birlikleri Bilecik-Pazarlık hattına vardılar.⁴⁹ Yunan ileri harekâtı Nazif Paşa hattına ulaşır Köprühisar-Nazif Paşa hattını işgal ettiler.⁵⁰ İnegöl ovasındaki bütün köyleri ise yaktılar.⁵¹ Yunan kuvvetleri İnegöl-Nazif Paşa'yı işgal ettikten sonra Bilecik önüne kadar geldiler. Burada Türk ve Yunan kuvvetleri arasında çok şiddetli çatışmalar yaşandı. Yunanlılar takviye kuvvetler alırken, Türk kuvvetleri ise Bilecik'in önemli geçit yerlerinde toplanıyordu. Bilecik'te muharebe devam ederken Türk birlikleri diğer cephelerde Türk halkının zarar görmemesi için daha iç kısımlara göç ettirerek Yunanlıları kendi istedikleri yerlere çekmeye çalışıyordu.⁵² Türk birlikleri, Bilecik yoluyla doğuya doğru ilerleyen Yunan kuvvetlerine taarruzda bulunarak Bilecik ve Köprühisar'ı geri almayı başardı.⁵³ Ardından da Yenişehir'i de geri almaya muvaffak oldu.⁵⁴ Düşman 17 Temmuz 1921 tarihinde kuvvetleri Bilecik'in güneyindeki bir köyü yaktı.⁵⁵ Daha sonra Yunanlılar Bilecik ve Köprühisar'ı işgal ettiler.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa bu günlerde durumu yakından takip etmek amacıyla Ankara'dan Eskişehir'e hareket etti. Batı Cephesi kumandanları "Beşkardeş Dağı-Çerkez Kartal-Gökçe Kısık-Çulhane Dağı-Sarısungurlu-Seyitgazi" hattına Türk kuvvetleri çekiliyordu. Yunanlılar, Türk kuvvetlerini takibe devam ediyordu. 20 Temmuz 1921 tarihinde Türk kuvvetleri "Bozdağ-Sultantepe-Tatlıbaba-İlgaz Dağı" hattına geri çekildi. Yunanlılar Türkleri bu hatta kadar takip etti.⁵⁷ Parti Pehlivan ile birlikte hareket eden Kuvayı Milliye'den Şükrü Naili Bey Eskişehir'in işgali esnasında Yunanlıların geçtiği güzergâhta köye ve köylüye yaptıkları zulmü şöyle aktarıyor.

"Yunanlılar Eskişehir'i işgal ederek geçtikleri köy ve kasabaları yerle bir etmiş, köylülerin koyun sürülerinden tutun da manda, öküz, kağnı arabası, akla gelen ne varsa, bunları kullanacak mal sahipleri de dâhil hepsini alıp cepheye götürmüşlerdi".⁵⁸

⁴⁹ Anadolu Ajansı, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921, Sayı 432.

⁵⁰ Anadolu Ajansı, 13 Temmuz 1337/13 Temmuz 1921; Anadolu Ajansı, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921.

⁵¹ Anadolu Ajansı, 13 Temmuz 1337/13 Temmuz 1921.

⁵² Akşam, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921.

⁵³ Anadolu Ajansı, 16 Temmuz 1337/16 Temmuz 1921, Sayı 434.

⁵⁴ Anadolu Ajansı, 17 Temmuz 1337/17 Temmuz 1921, Sayı 435.

⁵⁵ Anadolu Ajansı, 18 Temmuz 1337/18 Temmuz 1921, Sayı 437.

⁵⁶ Anadolu Ajansı, 16 Temmuz 1337/16 Temmuz 1921, Sayı 434.

⁵⁷ Özalp, a.g.e., Cilt 1, s. 184.

⁵⁸ Barış Metin, Esaretten Zafere, AKY, Uşak 2012, s. 397.

Türk kuvvetleri 19 Temmuz 1921 tarihinde Eskişehir'i savaşmadan tahliye edip geri çekildi.⁵⁹ Geri çekilirken de Yunanlıların doğuya doğru ilerleyişini engellemek gayesiyle Eskişehir ile Ankara arasında bulunan bir köprüyü berhava etmeyi ihmal etmedi.⁶⁰ Yunanlılar ise buradaki konumunu güçlendirmeyi amaçladı. Yunan III. Tümeni Eskişehir'e ulaşarak Pursak/Porsuk nehrinin kuzeyinde muhafızlık vazifesini üstlendi.⁶¹ Yunan Kralı Konstantin Eskişehir'in Yunan kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinden sonra gelerek kısa bir müddet kaldı.⁶² Kral buradan Bursa'ya giderek cepheyi gezmeyi planlıyordu.⁶³ Kütahya'dan geri çekilen Türk kuvvetleri 20 Temmuz 1921 tarihinde Eskişehir-Seyitgazi hattında tutunarak savunmaya geçti. 21 Temmuz 1921'de Eskişehir'de tutunan Yunan kuvvetlerine karşı taarruzda bulundu. Bu taarruzun amacı Eskişehir'i Yunanlılardan geri almaktı. Aslında Türk kuvvetleri taarruzda başarılı olmuştu. Fakat kendini kısa sürede toparlayan Yunan kuvvetlerinin taarruzu karşısında Türk kuvvetleri yeterince mukavemette bulunamadı. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın XII. Grup Komutanına ve Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya verdiği emirle Türk kuvvetleri geri çekildi. Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi gerektiği konusunda Mustafa Kemal Paşa ile Garp Cephesi Komutanlığına vekâlet eden Fevzi (Çakmak) Paşa aynı görüşte idi.⁶⁴ 24 Temmuz 1921 tarihinde I. Grup Karargâhı dağlık bir bölge olan Mihalıççık'ta kuruldu.⁶⁵ Türk ordusunun tamamına yakını 25 Temmuz 1921'de Sakarya'nın doğusuna geçmişti.⁶⁶

⁵⁹ Akşam, 21 Temmuz 1337/21 Temmuz 1921.

⁶⁰ Akşam, 23 Temmuz 1337/23 Temmuz 1921.

⁶¹ General Trikupis'in Hatıraları, s. 71.

⁶² Akşam, 30 Temmuz 1337/30 Temmuz 1921. Kral Konstantin adına, kralın prensleri, başvekili, milli savunma temsilcileri, ordu komutanı ve diğer birçok kişilere cesaret madalyası dağıtıldı. Bkz. General Trikupis'in Hatıraları, s. 71.

⁶³ Akşam, 30 Temmuz 1337/30 Temmuz 1921.

⁶⁴ Altay, a.g.e., s. 14, 15: Selek, a.g.e., Cilt 2, s. 638-639. Eskişehir'in nasıl işgal edildiğine tanık olan bir Ermeni olayı şöyle aktarıyor.: "*Yunanlılar tarafından işgal idildikten dört gün evvel Kuvayı Milliye Eskişehir'i tahliye itmeye başladı. Türkler şehri kâmilten terk idtikden sonra Ermeni ve Rum papasları ile Türk eşrafdan teşkil iden bir heyet üç dört saat şehri idare itdi. Bilahare bir heyet-i mahsûsa ihraz edilerek Yunanlılara haber virildi. Birkaç saat sonra da Yunanlılar şehre dâhil oldular. Fakat me'muriyet-i mahsûsa ile Eskişehir'de kalmış olan Nureddin Bey telsiz telgrafla Yunanlıların büyük kuvvetlere saik olmadıklarını Kuvayı Milliye'ye haber virmişdi. Bunun üzerine Türkler taarruza geçdiler. Hatta Kuva-yı Milliye piyadeleri bidayetde şehre girmeye bile muvaffak oldular. Fakat bilahare tard idildiler. Bunun üzerine Yunanlılar Nureddin Beyi derhal derdest itdiler*". Bkz. Akşam, 5 Ağustos 1337/5 Ağustos 1921. Nurettin Bey, üç alaydan mürekkep teşkil edilmiş olan 17. Fırkanın komutanıdır. Bkz. Özalp, a.g.e., Cilt 1, s. 185.

⁶⁵ Çalışlar, a.g.e., s. 231.

⁶⁶ Bayur, a.g.e., s. 102.

Kütahya Eskişehir muharebelerinde yaralanan çok sayıdaki Yunan askerleri, Anadolu'daki hastanelerde tedavi edilirken, bir kısmı ise İzmir'den Atina'ya taşındı.⁶⁷ Bu savaşta Yunan kuvvetleri Kütahya ve Eskişehir'i işgal etmesine rağmen Anadolu'daki Yunan ordusunda önemli miktarlarda toplu firarlar oluyordu. Bunu engellemek için Urla'da bulunan depo taburundaki efrattan beşer on kişilik gruplar oluşturarak civardaki geçit mahallerine gönderildi. Fakat bu da firarları engelleyemedi.⁶⁸

Yunanlılar Kütahya ve Eskişehir muharebelerinde elde ettikleri üstünlüğü halka zulüm etmeye götürdükleri gibi, Yunanlılardan başka Rum çeteleri de Müslüman halka eziyet ediyordu. Mesela, Gebze ve Kayışdağ bölgesinde bu Rum çeteleri Müslüman köylülere tecavüzde bulunmuştur.⁶⁹

B.Sakarya Savaşı

Eskişehir Muharebesi'nin ardından burasını askeri üs olarak düzenlemek, iaşesini tedarik ve nakliyatını teşkil etmek için Eskişehir'in doğusunda yirmi gün dinlenen Yunan kuvvetleri, 3 Ağustos 1921 tarihinde Sakarya yönüne ilerlemeye başladı.⁷⁰ Yunanlıların Eskişehir'den Türk kuvvetlerine doğru ilerlerken temel amacı Ankara'yı zapt etmektir.⁷¹ 100 kilometrelik bir sahayı terk ederek Sakarya ırmağının doğusunda mevzilenen Türk kuvvetleri, Yunanlılardan oldukça uzaktaydı. Sakarya nehrinde mevzilenen Türk kuvvetlerinin tahkim edilmesi için çalışmalara hemen başlandı.⁷² Bu çalışmalarda Türk ordusunun cephede nasıl yerleştiğini 18 Ağustos 1921 tarihinde 17. Fırka ile beraber Çayırhan'da bulunan Kazım Özalp hatıratında şöyle aktarıyor. "*Mihaliççık köprüsü yakınlarında bulunan 1. Süvari Fırkası da emrime verildi. Bizim sol cenahımızda Haymana'dan Beylikköprü'ye kadar olan bölgede, İzzettin Bey kumandasında olan 1. Grup (dört fırkalı), bunun solunda Yusuf İzzet Paşa kumandasında Polatı ile Beylikköprü arasında yedek fırka (iki fırkalı), daha solda Halit Bey kumandasında Çanakçı ile Kavuncu Köprüsü arasında 12. Grup (üç fırkalı),*

⁶⁷ **Anadolu Ajansı**, 1 Ağustos 1337/1 Ağustos 1921; **Anadolu'da Yenigün**, 11 Ağustos 1337/11 Ağustos 1921.

⁶⁸ **Anadolu Ajansı**, 4 Ağustos 1337/4 Ağustos 1921.

⁶⁹ Özalp, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 191. Bu muharebeler yaşanırken Hıristiyanlara tazyikte buldukları gerekçesiyle 64 erkek, 2 kadın ve mahkûm edilen pek çok erkek Yunanlılar tarafından yakalanarak Yunanistan'ın Pire limanına sevk edildiler. Bkz. **Anadolu Ajansı**, 14 Temmuz 1337/14 Temmuz 1921, Sayı 432.

⁷⁰ Büjak, **a.g.e.**, s. 217; Metin, **a.g.e.**, s. 397.

⁷¹ Büjak, **a.g.e.**, s. 219.

⁷² Altay, **a.g.e.**, s. 20; Görgülü, **a.g.e.**, s. 276. Kütahya Eskişehir muharebeleri sonrasında Türk kuvvetlerinin cephenin doğusuna doğru geri çekildiğini General Palli verdiği beyanatta teyit etmektedir. Bkz. **Akşam**, 18 Ağustos 1337/18 Ağustos 1921.

*Karabeyli güneyinde Kemalettin Sami Bey kumandasında 4. Grup (iki fırkalı) en sol cenahta Haymana güneyinde Salâhattin bey kumandasında 2. Grup (dört fırkalı) ve bunun ilerisinde Canbaklı ve yakınlarında Fahrettin Bey kumandasında süvari grubu bulunuyordu. Cephe karargâhı Alagöz'de idi”.*⁷³

Türk kuvvetlerinin yaptığı istihbarata göre Yunan ileri harekâtı iki kısımda icra ediliyordu. Yunanlıların Garp Cephesinde 13 fırkası mevcuttu. Tekfur dağından Mudanya yoluyla gönderilen bir fırka da Yunan zayıflığını mümkün olduğunca telafi etmiştir.⁷⁴ Yunan ordusundan I. Grubun ilerleyeceği istikamet Mihaliççık-Saray-Kaleboğazı-Ömerli-Köseler geçidi ve Porsuk çayı güneyinde uzanan vadi, Sivrihisar-Beylik köprüsü idi.⁷⁵ Bu istikamette Yunan ileri harekâtı Porsuk çayından ve Sivrihisar'dan devam ediyordu. Yunan çete kolları demiryolu hattı üzerinden Beğlik köprüye ulaştı. Yunan kuvvetleri metruk bir cepheyle karşılaştı. Zira Türk ordusu buradan çekilirken Gücer ahalisi dâhil halkı beraberinde geri çekti. Bu nedenle Yunanlılar köyleri boş buluyordu. Yunan kuvvetlerinin doğu kısmı Haymana ovasına ulaşmıştı.⁷⁶ Yunanlılar bu ileri harekât için kullandığı demiryolu ve karayolları güzergâhları dört hattan oluşuyordu: 1.Bursa-Eskişehir karayolu hattı, 2.Bursa-Bilecik-Eskişehir kara ve demir yolu hatları, 3.Uşak-Afyonkarahisar-Eskişehir hattı, 4.Uşak-Kütahya-Eskişehir kara hattı⁷⁷

Sakarya Savaşı başlamadan bir gün önce Türk tarafı açısından 22 Ağustos 1921 tarihinde cephede son durum şöyleydi.

“1.Afyonkarahisar mıntıkasında Bolvadin-Çay istikametinde taarruz iden düşman püskürtülmüştür.

2.Bilecik mıntıkasında harekâta bulunan kıtaatımız düşmana zayıflık virdirmişlerdir.

*3.Garp Cephesinde temas devam itmektedir”*⁷⁸.

23. Fırka Kumandanı olan İzzettin Çalışlar, Sakarya Savaşı öncesinde kendisinin yaptığı hazırlıkları ise hatıratında şöyle anlatıyor. *“1. Grup karargâhı, 23. Ve 24. Fırkalar ve müstakil 47. Alay'la birlikte 22 Ağustos*

⁷³ Özalp, a.g.e., Cilt 1, s. 193.

⁷⁴ Akşam, 19 Ağustos 1337/19 Ağustos 1921. Özalp, a.g.e., Cilt 1, s. 193'de Yunanlıların 9 fırkası olduğunu ifade etmektedir.

⁷⁵ Çalışlar, a.g.e., s. 233.

⁷⁶ Akşam, 19 Ağustos 1337/19 Ağustos 1921.

⁷⁷ Akşam, 19 Ağustos 1337/19 Ağustos 1921.

⁷⁸ Akşam, 23 Ağustos 1337/23 Ağustos 1921.

öğleninden önce Haymana'da olacak şekilde hazırlamağa başladım. 41. Fırka'yı Hazar Kolordu emrinde bıraktım. 24. Fırka'nın Sakarya gözlem cephesi, demiryoluna kadar 41. Fırka'ya eklenmişti. 24. Fırka, bu cephede 41. Fırka emrine bir tabur piyade ile Rus bataryasını bırakmıştı. Güneyden demiryoluna kadar olan bölge 23. Fırka'ya, Sakarya Cephesi'de 12. Grup'a verilmişti".⁷⁹

General Papulas'ın 23 Ağustos 1921 tarihinde neşredilen resmi tebliğine göre bu savaşın başlaması şöyle izah edilmektedir. "Askerlerimiz Sakarya'nın her iki sahilinde ve büyük Tuzluçöl civarında uzun yürüyüşlerden sonra Sakarya'nın küçük çayırlarından Göksu'nun cenubunda düşman Kuvayı külliyesiyle temasa geçmişlerdir".⁸⁰ Papulas'ın bu resmi tebliğinde belirtildiği gibi, Türk sol tarafını ihataya etmeye çalışan Yunan kuvvetleri Haymana ovası ile Tuzluçöl'de Türk kuvvetleriyle karşılaştı. Yunan ileri kuvvetleri bu yaz gününde büyük bir susuzluk sıkıntısına girdi. Haymana ovası, Sivrihisar civarından Konya vilayet sınırına kadar geniş bir saha olmasına rağmen boştur ve buraya önceden Kürt kabileleri yerleştirilmişti. Tuzluçöl ise tamamen çoraktı. Büyük bir kısmı eğri olan bu çölde ne bir ağaç ne de bir damla su vardı. Gündüzleri çok sıcak, geceleri ise çok soğuk olan bu çöl çorak ve ıssız olması Yunanlılar açısından büyük bir dezavantaj idi.⁸¹ Savaşın başladığı 23 Ağustos 1921 günü Haymana'da bulunan Çalışlar, Yunan kuvvetlerinin Haymana ovasında Türklere taarruz etmek yerine Mangal dağına hücum ettiğini, bu nedenle cephe karargâhı ile Haymana arasında çıkan fırtına nedeniyle Haymana'nın cepheyle bağlantısının kesildiğini ifade etmektedir.⁸²

Sakarya'da geceli gündüzlü devam eden şiddetli muharebeler yüzünden Yunan kuvvetleri uğradığı başarısızlıklar karşısında evlerini "yığın yığın" terk edip çekiliyorlardı. Zira Yunan kuvvetlerinin içerisinde önemli miktarda Rumlardan oluşuyordu.⁸³ 2 Eylül 1921 tarihinde Çal dağı'nın düşmesi, savaşın Türk kuvvetlerinin aleyhine döndüğünü gösteriyordu.⁸⁴ Yunan General Kondilis 2 Eylül 1921 tarihli muharebenin kendileri açısından çok zorlu geçtiğini şöyle ifade etmektedir. "Bugüne kadar cephemizde devam

⁷⁹ Çalışlar, a.g.e., s. 234.

⁸⁰ Akşam, 26 Ağustos 1337/26 Ağustos 1921. Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar'dan Ankara'ya Kadar Sakarya Savaşı'nın Geçtiği Sahayı Gösterir Harita için bkz. Ek 2.

⁸¹ Akşam, 26 Ağustos 1337/26 Ağustos 1921.

⁸² Çalışlar, a.g.e., s. 236. Sakarya Savaşı'nın başladığı ilk günlerde sıralarda Eskişehir'de mühimmat deposunda çıkan yangında şehrin büyük bir kısmı yandı. Kral Konstantin Eskişehir'e gittiğinde bizzat yangın yerini tetkik etmek için gezdi. Bkz. Akşam, 26 Ağustos 1337/26 Ağustos 1921; Akşam, 29 Ağustos 1337/29 Ağustos 1921.

⁸³ Anadolu'da Yenigün, 1 Eylül 1337/1 Eylül 1921.

⁸⁴ Selek, a.g.e., Cilt 2, s. 662.

eden muharebeler pek çetin olmuştu; cephanemiz pek az kalmıştı. Erler günlerden beri açtı. Biraz kaynamış buğday ile nefislerini köreltiyorlardı. Mücadele gece gündüz devam etmekte olduğundan istirahat için gece bile vakit yoktu. Düşmanın direnmesi günden güne artmakta devam ediyordu ve bundan da muharebenin daha fazla şiddete devam edeceği anlaşılıyordu”.⁸⁵ Bu cümlelerden Yunan askerlerinin cephede zor tutulduğunu, yiyecek sıkıntısının hat safhada olduğu açıkça anlaşılıyor. Aynı gün 2 Eylül 1337/2 Eylül 1921 tarihinde yayınlanan resmi tebliğde cephedeki durum, Yunanlıların Garp Cephesinde Türk ordusunun sağ tarafına yaptığı taarruzları Türk askerlerinin bertaraf ettiği şeklinde açıklandı.⁸⁶ Fakat Yunanlılar tarafından askeri güzergâh üzerinde bulunan Aziziye civarındaki Soğukkuyu, Suvarat(?), Dereköy, Ulucak, Asar gibi köyler yakıldı.⁸⁷ Yunanlılar kendilerine ekmek vermeyen hayvan ve kadınlarını gizleyen erkekleri de hemen idam etmişlerdi. Bazı genç kızlar, Yunanlıların bazı ağırlıklarını taşımak mecburiyetinde bırakıldılar. Yunan hizmetinde çalışan Rumlar Müslüman halka mezalim ve işkence yaptılar. İznik’te ise Şarkıye, Kaynarca, Bereket, Kocapınar köyleri de yakıldı.⁸⁸

Refet Paşa’nın şu beyanatı Sakarya Savaşı’nda Türklerin üstün konuma geçtiğini ortaya koymaktadır. “Bugün Sakarya yollarında silahlarımız muvaffak olmuştur, düşmanın kuvve-i taarruziyesi kırılmıştır. Ondört günden beri devam iden harbin ilk mühim safhası lehimize neticelenmiştir”.⁸⁹ Bu üstün konumda Türk ordusunun sağ tarafı Mihaliççik köyüne, merkez mıntıka Polatlı civarında, sol tarafı ise Haymana havalisindedir. Bu sıralarda (4-5 Eylül) şiddetli muharebeler sağ ve merkez mıntıkalarda geçiyordu.⁹⁰ 5 Eylül 1921 tarihli resmi tebliğde “Merkez mıntıkamızda düşmanın bugün dahi yaptığı taarruzlar akim bırakılmış ve bütün cephede fasılah top ve piyade atışı teati olunmuştur”⁹¹ açıklaması Refet Paşa’nın beyanatını teyit etmektedir. Türk kuvvetleri 5 Eylül 1921 tarihinden itibaren cephede üstünlüğü ele geçirdi. 6 Eylül 1921 tarihli resmi

⁸⁵ General Kondilis’in bu açıklaması, Selek, a.g.e., Cilt 2, s. 662’den nakledildi.

⁸⁶ Anadolu’da Yenigün, 4 Eylül 1337/4 Eylül 1921.

⁸⁷ Anadolu’da Yenigün, 4 Eylül 1337/4 Eylül 1921. Sakarya Savaşı devam ederken 1921 yılı Eylül ayı başlarında, Yunanlıların zulmünden dolayı önceden İstanbul’a iltica eden, daha sonra Yalova ve köyelerine giden muhacirlerin bindiği vapur, Yunan torpidoları tarafından çevrilerek kadın ve çocuklar Heybeliada’ya çıkarılmış, erkekler ise bir semte götürülmüştür⁸⁷. Bu bilgiden hareketle, Yunan zulmünün sadece Batı Anadolu’da değil, Türklerin yaşadığı başka yerlerde de olduğu hatırd tutulmalıdır. Bkz. Anadolu’da Yenigün, 8 Eylül 1337/8 Eylül 1921.

⁸⁸ Anadolu’da Yenigün, 4 Eylül 1337/4 Eylül 1921.

⁸⁹ Anadolu’da Yenigün, 7 Eylül 1337/7 Eylül 1921.

⁹⁰ Anadolu’da Yenigün, 7 Eylül 1337/7 Eylül 1921. Ayrıca Bakz. Bujak, a.g.e., s. 228.

⁹¹ Anadolu’da Yenigün, 7 Eylül 1337/7 Eylül 1921.

tebliğdeki “*Düşman taarruzları tamamen kırılmıştır. Geriye giden düşman kıtaatı Garp Cephesine bazı aksamında üç gündün beri devam iden düşman taarruzları tamamıyla kırılmış ve akşam da bazı düşman kıtaatının geri gittikleri görülmüştür*” ifadesinden artık cephede üstünlüğün Türk kuvvetlerine geçtiğini, Yunanlıların geri çekilmeye başladığı ve cephede sükûnet olduğu anlaşılmaktadır.⁹² 7-8 Eylül 1921 tarihli tebliğe göre, sağ ve sol cenahtan Türk süvarileri düşmanın otomobil kollarına taarruz yaparak bir hayli zayıat verdirmişlerdir. Bu esnada bir miktar makineli tüfek ve esir alındı. Yunanlıların zayıatı savaşın sonlarına doğru 30.000 civarında olduğu Türk basınına aksetmiştir.⁹³ Bu tarihlerde Ankara’nın içinin, tedavi edilmesi için taşınan Türk askerleri ile dolmuş olması, savaşın her iki taraf için elem verici boyutunu ortaya koymaktadır.⁹⁴

Halide Edip Adivar, Yunan kuvvetleri geri çekilirken geride bıraktıkları cephe sahasını gezerken gördüklerini çarpıcı bir şekilde şöyle anlatıyor.

“Herhalde Anadolu çölü korkunç sessizliğiyle Yunanlıların karakterlerine uymuyordu. Bununla birlikte, Sakarya’da iyi dövüştüler. Ordularının bir kısmı yerli Hıristiyanlardan, yani Türk uyruklulardan kurulmuştu. Bunlar dövüşüyorlardı, çünkü tutulurlarsa vurulacaklarından emindiler. Biz teslim olanları vurmayacağımızı ilân etseydik, Yunan ordusunun yarısını bizim tarafa çekecektik. Yerli Hıristiyan köyleri de çok kötü durumdaydılar. Yunanlılar köyleri yakıyor yıkıyor, hayvanları alıyor ve İzmir’e götürüyordu. Artık Yunan çekilişi ciddi bir şekil alıyordu”.⁹⁵

9 Eylül 1921 tarihli tebliğde Türk kuvvetleri tarafından esir alınan Yunan esirlerinin cebinden buğday ve arpa tanelerinin bulunması, Yunan ordusunda çekilen yiyecek sıkıntısının hangi boyutta olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁶ Perişan bir halde Yunan askerleri kaçarken binlerce harp malzemesini ve yüzlerce askerini esir olarak geride bırakıyordu.⁹⁷ Yunanlıların Sakarya cephesinden geri çekildiğine dair Türk tebligatlarının basında yer alması Rumları telaşa düşürmüştür.⁹⁸

Sakarya’nın doğusundan batıya doğru Türk ordusu büyük bir taarruz başlattı. Artık Yunan kuvvetlerinin Porsuk çayının güneyinde mevzilenip

⁹² **Anadolu’da Yenigün**, 8 Eylül 1337/8 Eylül 1921.

⁹³ **Anadolu’da Yenigün**, 9 Eylül 1337/9 Eylül 1921; **Anadolu’da Yenigün**, 10 Eylül 1337/10 Eylül 1921.

⁹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 148.

⁹⁵ Halide Edip Adivar, **Türkün Ateşle İmtihani**, Atlas Kitabevi, 1992, s. 191.

⁹⁶ **Anadolu’da Yenigün**, 10 Eylül 1337/10 Eylül 1921.

⁹⁷ **Anadolu’da Yenigün**, 12 Eylül 1337/12 Eylül 1921.

⁹⁸ **Anadolu’da Yenigün**, 13 Eylül 1337/13 Eylül 1921.

buradan Eskişehir istikametinde çekilmekten başka çaresi kalmamıştı.⁹⁹ Yunanlılar geri çekilirken Polatlı, Haymana, Sivrihisar, Mihaliççık, Çifteler ve ayrıca Eskişehir'in yol üzerindeki köylerini planlı olarak yaktılar.¹⁰⁰

İzmit istihbaratının 13 Eylül 1921 tarihli resmi tebliği Sakarya Savaşı'nın son gününde Yunanlıların geri çekilirken pür-melalini iyi tasvir etmektedir. “*Bugün muhalif-i resmiyede vârid olan en son ma'lûmâta göre düşmanın Gordiyon'da ri'cât iden kuvvetleri Sakarya'yı geçerken büyük bir karkaşalığa düçâr olmuş ve düşman şehri geçmeye çabalarken bu intizâmsızlık yüzünden müdhiş telefât ve zayiata uğramışdır, düşman kumanda heyetinde öyle bir herc ü merc hâsıl olmuşdur ki el-yevm bozgun halinde kaçan ordu bir kenara bırakılarak Yunan kumandanarı yekdiğerine atf-ı mes'uliyetle uğraşmaktadırlar*”. Yunan askerleri geri çekilirken bitkin, harap ve perişan bir halde olduğu yukarıdaki tebliğden açıkça anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Cephede bulunan Kazım Özalp, 13 Eylül 1921 sabahı Yunanlıların yaşadığı felaket tablosunu ise şöyle tasvir ediyor.

“*13 Eylül sabahı, düşmanın bir kısmı perişan bir halde Sakarya'nın batısına geçmiş, geçemeyenler Sakarya'da boğulmuş, ölüleri, yaralıları ve hastaları da, muharebe meydanında ve gerilerinde dökülmüş bulunuyordu. Gece muharebe yapılan tepelerin üzerinde ve yakınlarında askerlerimizin kısmen toplu, kısmen dağınık buldukları görülüyordu. Düşman yaralıları, kollarında Kızılay taşıyan sıhhiye askerlerimizin insanca yardımlarıyla, sedyelerle sargı yerlerine götürüyorlardı. Muharebe meydanında ölü ve yaralılarından başka, kaması alınmış, tekerlekleri kırık veya sağlam toplar, kundakları kırılmış veya sağlam tüfekler, boş veya dolu cephanesandıkları, dökülmüş halde piyade ve topçu cephaneleri, benzin varilleri, gaz tenekeleri, su kovaları, testiler, gazeteler, atılmış mektuplar, konserve kutuları, tüfek ve bel kayışları, elbise, çorap ve ayakkabılar ve özetle birçok silâh, cephane, eşya ve malzeme bırakılmıştı. Asıl bozgun manzarası Sakarya'nın batısında görülüyordu. Kuytu yerlerde ve sel yarınları arasında küme olan düşman askerlerinin, aralarından yükselen ince siyah dumanlar, yakılan çalı ve ot ateşlerini gösteriyordu. Bazı askerlerin yerlere saldırdıkları görülüyordu. Bunlar şüphesiz ki toprak üstünde gördükleri ekmek ve peksimet parçalarını kapışıyorlardı*”.¹⁰²

⁹⁹ Çalışlar, a.g.e., s. 309.

¹⁰⁰ Erdem, “a.g.m”, s. 290.

¹⁰¹ Anadolu'da Yenigün, 14 Eylül 1337/14 Eylül 1921.

¹⁰² Özalp, a.g.e., Cilt 1, s. 211-212.

Kazım Özalp 13 Eylül 1921 tarihinde dürbünle baktığında Yunanlıların köylere ve köylülere yaptığı zulmün bir tanığı olarak gördüklerini şöyle aktarmaktadır.

*“Bugün yaptığım tarassutlarda Biçer ve Sivrihisar yolları üzerinde uzun toz sütunlarının havaya yükseldiğini, birçok köylerde yangın ve alev dumanlarının çıktığını görüyordum. Düşmanın kaçarken, köyleri yaktığı ve suçsuz halktan intikam almakta olduğu anlaşılıyordu. Düşman aslında, büyük ölçüde tahrip ve yangın malzemesiyle Anadolu içlerine ilerlemiş ve özel olarak yetiştirilen tahrip müfrezesi, yangın çıkarmakta, hakikaten fevkalâde bir ustalık ve kabiliyet göstermektedir. Mağlûplar kaçarken her şeyi yakıyor, yıkıyor, öldürüyor ve nakledebildiklerini beraber götürüyorlardı. Aşil’in evlâtları diye teşçi edilerek, Anadolu’nun ortasında zafer macerasına sürülen mağrurlar, maneviyatı kırılmış ve ümitleri sönmüş olarak, tahripkâr çeteler halinde perişan durumda geri çekilebiliyorlardı”.*¹⁰³

Düşmanın ricat hattını kapatmak için Kocaeli’nde bulunan Türk kuvvetleri Bilecik istikametine yönlendirildi. İzmir-Geyve tren hattı tamamen askeriye tahsis edildi.¹⁰⁴ Türk kuvvetleri Sakarya Savaşı sonunda Yunan kuvvetlerini cephenin batısına atmayı başardı.¹⁰⁵ Bu askeri başarı köylere kadar duyuldu. Kastamonu’da halk sevinden büyük şenlikler ve fener alayları düzenlendi.¹⁰⁶

C.Geri Çekilirken Yunan Ordusunun Geride Bıraktığı Felaket Manzarası

Türklere karşı zafer kazanmak için taarruza geçen Yunanlılar Sakarya Savaşı’nda bozguna uğrayınca büyük bir hayal kırıklığı içerisinde geri çekilmek zorunda kaldılar. İzmir’in işgalinden itibaren Batı Anadolu halkına yaptıkları zulmün boyutu, Kütahya, Eskişehir ve Sakarya savaşları esnasında daha da arttı. Yunanlılar Sakarya’dan geri çekilirken de şiddetini azaltmadan bu mezalimini devam ettirdiler.

¹⁰³ Özalp, a.g.e., Cilt 1, s. 213.

¹⁰⁴ Akşam, 14 Eylül 1337/14 Eylül 1921.

¹⁰⁵ Anadolu’da Yenigün, 15 Eylül 1337/15 Eylül 1921. Eskişehir ve Sakarya muharebelerinde yaralanan ve malul olanların taltifleri için hazırlanan bir liste, bu askerlerin isimleri, nereli oldukları, hangi birlikte buldukları, nerede yaralandıkları, yaralarının durumu, doğum tarihleri, tedavi gördükleri hastane vs. gibi konularda bilgi vermektedir. Bkz. Ek 2.

¹⁰⁶ Nurettin Peker, 1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Hâvalisin Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar, İstanbul, 1955, s. 374.

Sakarya Savaşı'nın ardından 14 Eylül 1921 tarihli tebliğde Yunanlıların çekilirken köyleri yaktıklarını, ahaliyi beraberinde zorla götürdüklerini ve bu esirlere çeşitli mezalim yaptıklarını gören köylüler bunları bizzat dile getirmişlerdir. Hatta bazı köylerde bir bina içine doldurularak köylülerin yakılması, geriye kalan yanmış insan kemikleri bulunması köylüye yapılan zulmün bir başka çeşidini ortaya koymaktadır.¹⁰⁷ 13 Eylül 1921'de Polatlı'da bulunan Halide Edip Adıvar, buraya geldikten üç gün sonra Tetkik-i Mezalim adı altında kendisine verilen görev nedeniyle Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Yusuf Akçura, bir teğmen ve beraberlerinde bir fotoğrafçıyla inceleme yaparken tanık olduklarını hatıratında çarpıcı bir şekilde şöyle anlatıyor.

“Teğmenle fotoğrafçı en uzak yerlere giderek resim çeker, bana, yıkılmış köyler hakkında rapor verirlerdi. Birkaç gün sonra, benim de incelemeye kendimin katılmam gerektiğini hissettim. Çünkü Yunanlıların bu köylerdeki hareketden ve gelenlerden işittiğine göre, Yunanlıların Anadolu kadınlarına tutumları, bütün vahşet ölçüsünü aşmış gibiydi. O zaman benim şefim olan Binbaşı Tahsin Bey'e (aile babası ve çok ahlâk sahibi bir adamdı) Yunanlılarca kirletilmiş kadınların isimlerini raporlara geçirmemizi teklif etti. Kabul etti. Ne kadar zaman kül olmuş köy evlerinin yıkıntıları üzerinde oturarak itiraf dinledim! Hiçbir Katolik papazı, insanın içindeki ebedî ve vahşî hayvan hakkında bu kadar içten itiraflar dinlememiştir.

Polatlı yakınlarındaki Üzümbeyli ve Çekirdekler, en fazla vahşete uğramışlardı. Papulas genelkurmayıyla birlikte Üzümbeyli'de kuşatılmış ve büyük güçle kaçmıştı. Geride kalan Yunanlılar, bana verilen raporlara göre, o köyü ve yakınlarını tamamıyla yakmışlardı. İnsan, pencerelerin demir parmaklıklarında yanmış el parçaları görüyordu. Yirmi gün sonra, buradan köylülerin çoğu kaçmış olduğunu haber aldık. Çekirdekler'de bulduklarını haber alınca, oraya gittim.

Duatepe'nin eteğinde yirmi beş evli bu küçük köyden yalnız üç ev kalmıştı. Ötekiler yanmıştı. Yunanlılar, Duatepe'den çekilirken, tabii hayvan sürülerini götürmedikleri için, onları da öldürmüşlerdi. Her yerde yığın yığın hayvan leşine rastlıyorduk. O karanlık günün kapattığı kül ve taş yığınları üzerinde bir sürü insan oturmuştu. Erkekler bir şey söylemiyor, kadınlar durmadan hareket ediyor ve çocuklar ağlıyordu. O gün Albay Kenan'la Yakup Kadri benimle beraber gelmişlerdi. Onlar da taş yığınları üzerinde oturdular. Başları kirli bir mendile sarılı, ihtiyar, buruşuk yüzlü bir kadın, dişsiz ağzı açıkta, siyah gözleri ölümlü acısı içinde, birer pençe gibi uzanan elleriyle omzumdan yakalamış ağlıyordu:

¹⁰⁷ Anadolu'da Yenigün, 15 Eylül 1337/15 Eylül 1921.

«Kocamı, benim Üzeyir'imı burada diri diri yaktılar!»

Köylüler, başları önlerinde, susuyorlardı. Sadece, bir ihtiyar adam bu sahneyi merakla ve başını sallayarak seyrediyordu. Ben meseleyi bu ihtiyardan dinlemek istedim. Kadının pençesinden güç belâ omzumu kurtararak:

«İnsanları burada diri diri yaktılar mı?» diye sordum.

Sakin bir sesle:

«Öyle galiba» dedi.

Anlaşıldığına göre, Duatepe saldırısı başlamadan önce, Yunanlılar köylüleri götürmüş, angaryaya koşmuşlar. Giden adamlar hiç geri dönmemiş. Yunanlıların genel olarak çekilmesinde, erkekler döndükleri zaman, kadınları evlerinin külleri üzerinde bulmuşlar. Çocukların bazıları açlıktan ölmüş, kadınların karşılaştığı eyleme gelince, ondan hiç söz etmiyorlardı. Yerde dört parça asker esvapları, bazen de üzerinde Türkçe yazılar bulunan yanmış kağıt parçaları buluyorduk. İşte Üzeyir'in karısı, kocasının burada yakılmış olduğunu söylüyordu.

Burası Sakarya'nın en çok «fecaaate» uğramış olan köyüydü. Herkes derin bir acı içindeydi. Gelecek hakkında hiç bir düşündükleri yoktu. Öteki köylerde rastladığım filozofça görüşe burada rastlamadım. Bu köyün çoğunun Rumeli göçmeni olduklarını dillerinden anladım».¹⁰⁸

Sivrihisar'ın Mülk köyünde gördükleri elim manzarayı Halide Edip Adıvar hatıratında çok güzel tarif etmektedir.

“Sivrihisar'ın en büyük köyü Mülk'tü. Anadolu'da böyle bir köyün bulunduğunu aklımdan geçiremezdim. Bağları, bahçeleri, iki üç katlı taş yapıları vardı. Bu sefer orası dinamitle yıkılmıştı. Kadınlar yıkıntılar arasında, hasta çocuklarla dolaşıyorlardı. Bazıları da tarlalardaki yanmış ekinlerin arasından bir şeyler çıkarıp çocukların karınlarını doyurmaya çalışıyorlardı. Yunanlılar en fazla burasını yakıp yıkmışlar, yaşama araçlarını ortadan kaldırmışlardı. Ne kimsenin başında bir dam, ne hayvan, ne yiyecek kalmıştı. Kerem Dede'nin karısı Fatma Nine ile konuştum.

«Ah, evlâdım, dedi, ne oturup da yazı yazıyorsun. Boğazları kesilmiş bir halk için yazı neye yarar? Bu köyün üç bin sığır ve koyunu vardı. Şimdi yaralı kocamla kızıma yedirecek yumurta bile bulamıyorum. Bir tek tavuk

¹⁰⁸ Adıvar, a.g.e., s. 196-198.

*kalmadı. Tuz bile yok. Yaprakları otları kaynatıp yerken insan içine bir parça tuz koyabilse.»*¹⁰⁹

Daha sonra Fatma Nine boynunu ve gözlerini koluna silerek Halide Edip Adıvar'a bir köylü olarak yaşadıkları bu acı hadiselerde suçlarının olmadığını söylüyor. Halide Edip Adıvar Fatma Nine'nin bu sözlerini şöyle yazıya döküyor.

*“Paşa'ya söyle, daha önce bizim ihtiyaçlarımızı görstün. Bir şey yürümüyor, her şey bozuldu, evlâdım. Eski zamanda biz yalnız jandarmaların bir felâket olduğunu düşünürdük. Halimizden padişahın haberi yok, derdik. Fakat, o günler âdeta cennetmiş. Nasıl Yunanlılara yalvardım, bilsen. Biraz yaşayanların başında bir dam bırakın, dedim. Köylülere bizi Avrope yolladı dediler. Bana bak kızım, o Avrope denilen adama söyleyin, biz ona fenalık etmedik, biz zavallı köylüleri rahat bıraksın.»*¹¹⁰

Sakarya Savaşı'nın ardından Halide Edip Adıvar gibi Polatlı'ya giden Yakup Kadri Karaosmanoğlu, düşmanın geride bıraktığı cephe manzarasının şöyle tasvir ediyor.

*“Bu siperlerin içinde düşman ordusuna ait bazı eşya artıkları göze çarpıyor. Zaten, bütün bu bölge bir sürü boş mermi kovanları, top ve makineli tüfek parçaları, kasklar, kunduralar, elbise ve çamaşır kırpıntıları ve pek çok hayvan leşiyle doludur. Bazı yerlerde de çürümüş düşman kadvralarına tesadüf etmek mümkündür”*¹¹¹

19 Eylül 1921 tarihli resmi tebliğe göre Yunan kuvvetlerinin sağ tarafı geri çekilirken Mihaliççık kasabası ve civar köyleri yakmıştır.¹¹² Halide Edip ve Yusuf Akçura ile birlikte Haymana ovasından girip Mihaliççık bölgesinden çıkan Yakup Kadri, Tetkik-i Mezalim Heyeti olarak Yunanlıların geri çekilirken geride bıraktığı enkaz yığınlarını gezerken gördüklerini cümlelere şöyle döküyor.

“... Yüzlerce köyün küllerini, toprak yığınlarını taramaya ve her menzilde birkaç saat durup o millî felâketin tafsilâtını bizzat felâketzedelerin ağzından dinlemeye koyulmuştu. Bu, haftalarca hattâ aylarca altından kalkamayacak kadar ağır bir işti. Düşman çekilirken her şeyi öyle sistematik bir tarzda yok etmişti, öylesine taş taş üstünde bırakmamıştı ki, insan, ilk bakışta buralarda bir zaman oturanlar var mıydı diye şüpheye düşerdi.

¹⁰⁹ Adıvar, **a.g.e.**, s. 201.

¹¹⁰ Adıvar, **a.g.e.**, s. 201.

¹¹¹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.156.

¹¹² **Anadolu'da Yenigün**, 20 Eylül 1337/20 Eylül 1921.

*Sonra o yıkıntılar arasından bazı hayat eserleri seçer gibi olunca irkilir ve kaçıp gitmekten kendini güç zapt ederdi. İçinden bunlar birtakım canlı mahlûklar mıdır demeye kalmaz, biraz evvel görünenler birdenbire ortadan kaybolup gidiverirlerdi”.*¹¹³

21 Eylül 1921 tarihli tebliğe göre Yunanlılar düşman ricat ederken Eskişehir istikametindeki bütün köyleri yakmış, geride hiçbir şey bırakmayarak şekilde yağma ve katliamlarda bulunmuş, kadınlara tecavüz etmiştir.¹¹⁴ Bir Yunan askeri olan Biotialı, çekilirken köylerin yakıldığına dair günlüğüne, “*Kendi askeri birliklerimiz köye varıp, köyü ateşe verdikten sonra yanmış bir diğer köye vardık. Hayatta kalan sakinler piyadelerin kullandığı eski bir kalede toplaşmış. Yapılanlar onların ruhlarına yapılan birer işkence idi. Misilleme olarak Türk köylüleri sessizce öldürülüyor, kız çocukları ve kadınların ırzına geçiliyordu*” kaydını düşmüştür.¹¹⁵

Seyitgazi’de 23 Eylül 1921 tarihinde Türklere yenilen Yunanlılar, Eskişehir’in doğusunda toplandılar. Afyon mıntıkasındaki Yunan kuvvetleri Çal, Bovadin’den, Sandıklı mıntıkasından ise Karaaslan-Paşaköy’den Balmahmut istikametine geri çekiliyorlardı.¹¹⁶ Balmut civarındaki Türk akıncılar demiryolunu çeşitli yerlerinden tahrip ettiler.¹¹⁷ 1 Ekim 1921 tarihli tebliğde gece gündüz devam eden yağmurlara rağmen Türk kuvvetleri Afyonkarahisar mıntıkasında Sülümenli-Karaaslan hattından Yunan kuvvetlerini şehrin kenarına kadar uzaklaştırdılar.¹¹⁸

Sakarya Savaşı’nın ardından cepheden çekilen Yunan kuvvetlerinin 1921 yılı Ekim ayı ortalarında oldukça uzun bir cephesi oluştu. Ancak bu cepheyi müdafaa edebilecek bir durumda pek değildiler. Çünkü savaştan bıkmış olan Yunan ordusu ve Yunan halkı artık terhis istiyordu. Ayrıca Yunan ordusu harekât üssünden çok uzakta idi. Bu durumda Türk ordusu Yunan kuvvetlerine kesin bir taarruz yapmasa bile, zaman zaman hırpalayacaktır. Bu durumda Yunanlılar köylere çekilmekten başka çaresi kalmamıştı. Fakat Türk kuvvetleri Eskişehir mıntıkasında sıkıştırdığı Yunan birliklerini Eskişehir’in köylerini terk etmeye mecbur bırakmıştı.¹¹⁹ Sakarya Muharebesi’nin yapıldığı arazi harap bir halde bulunduğu gibi 700

¹¹³ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 158.

¹¹⁴ Anadolu’da Yenigün, 24 Eylül 1337/24 Eylül 1921.

¹¹⁵ Τασος Κοστονουλος, “Πολεμος Και Εθνοκαθαρση”, Ηξεασμενη Πλευρα Μιας Δεκαετους Εθνικης Εξορμησης 1912-1922, Αθηνα, 2007, σ(s). 113.

¹¹⁶ Anadolu’da Yenigün, 26 Eylül 1337/26 Eylül 1921.

¹¹⁷ Anadolu’da Yenigün, 29 Eylül 1337/29 Eylül 1921.

¹¹⁸ Anadolu’da Yenigün, 2 Teşrin-i Evvel 1337/2 Ekim 1921.

¹¹⁹ Akşam, 12 Teşrin-i Evvel 1337/12 Ekim 1921.

kilometrelik sahada Ekim ayı ortalarına doğru tek bir köy bile bulunmuyordu.¹²⁰

19/20 Ekim 1921 tarihinde Afyonkarahisar'da çıkan bir yangında 200 hane yanmıştır.¹²¹ Ekim ayının sonlarına doğru ise Yunanlılar Afyonkarahisar'ın muhtelif mahallerinde yangınlar çıkartmışlardı. Ayrıca zaman zaman infilak sesleri de duyuluyordu.¹²² 28 Ekim 1921 tarihli resmi tebliğde Afyonkarahisar mıntikasında yangın olduğuna müşahede edildiği bilgisinin yer alması, bu yangın bilgisini teyit etmektedir.¹²³ 14 Kasım 1921 tarihli resmi tebliğe göre ise, "...*Düşman Danişmend Kırçıl köylerini yakmıştır. Gökdere Hasanbey çiftliği ve Carlum istikametinde kesif duman görülmüştür. Afyonkarahisar mıntikasında İslamköy'ü cenubunda Ahad köyü civarında yangınlara müşahede olunmuştur*".¹²⁴ Bu bilgilerden Sakarya Savaşı sonrasında Yunanlıların yaktığı köylerin Uşak-Banaz içerisine kadar ilerlediği anlaşılıyor.

Eskişehir ve Afyon'da Yunanlıların halka yaşattığı bu elim hadiseler, Batı Anadolu'nun kuzey kısmında da yaşanıyordu. Sakarya'da Yunan mağlubiyetinden sonra Bursa'ya ve Mudanya'ya geçen bir Hıristiyan, Akşam gazetesi muharririne şöyle demeç vermiştir. "*Burusa'ya gittiğim zaman müthiş miktarda Yunan yarısı gördüm. Yunanlılar Mudanya'da evlerini mavi boyatmışlardı*".¹²⁵ Bursa Karacabey halkına Yunanlılar her türlü hürriyetten halkı mahrum bırakmış, sularını kesmişlerdi.¹²⁶ Ayvacık ve Bayramiç kazalarındaki halkın yük taşıma kabiliyeti olan 150 hayvanını Yunanlılar ellerinden almışlardır.¹²⁷ 13-14 Aralık 1921 tarihli resmi tebliğden Afyonkarahisar'ın kuzeyinde düşmanın bazı köylerden hayvanlar aldığı bilgisi yer almaktadır.¹²⁸ Bursa'dan alınan bilgilere göre Yunanlılar ellerinden aldıkları için Bursa köylerinde halkın elinde 1921 yılı sonlarında bir tek hayvanı bile kalmamıştır.¹²⁹

Yunanlıların Sakarya Savaşı'ndan sonra Atina'ya hayvanlardan başka Türk asker ve sivil esirleri de götürmüşlerdir. Mesela, Yunanlılar

¹²⁰ Akşam, 13 Teşrin-i Evvel 1337/13 Ekim 1921.

¹²¹ Akşam, 22 Teşrin-i Evvel 1337/22 Ekim 1921.

¹²² Akşam, 29 Teşrin-i Evvel 1337/29 Ekim 1921.

¹²³ Akşam, 30 Teşrin-i Evvel 1337/30 Ekim 1921.

¹²⁴ Açıksöz, 15 Teşrin-i Sani 1337/ 15 Kasım 1921.

¹²⁵ Akşam, 13 Teşrin-i Evvel 1337/13 Ekim 1921; Akşam, 16 Teşrin-i Evvel 1337/16 Ekim 1921.

¹²⁶ Akşam, 26 Teşrin-i Evvel 1337/26 Ekim 1921.

¹²⁷ Akşam, 16 Kanun-ı Evvel 1337/ 16 Aralık 1921.

¹²⁸ Akşam, 17 Kanun-ı Evvel 1337/ 17 Aralık 1921.

¹²⁹ Akşam, 26 Kanun-ı Evvel 1337/ 26 Aralık 1921.

Kütahya'da Ahz-ı Asker Şube Reisi ve Müdafaa-i Hukuk azası olan Binbaşı Nüzhet, Dava Vekili Emin, Tüccardan Mazlumzâde Hasan, Eşrafdan Dizdarzâde Mehmed, İspartalızade Nuri Beyleri kendi askerleriyle birlikte ilkönce Eskişehir'e kadar götürmüşler sonra da Atina'ya sevk etmişlerdir.¹³⁰

D.Yunan Ordusunun Geride Bıraktığı Felaket Manzarasının Sayısal Dökümü

Eskişehir Sakarya arasında Yunanlılar işgal altında tuttıkları köyleri ve şehirleri yakmışlar, bundan dolayı yerleşim yerlerinde yaşayan insanların evleri tahrip olduğu gibi, kendilerinin ya da yakınlarının canlarına kast edilmiş, yaralanmışlardır. Yakılan köylerde evlerin ne kadarının harap durumda bulunduğunu bütünüyle tespit etmek güçtür. Savaşın ardından Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sakarya'dan Eskişehir'e doğru köylerde yaptığı inceleme neticesinde yakılan evlerin sayıca tespit edilebilen miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Hilal-i Ahmer İcraat Raporundan Köylerde Yakılan Evlerin Miktarı:¹³¹

Sıra No.	Köyün İsmi	Mevcut Ev Sayısı	Nekadar Evin Yakıldığı	Ne kadar Ev kaldığı
1	Mülk/Melik	100	95	5
2	Oğlakçı	50	56	4
3	Hamam-ı Karahisar	60	55	5
4	Kozağaç	300	296	4
5	Gecek	140	-	-
6	Kocaş	100	80	20
7	Bababâd	100	100 (Hepsi Tahrip Edilmiş)	Ev Yok
8	Demirci	40	15	25
Toplam		890	697	63

Tablo 1'e bakıldığında; sekiz köyde evlerin neredeyse tamamına yakının yanmış olduğu gözleniyor.

Sakarya Savaşı'nda Türk ordusu büyük bir başarı kazanmasına rağmen savaş daha bitmemişti. O dönemin şartları içerisinde yakılan köylerin hepsinde yanan ve geriye kalan evlerin sayılarla dökümünün yapılması imkânsızla yakındı. 26 Eylül 1921 tarihine kadar Sakarya ve Eskişehir

¹³⁰ **Akşam**, 17 Kanun-ı Evvel 1337/17 Aralık 1921.

¹³¹ **Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer**, s. 75-84. Bu eserde Gecek Köyü'ndeki hanelerin yandığı ifade edilmesine rağmen, işgal esnasında bu yerleşim yerinin pek zarar görmediğinin belirtilmiş olmasından dolayı köydeki 140 evin tamamının mı, yoksa bir kısmının mı yandığı konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Buradan hareketle yukarıdaki tabloda Gecek köyüne ait satırın yakılan evler hanesine 140 rakamı eklenmemiştir.

arasında Yunan kuvvetleri tarafından yakıldığı tespit edilen köy isimlerini ihtiva eden liste, 5 Ekim 1921 tarihinde Hariciye Vekili'nin imzasıyla Hilal-i Ahmer Reis-i Sanisi Hamid Bey'e gönderildi. Bu listede yakılan köy isimleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.¹³²

Tablo 2: Yunan Kuvvetleri Tarafından Sakarya ve Eskişehir Arasında Yakılan Köyler Listesi

Köylerin İsmi	Mülâhazat	Köylerin İsmi	Mülâhazat	Köylerin İsmi	Mülâhazat	Köylerin İsmi	Mülâhazat
Kedili	Tamamen Yakılmışdır	Ağır ören	Tamamen Yakılmışdır	Mercan	Tamamen Yakılmışdır	Ulu fakılı	Tamamen Yakılmışdır
Demirci	“ “	Üç başlı	“ “	Halil oğlan	“ “	Güzelve Kal'a	“ “
Oğlakçı	“ “	Ömer köyü	“ “	Şerefli	“ “	Katrançı	“ “
Hortu	“ “	Sazak	“ “	Yeni mehmed	“ “	Lütfiye	“ “
Kocaş	“ “	Yarıncı	“ “	Çelikli	“ “	Halil oğlan	“ “
Kadıncık	“ “	Belen	“ “	Sütlüceli	“ “	Gökgöz	“ “
Holantı (?)	“ “	Dağcı	“ “	Kaltaklı	“ “	Koyun yayla	“ “
Burma	“ “	Mesudiye	“ “	Kursaklı	“ “	Gökce ayva	“ “
Ayvalı	“ “	Kara viran	“ “	Sebil-i Süfela (?)	“ “	Kızıl yürekli	“ “
Mercan	“ “	Hacı köy	“ “	İlk ören	Yanmıştır. Ne nispetde olduğu tesbit edilememiştir	İğde ağaç	“ “
Yarı yayla	“ “	Mihalıççık kayserisi	“ “	Sarı köy	“ “	Bilecik kasabası	“ “
Kürdler yaylası	“ “	Kozak nahiyesi	“ “	Ortaklar	“ “	Alpu	“ “
Tahtalı Tatar köyü	“ “	Çanakçı	“ “	Kuşçasaz	“ “	Mamure	“ “
Karye oğlu	“ “	Kara hamza	“ “	İğdecik	“ “	Yeşildon	“ “
Sarayköy	“ “	Yıldız	“ “	Bula (?)	“ “	Uyuz hamam	“ “
Gündüzler	“ “	Bağçecik	“ “	Yaka kaya	“ “	Eski çalış	“ “
Kızılca ören	“ “	Zincirli kuyu	“ “	Kaymaz-Kargın	“ “	Sepeci (?)	“ “
Osmaniye	“ “	—	—	—	—	—	—
Ağa pınar	“ “	—	—	—	—	—	—

Tablo 2 incelendiğinde; Eskişehir Sakarya arasında 70 köyün tartışmaya mahal bırakmayacak bir halde Yunanlılar tarafından tamamen yakıldığı anlaşılmaktadır. Savaşın hemen ardından tespit edilebilen bu kadar köyün yakılarak tamamen harap edilmesi, Sakarya Savaşı'nda Yunanlıların geçtiği

¹³² Türk Kızlay Arşivi, 1155/8.

yerlerde sivil halka ne kadar ağır tahribatta bulunduğunu açıklamaya yeter derecededir.

Tablo 3: Lozan'da Türk Delegasyonun Sunduğu Rapora Göre İstiklal Harbi'nde Batı Anadolu Kentlerinde Yakılıp Yakılan Yapılar¹³³

Sıra No.	Kentler	Yakılıp Yakılan Yapı Sayısı	Savaştan Önceki Yapı Sayısı
1	Manisa	13.633	14.773
2	Alaşehir	4.350	4.500
3	Salihli	2.000	2.200
4	Kasaba (Turgutlu)	6.126	6.326
5	Gördes	431	Tümü Yakıldı
6	Aydın	6.243	Tümü Yakıldı
7	Nazilli	2.121	Tümü Yakıldı
8	Söke	1.731	Çoğu Yakıldı
9	Mihalıç(Karacabey)	1.965	Tümü Yakıldı
10	Pazarköy/Orhan Gazi	408	Tümü Yakıldı
11	Bilecik	2.245	Tümü Yakıldı
12	Söğüt	948	Tümü Yakıldı
13	Yenişehir	1.187	Yarısı Yakıldı
14	Bozüyük	748	Tümü Yakıldı
15	Pazarcık	644	Tümü Yakıldı
16	İznik	615	648
17	Karamürsel	830	847
18	Yalova	232	286
19	Eskişehir	1.867	Kısmen Yakıldı
20	Mihalıççık	905	Tümü Yakıldı
21	Uşak	1.971	Çoğu yakıldı
22	Gediz	694	Tümü Yakıldı
23	Çivril	405	Tümü Yakıldı
24	Eşme	307	Tümü Yakıldı
25	Bandırma	1.305	Çoğu yakıldı
26	Afyonkarahisar	394	Kısmen Yakıldı
Toplam		54.205	

Tablo 3 gözden geçirildiğinde; Batı Anadolu'nun daha ziyade doğu ve kuzeydoğu kısmında kalan, Mihalıççık, Pazarköy (Orhangazi), Bilecik, söğüt, Yenişehir, Bozüyük, Pazarcık, İznik, Karamürsel, Eskişehir gibi şehir merkezlerinin önemli bir kısmının 1921 yılında yapılan savaşlar sırasında yakılmış olduklarına dair fikir yürütülebilir. Bu tablo incelendiğinde İstiklal Harbi'nden sonra insanların içinde yaşayacağı pek evin kalmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

¹³³ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1995, s. 350-351.

Tablo 4: İstiklal Harbi'nde Kırsal Yörelere Yakılıp Yıkılan Yerler¹³⁴

Sıra No.	Sancak Ya da Kaza	Yakılıp Yıkılan Yapı Sayısı
1	İzmir Sancağı	13.588
2	Saruhan Sancağı	9.084
3	Aydın Sancağı	8.326
4	Denizli Sancağı	634
5	Bursa Sancağı	13.668
6	Ertuğrul Sancağı	3.235
7	İzmit Sancağı	17.728
8	Eskişehir Sancağı	21.711
9	Karesi Sancağı	6.385
10	Afyonkarahisar Sancağı	278
11	Kütahya Sancağı	894
12	Haymana Kazası	1.127
Toplam(Kentlerdeki yıkım hesaba katılmaksızın)		87.669
Toplam(Kentlerdeki Yıkım Hesaba Katılarak)		141.874

Tablo 4'teki kırsal yerlerde yakılan yapılara bakıldığında; İzmir'den Eskişehir'e kadar yerleşim yerlerindeki binaların önemli ölçüde tahrip olduğu söylenebilir. Batı Anadolu'da ilerleyişleri sırasında Yunanlıların en fazla doğu ve kuzeydoğu istikametlerinde bina tahrip ettiği bu tablodan anlaşılmaktadır. Bu binaların içinde yaşayan insanların da telafisi çok güç derin yaralar açtığı da aşikârdır. Konumuz itibariye tabloda en çok dikkati çeken Kütahya, Eskişehir sancakları ve özellikle Haymana kazasında yakılmış olan bina sayılarıdır. Yunanlılarla Türk kuvvetleri arasında Kütahya Muharebesi yaşanmasına ve işgale uğramasına rağmen Kütahya sancağı kırsal kesiminde binaların pek hasara uğramaması dikkat çekicidir. Oysaki hemen ardından Eskişehir'de kırsal sahada 21.711 yapının yanmış olması Eskişehir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin ve Sakarya Savaşı'nın burada bıraktığı hasarın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Haymana kazasında 1.127 evin yanması, Sakarya Savaşı'nın bu kırsal alanda ne kadar büyük iz bıraktığı gözden kaçırılmamalıdır.

¹³⁴ McCarthy, a.g.e., s. 351.

E.Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Köylülere Yapılan Yardımlar

Batı Cephesinde İstiklal Savaşı'nın Türklerin lehine döndüğü 1921 yılında işgale uğrayan köyler yakılmış, halka türlü eziyetler yapılmıştı. Evleri yanan halk, daha fazla zulme maruz kalmamak için çaresizlikten dağa, ormana sığınmak zorunda kalmıştı. Kütahya Eskişehir ve sonrasında Sakarya Savaşı'nda halkın çektiği bu sıkıntılar, Yunanlıların yenilgiye uğramalarının ardından geri çekilirken de devam etmişti. Halkın bu yaralarının kısa zamanda sarılması için çalışmalar kısa süre içerisinde başlatıldı. Sakarya Harbi'nde düşman tarafından köyleri yakılarak yardıma muhtaç bir halde bulunan Mihaliççık, Haymana ve Sivrihisar halkına dağıtılacak erzak ve eşyanın teşkil edilecek bir heyet tarafından dağıtılması kararlaştırıldı.¹³⁵

Tablo 5: Mihaliççık, Haymana ve Sivrihisar Halkına Dağıtılması Planlanan Erzak ve Eşya¹³⁶

Sıra No	Miktar		Erzak ve Eşya Cinsi
	Rakamla	Yazıyla	
1	30.000 kilo	Yalnız otuz bin kilodur	Buğday
2	10.000 kilo	Yalnız on bin kilodur	Tuz
3	5.000 aded	Yalnız beş bin adeddir	Don
4	5.000 aded	Yalnız beş bin adeddir	Gömlek
5	7.500 aded	Yalnız yedi bin beş yüz adeddir	Ten fanılası
6	3.500 aded	Yalnız üç bin beş yüz adeddir	Fanila, don
7	6.000 metre	Yalnız altı bin metredir	Amerkan (bezi)
8	2.000 metre	Yalnız iki bin metredir	Fanila
9	500 aded	Yalnız baş yüz adeddir	Makara
10	5.000 çift	Yalnız beş bin çiftidir	Çorap

Tablo 5 incelendiğinde; Mihaliççık, Haymana ve Sivrihisar halkının savaştan sonra en temel gıda olan buğdaya ve en zaruri iç çamaşıra ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu listeye ve Batı Anadolu'nun diğer yöreler için hazırlanan ihtiyaç listelerine bakıldığında, bu savaşta hayatta kalabilen insanların en temel ihtiyaçlarından bile mahrum bırakıldıkları anlaşılmaktadır.

¹³⁵ Türk Kızılay Arşivi, 252/94.

¹³⁶ Türk Kızılay Arşivi, 252/94.

Tablo 6: Orhangazi’de İhtar-I İkamet Eylemiş Şeyh Şerafeddin Efendi ve Tevabi’ne Aşağıdaki Gibi Eşyanın Verilmesi Kararlaştırılmıştı¹³⁷.

Sıra No	Miktar	Erzak ve Eşya Cinsi	
	Rakamla	Yazıyla	
1	10 aded	Yalnız on aded	Kolsuz fanila
2	20 çift	Yalnız 20 çiftidir	Çorap
3	25 metre	Yalnız yirmi beş metredir	Amerikan (bezi)
4	25 metre	Yalnız yirmi beş metredir	Fanila

Kurulmuş olan Sekizinci İmdâd-ı Sıhî Heyeti, halkın kısa zamanda ihtiyaçlarının giderilmesi için Bilecik, Gördes, Mihaliççık, Haymana, Sivrihisar İmdâd Heyetlerini teşkil etti.¹³⁸

Mihaliççık ve civarı ilk kez Sakarya Savaşı esnasında işgal edilmişti. Dağlık bir araziye sahip olan yörede nakliye aracı yoktu. Yunanlılar buradan çekilirken yanlarında işe yarayacak eşyaları götürdükleri gibi, köyleri de tamamen yakmışlardı. Aç ve çıplak olan halkın tarım yapmak için alet ve edevatı yoktu. Sakarya Savaşı’nda Mihaliççık’da Yunanlılar tarafından tahrip edilmiş olan köylerdeki halkın ihtiyaçlarının giderilmesi için Maliye Vekâleti’nin 30 Kasım 1921 tarihiyle bir yazıyla talepte bulunması, Ankara Hükümeti’nin bu konuda hassas davrandığını işaret ediyor.¹³⁹ Mihaliççık Heyetine, köylülere dağıtmak için 4.000 ila, 5.000 kilo tuz, 300 don, 110 gömlek, 350 kadın gömleği, 500 çift çorap, 522 metre fanila kumaşı, 1.000 metre kalın yün fanila ve 1.000 metre Amerikan bezi ve bir miktar ise makara teslim edildi. Heyet bu yardımları köy ve bucaklarda, ormanlarda ve dağlarda bulunan köylüleri arayıp bularak dağıtacaktır.¹⁴⁰

Sakarya Savaşı’nda yakılan ve tahrip edilen Haymana ve civar köylerine yardım götüren Haymana İmdad Heyeti, halka 3.500 lira, 510 metre fanila kumaşı, 48 makara, 1.000 kalın yün fanila, 500 çift çorap, 300 takım pijama, 987 metre Amerikan bezi dağıttı.¹⁴¹

Savaşta bütün köyleri yakılmış, yıkılmış olan Sivrihisar’da tahribat çok fazla idi. Binlerce köylü dağ başlarında ya da ovalarda kalmıştı. Düşman çekildiğinde halkın yiyecek bir lokma ekmeği kalmamıştı. Evleri, damları olmadığı için yaşlı kadınların ağaç yapraklarından yatak yapıyorlardı. İnsanlar yangın harabeleri arasında bir hayat mücadelesi veriyordu. Yunanlılar burada kaldıkları süre zarfında halktan tekâlif-i harbiye adı

¹³⁷ Türk Kızılay Arşivi, 252/94.

¹³⁸ Milli Mücadelede..., s. 64-74.

¹³⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.1/4.39.15.

¹⁴⁰ Milli Mücadelede..., s. 69.

¹⁴¹ Milli Mücadelede..., s. 70.

altında zâhire, erzâk toplamış, bunları dağıtmak için ise eşyasını, parasını zorla almıştı. Vermek istemeyenleri yaralamışlar, öldürmüşlerdir. Köylerden topladıkları keçi, sığır, manda, beygir, merkep olan hayvanları ve eski ve yeni mahsulleri toplayıp cephe gerisine sevk etmişlerdi. Erkeklerle çok kötü zulümler yaparken, kadınların namuslarına tasallut etmişler, giderken bazılarını da yanlarında götürmüşlerdir.¹⁴²

Sonuç

İzmir'in işgalinden sonra Batı Anadolu'da ilerleyen Yunanlılar, ele geçirdikleri yerleşim yerlerinde öldürme, yaralama, malına zarar verme ve esir alma gibi sivil halka karşı çeşitli zulümlerde bulundular. Yunanistan'da 1920 yılı güzünde gerçekleşen taht değişikliği ve bu süreçte Yunanistan'ın içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve askeri çalkantılar, Batı Anadolu yakasında Türklerle savaş halinde olan Yunan ordusunu olumsuz olarak etkiledi. I. Dünya Savaşı'nda Alman yanlısı bir tavır izlediği için tahttan indirilmiş olan Aleksandros, tekrar tahta çıktığında İtilaf devletlerine pek güvenemediği için bu savaşı kendi askeri gücüyle kazanmayı hedefledi. Bu yüzden Yunan birlikleri Türk kuvvetleriyle 1921 yılında girdiği savaşlarda yerleşim yerlerini -ki bu yerleşim yerlerinin çoğu köydür- yakıp yıkmaya ve sivil halka karşı mezalimin dozunu gittikçe arttırdı. Eskişehir'den Ankara'ya doğru ilerleyen Yunan askerlerinin geçtiği köylerde bu bağlamda verdiği zarar; yakıp yıkmaya, halka eziyet etme, öldürme, yaralama, kadınlara tecavüz, sivil halktan esir alma şeklinde oldu. Fakat Sakarya Savaşı'nda Türklere yenilmesi ve Eskişehir'e doğru geri çekilmesi esnasında Yunanlılar, geçtikleri köylerde bıraktığı enkaz yığınları, öldürdükleri sivil insanlar ve geride bıraktıkları aç, çıplak, evsiz barksız kalmış çaresiz halktı. Bir yıl sonra Türk ordusu tarafından başlatılan Büyük Taarruzda da yenilen Yunanlılar, Uşak'tan İzmir'e kaçarken Gayrimüslimlerle birlikte adeta yenilginin acısını çıkartırcasına yine köyleri, şehirleri yaktılar ve buralardaki insanlara çeşitli mezalimlerde bulundular. Anadolu'nun bağrında derin yaralar almış bu insanlar, yaralarının sarılması için ümidini Ankara Hükümeti'ne, özellikle de İstiklal Harbi'nin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlamaktan başka çareleri kalmamıştı.

¹⁴² Milli Mücadelede..., s. 70-74.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Türk Kızılay Arşivi

Kitap ve Makaleler

Adıvar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitabevi, 1992.

Altay, Fahrettin, **İstiklâl Harbimizde Suvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi, 1949.

Armsrong, Harold, **Türkiye Nasıl Doğdu**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Günümüz Türkçesine Aktaran: Yüksel Kanar, ARK Yayınları, İstanbul, 2011.

Atatürk, Kemal, **Nutuk, 1919-1927**, (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, Ankara, 2004.

Bayur, Hikmet, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Büjak, **Yunan Ordusunun Seferleri**, (Çev. İbrahim Kemal), Askeri Matbaa, İstanbul, 1939.

Çalışlar, İzzettin Çalışlar, **Org. İzzettin Çalışların Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Erdem, Nilüfer, "Yunanlıların Gözüyle Sakarya Savaşı", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, (Yay. Haz. Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 281-293.

General Trikupis'in Hatıraları, (Çev. Ahmet Angın), Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1967.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Harbiye Nezareti, **Türkiye'de Yunan Fecayî**, Birinci Kitap, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1337/1921.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1995.

Metin, Barış, **Esaretten Zafere**, AKY, Uşak 2012.

Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Ankara, 2007.

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Peker, Nurettin, **1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Hâvalisin Deniz ve Kara Harekatı ve Hatıralar**, İstanbul, 1955.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Cilt 2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.

Tilgar, Tanno, “Eston Basımında Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Muharebeleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih araştırmaları Dergisi**, Cilt 27, Sayı 43, Ankara, 2008, s. 159-179.

Τασος Κοστονουλος, “Πολεμος Και Εθνοκαθαρση”, **Ηξεασμενη Πλευρα Μιας Δεκαετουσ Εθνικης Εξορμησης 1912-1922**, Αθηνα, 2007.

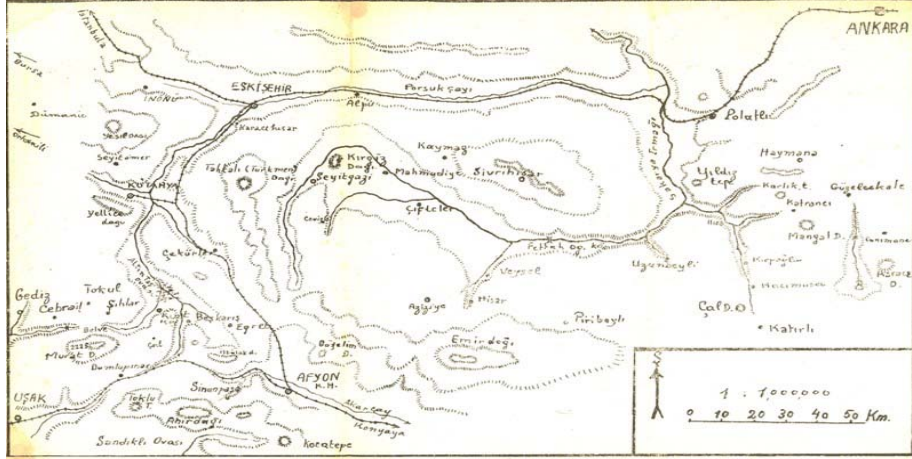
Sürelî Yayınlar

Akşam

Anadolu Ajansı

Anadolu'da Yenigün

EK 1: Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar'dan Ankara'ya Kadar Sakarya Savaşı'nın Geçtiği Sahayı Gösterir Harita¹⁴³

EK 2: Sakarya Savaşı'nda Yaralı ve Gazilerin Taltifleri

Eskişehir ve Sakarya muharebelerinde yaralanan ve malul olanların nakdi olarak taltif edilmeleri konusunda karar alınmıştı. Taltif için Kırşehir Hastanesinde bulunanların listesi 26 Kasım 1921 tarihinde Sıhhiye Dairesi tarafından Hilal-i Ahmer Murahhaslığına gönderildi.¹⁴⁴ Eskişehir ve Sakarya'da taltif edilenlerin isimlerinin tespiti, aynı zamanda bu savaşta savaşan askerlerin künyelerinin tespiti konusunda da faydalı olacaktır.

Tablo7: Eskişehir ve Sakarya Muharebelerinde Mecruh ve Malul Olmaları Nedeniyle Nakdi Mükafat ve Taltif Listesi¹⁴⁵

¹⁴³ Altay, a.g.e., Yukarıdaki harita, bahsedilen eserin son kısmından alınmıştır.

¹⁴⁴ Türk Kızılay Arşivi, 1060/6.

¹⁴⁵ Türk Kızılay Arşivi, 1060/6.1-2.

Sıra Numarası	Fırkası	Alayı	Taburu	Bölüğü	İsmi ve Pederinin İsmi	Memleketi	Karye veya Mahalleri	Tevellüd	Hangi Harbe Mecruh Oluşu	erhasımın derecesi	Hangi Hastahane Tedavi Oldu	Elyevm Nerede Bulunduğu	Taburcu Olmuş ise Nereye Sevki İddiği
1	3	3	1	3	Abdülmecid oğlu İsmail	Sürmene	-	314/ 1898	Sevdiğazi cephesinde	Saklı'ı-yedinden beter edilmiştir	Ankara'da	Kayseri'de hastahanesine nakl edilmiştir.	Kayseri hastahanesine nakl edilmiştir.
2		Garp Cephesi Mülhimmat Deposu Efradından			Ali oğlu Osman	Eşne	-	311/ 1895	Eskişehir cephesinde	İkdtü'l-yedinden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide
3	5	14	4	4	Ahmed oğlu Hasan	Cerkas	-	310/ 1894	Haymana cephesinde	Fahzâdan beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide
4	11	127	2	7	Ahmed oğlu Şaban	Eskişehir	-	315/ 1899	İnönü cephesinde	Damağından mecruh	Eskişehir'de	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide
5		7. Hicum Taburu Efradından			Hasan oğlu Mustafa	Cidde	-	309/ 1893	Eskişehir cephesinde	Fahzâ'l-yemininden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide
6	57	39	1	3	Ramazan oğlu Yusuf	Karaağaç	-	314/ 1898	Sakarya cephesinde	Saklı'ı-yedinden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide
7	7	23	2	8	Ali oğlu Mehmed	Tavas	-	314/ 1898	Sakarya cephesinde	Sâiden yemininden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide
8	57	39	1	1	Hasan oğlu Numan	Siverek	-	311/ 1895	Eskişehir cephesinde beter edilmiştir	Kırşehir'de	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide
9	4	40	3	9	Mehmed oğlu Mehmed	Cidde	-	307/ 1891	Sakarya cephesinde	Fahzâ'l-yemininden beter edilmiştir	Kırşehir'de	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide
10	57	39	2	7	İbrahim oğlu Kamil	Henek	-	301/ 1885	Sakarya cephesinde beter edilmiştir	Polatlı'da	Kayseri'de	Kayseri hastahanesine nakl edilmiştir
11	7	23	3	10	Abdullah oğlu Numan	Kastamonu	-	310/ 1894	Sakarya cephesinde	Fahzâ'l-yemininden beter edilmiştir	Çayırköy'de	Kayseri'de	Kayseri hastahanesine nakl edilmiştir
12	5	15	3	11	Mustafa oğlu Mehmed	Alaiye	-	311/ 1895	Sakarya cephesinde	İkdtü'l-yedinden beter edilmiştir	Keskin'de	Kayseri'de	Kayseri hastahanesine nakl edilmiştir
13	Kıt'atı 3	11	2	3	Mehmed oğlu Abdullah	Kayseri	-	315/ 1899	Eskişehir'de	Her iki fahzâdan beter edilmiştir	Ankara'da	Kayseri'de	Kayseri hastahanesine nakl edilmiştir
14	24	143	1	2	Mehmed oğlu Hasan	Elmalı	-	312/ 1896	Eskişehir'de	Gözünden	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğu

15	Gurub-ı İstikhâm Bölüğünden		Mehmed oğlu Hüseyn	Ulukışla	-	316/ 1900	Eskişehir'de	Sağ elinin tekmiil aşığı gaib olduğundan	Ankara'da	Kırşehir'de	Memleketi gönderilmek üzere kit aya
16	Çifteler Aziziye Hârâ-i Efradından		İsmet oğlu Davud	Eskişehir	-	310/ 1894	Eskişehir'de	İkdi't-i yemininden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
17	7	41	Hüseym oğlu Ahmed	Karamürsel	-	315/ 1899	Sakarya cephesinde	Sa'iddi'l-yemininden beter edilmiştir	Ankara'da	Kayseri'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
18	11	38	Osman oğlu Mustafa	Trabzon	-	311/ 1895	Sakarya cephesinde	Fahzû'l-yemininden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
19	9	26	Süleyman oğlu Nasuh	Fethiye	-	314/ 1898	Haymana cephesinde	Fahzû'l-yemininden sülüs-ü uzularından tedavi edilmiştir	Kırşehir'de	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
20	57	176	Mustafa oğlu Ali	Nazilli	-	314/ 1898	Haymana cephesinde	Mufassal-ı münekkibü'l-yedinden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
21	Hücum Taburu Efradından		Osman oğlu Mehmed	Alaca	-	306/ 1890	Kütahya cephesinde	Fahzû'l-yedinden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
22	7	23	Mustafa oğlu Ömer	Aksaray	-	301/ 1885	Haymana cephesinde	Mufassal-ı münekkibü'l-yedinden beter edilmiştir	Haymana	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
23	57	2. topçu	Ahmed oğlu Süleyman	Muğla	-	313/ 1897	Haymana cephesinde	Hastalar ve bedenlerden (?) gayri asâbi mefkud	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
24	1	5	Mahmud oğlu Osman	Tümüye(?)	-	311/ 1895	Hayman cephesinde	Fahzû'l-yedinden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
25	5	23	İsmail oğlu Ali	Boyardad	-	311/ 1895	Sakarya cephesinde	Mufassal münekkibü'l-yedinden(?) beter edilmiştir	Polatlı'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
26	57	37	Ali oğlu Kazım	Keskin	-	315/ 1899	Haymana cephesinde	Saktü'l-yedinden beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
27	15	45	Batakoz oğlu Hasan	Kozak	-	315/ 1899	Haymana cephesinde beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
28	23	68	Osman oğlu Ali	Kayseri	-	300/ 1884	Sakarya cephesinde	Fahzû'l-yedinden beter edilmiştir	Kırşehir'de	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy
29	9. Hücum Taburu Efradından		İlyas oğlu Burhan	Elmalı	-	312/ 1896	Sakarya cephesinde	Sak ve sülüs-ü mufassalından beter edilmiştir	Ankara'da	Kırşehir'de	Taht-ı tedavide bulunduğuy

KıŖehir’de EskiŖehir hastanesinde ma’lul efrad gitti.¹⁴⁶

Sıhhiye Dairesi Reisliğinden Hilal-i Ahmer Murahhaslığına 16 Aralık 1921 tarihinde yazılan bir yazıda, EskiŖehir ve Sakarya muharebelerinde yaralı ve malul kalıp nakdi mükafat ile tatifleri istenilen askerlerin Konya, Burdur hastahanelerinde bulunan askerlerin isimleri tespit edilen cetvelle birlikte gönderildiği bilgisi yer almaktadır.¹⁴⁷

¹⁴⁶ **Türk Kızılay ArŖivi**, 1060/6.2

¹⁴⁷ **Türk Kızılay ArŖivi**, 12/388. Fakat bu cetvel, arŖiv belgesinin ekinde mevcut değildir.

1921 SAKARYA ZAFERİ ŞENLİKLERİ

Çağla D. TAĞMAT*

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın Yusuf İzzet Paşa'ya “*Hattı müdafaa yoktur sattı müdafaa vardır, o satıh bütün vatandır...*” sözleriyle yeni bir askeri strateji geliştirdiği ve yön verdiği Sakarya Meydan Muharebesi,¹ 13 Eylül 1921'de Türklerin kesin zaferiyle sonuçlanmış ve Milli Mücadele döneminde yeni bir döneme girilmiştir. Sakarya Zaferi pek çok sonucuyla Türkiye'nin kaderi üzerine etki etmiş ve yaklaşık bir yıl sonra gerçekleşecek olan Büyük Taarruz için gerekli moral ve güvenin tesis edilmesinde adeta itici güç olmuştur.

Sakarya Savaşı'nın ardından içeride-dışarıda, doğuda-batıda askeri ve siyasi açıdan yeni dengeler belirlemiştir. İtilaf Devletleri'ne Ankara'yı alabilecekleri garantisini veren Yunanistan, güven ve itibar kaybına uğrarken, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye bakış açısında da değişimler gözlenmiştir. İngilizlerce Malta'da tutulan esirler serbest bırakılırken, Fransa ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Fransa, İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasına olan desteğini geri çekmiştir. Daha açık bir ifadeyle İtilaf kuvvetleri arasındaki bölünme daha belirgin hale gelmiştir.

Sakarya Savaşı sonunda kazanılan zafer ile Enver Paşa seçeneği gündemden kalkarken, Mustafa Kemal Paşa'ya duyulan güvenin de sağlamlaştığını söylemek mümkündür. Yunan askeri harekâtının durdurulmasında doğrudan rol oynayan; hatta askeri ve siyasi kariyerini tehlikeye atan Mustafa Kemal Paşa'ya ise Meclis tarafından Gazilik unvanı ve Mareşallik rütbesi verilmiştir.

Sakarya Zaferi'nin sonuçları üzerinde genel bir değerlendirme yapılacak olursa, bu zaferin toplumun belleğine hemen kazındığı ve içselleştirildiği söylenebilir. Zaferin hem askeri hem de siyasi açıdan kısa,

* Dr.; Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

¹ Ahmet Bekir Palazoğlu, **Başöğretmen Atatürk 1919-1928**, Cilt I, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1991, s. 45.

orta ve uzun vadeli, bir o kadar da kapsamlı sonuçları vardır. Diğer yandan toplumun bu zaferi karşılama şekli de oldukça önemlidir. Psikolojik anlamda da oldukça önemli etkiler yaratan Sakarya Zaferinin İstanbul'da ve Anadolu'da halk tarafından nasıl karşılandığı incelenmeye değer bir konudur.

1921 Yılı Sakarya Zaferi Şenlikleri

13 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Nehri'nin batısına atılan Yunan ordularının yenilgisi ile kesinleşen Sakarya Zaferi, bir sonraki gün pek çok gazetenin manşetindeki yerini almış ve yayınlanan resmi tebliğlerle kamuoyuna duyurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa millete yayınladığı bildiriye "*Sakarya Savaşı'nın ülke topraklarını çiğneyerek Ankara'ya gitmek ve ülke topraklarının fedakâr koruyucusu olan orduyu yok etmek isteyen düşmanın yenilgisiyle sonuçlandığı*" haberini vermiştir.² Bu açıklamanın ardından halk arasında moral düzeyi yükselmiş ve büyük katılımlarla gerçekleşen şenlikler ve kutlamalar başlamıştır.

Öğüt gazetesinin 14 Eylül tarihinde "*Zafer Şenlikleri*" başlığı ile okuyucularına duyurduğu haberde, Anadolu'nun bu zaferi yeni başarılar için bir başlangıç addettiği belirtilmiş ve adeta bir dönüm noktası olduğu ifade edilmiştir.³

Sakarya Zaferinin Milli Mücadele açısından bir dönüm noktası olduğu halk tarafından da idrak edilmiş olsa gerek ki, çeşitli şehirlerde şenlikler düzenlenmiş ve kutlamalar yapılmıştır.

Zaferin oldukça kuvvetli etki yarattığı illerden biri şüphesiz Ankara olmuştur. Zafer haberinin alınmasıyla geceleri her tarafın aydınlatıldığı Ankara'da polis teşkilatından öğrencilere kadar pek çok grubun katılımıyla zafer alayları organize edilmiştir. Dükkânların kapatıldığı, her yerin bayraklarla donatıldığı Ankara'da halk, bu kutlamalara ellerinde meşaleler ve fenerle katılmış ve yoğun tezahüratta bulunmuş,⁴ Hacı Bayram'da ise kurbanlar kesilmiştir.⁵ Ankara halkı zafer yürüyüşüne, sırasıyla Büyük Millet Meclisi binası, Müdafaa-i Milliye Dairesi, bu güzergâhtaki hastaneler ile Hâkimiyet-i Milliye ve Öğüt gazetelerinin binaları önünden devam

² Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü Açıklamalı Kronoloji Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına**, Cilt IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 51.

³ "Zafer Şenlikleri", **Öğüt**, 14 Eylül 1921.

⁴ "Ankara'da Zafer Alayı", **Atı**, 14 Eylül 1921 (Gazetenin bu sayısında tarih kısmı okunamamaktadır, ancak 14 Eylül 1921 olduğu tahmin edilmektedir.).

⁵ Sarıhan, **a.g.e.**, s. 39.

etmiştir.⁶ Ankara'daki şenlik alayına matbuat çalışanları, askerler ve halk da katılmış, fişekler ve meşalelerle Ankara adeta aydınlatılmıştır. Yürüyüş esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın çiçeklerle süslenmiş olan resmi iki görevli memur tarafından taşınmış ve yürüyüş esnasında milli marş okunmuştur.⁷

Diğer yandan Ankara'daki bu şenliklerde Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey bir konuşma yapmış, bu konuşmasında Yunan askerlerinin Sakarya'dan⁸ atıldığını ve tüm Anadolu topraklarından sürüleceklerini ifade etmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in bu konuşmasının ardından Aydın mebusu Hoca Esat Efendi bir dua okumuş ve halkın âmin seslerinden sonra ordunun zaferden zafere koşması temennileriyle duasını sonlandırmıştır.⁹

Halk Müdafaa-i Milliye dairesi önüne geldiğinde, Müdafaa-i Milliye vekili Refet Paşa¹⁰ da bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Türk milletinin kimsenin ırzında, namusunda ve canında gözü olmadığını ve halkın mücadelesiyle bu zaferin kazanıldığını belirtmiştir. Savaşın henüz bitmediğini sözlerine ekleyen Refet Paşa, İzmir ve Bursa gibi pek çok yerin kurtarılmayı beklediğini ifade etmiştir. Daha büyük başarılar ve zaferler müjdelemek umudunu taşıdıklarını belirten Refet Paşa, düşmanın tamamen Anadolu'dan çıkarılacağını söylemiştir.¹¹ Refet Paşa'nın konuşmasından sonra topluluğun yürüyüşü tezahüratlarla devam etmiştir. 13 Eylül'de Ankara'da başlayan bu coşku daha sonraki günlerde de devam etmiştir. 17 Eylül günü, Ankara halkı Cuma namazını Namazgâh'ta¹² kılmış şükran duaları etmiştir. Tunalı Hilmi Bey burada bir şiir okumuş ve Afgan elçiliği müsteşarı da bütün İslam âleminin Anadolu'nun üzüntüsü ve sevinciyle yakından alakadar olduğunu belirtmiştir.¹³ Yurt içindeki şenlikler de 23 Eylül tarihine kadar devam etmiş ve mitingler yapılarak seferberlik ve şenlikler eş zamanlı olarak ilerlemiştir. Anadolu'nun dört bir yanında şenlikler sürerken, 17 Eylül tarihinde Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya ulaşmıştır. İstasyonda vekiller, memurlar, askerler ve büyük bir kalabalık tarafından karşılanan Mustafa Kemal Paşa,¹⁴ (istasyonda) çok kalmadan halkın "*Yaşa Paşam*" tezahüratları içinde Çankaya'ya doğru yola çıkmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun aktardığına göre, Yakup Kadri Bey,

⁶ "Ankara'da Zafer Alayı", *Atı*, 14 Eylül 1921.

⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1921.

⁸ Gazetede "Sakarya" ifadesi kullanılmıştır.

⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1921.

¹⁰ Refet Bele, 5 Ağustos 1921'de Milli Müdafaa vekili olmuştur.

¹¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1921.

¹² Günümüzde Numune Hastanesinin bulunduğu yer.

¹³ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁴ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 56.

Hamdullah Suphi Bey ve Ruşen Eşref Bey tam istasyona karşılamaya katılmak üzere yolda oldukları anda güzergâhlarında Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşmışlardır. Aktarılanlara göre sırtında her zaman giydiği avcı kıyafetlerinden biri, başında astragan kalpağı olan Mustafa Kemal Paşa,¹⁵ Hamdullah Suphi Bey'in aktardığına göre “Ankara’ya bir çocuk gülümsemesiyle dönmüştür”.¹⁶

Mustafa Kemal Paşa 19 Eylül tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde bir konuşma yapmış, bu konuşmasında Sakarya Zaferi’ni anlatmış, Türk halkının bütün amacının bağımsızlığını kazanması olduğunu ifade etmiş ve bu bağımsızlığın nihayete ereceğine olan inancını belirtmiştir.¹⁷ Aynı gün, 14 Eylül tarihinde Fevzi Çakmak Paşa ve İsmet Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya Mareşallik rütbesi ve Gazilik unvanı verilmesine dair sunmuş oldukları kanun teklifi de tartışmasız ve büyük alkışlarla kabul edilmiştir.¹⁸

Diğer yandan 29 Eylül günü Meclis, Sakarya Zaferi’nde yararlılıkları olan 129 kişinin takdirname, 234 kişinin de İstiklal madalyasıyla ödüllendirilmesine karar vermiştir. Ayrıca Fevzi Paşa’ya Orgenerallik, İsmet Paşa’ya da Tümgenerallik rütbesi verilmiştir.¹⁹

Sakarya Savaşı’nın zaferle sonuçlanmasına İstanbul da tepkisiz kalmamıştır. Zafer haberini alan halk 14 Eylül’de sokaklarda zafer tezahüratları yaparak zafer coşkusu yaşamıştır. Vakit gazetesinin aktardığına göre İstanbul, bu zaferi kazanan Türk ordusunun önünde hayranlıkla eğilmiş ve gururunu saklamamıştır.²⁰ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’ya ve neferlerine selamlar yollayan halk, şehitlere rahmet, gazilere de şifalar temenni etmiştir.²¹

Sakarya Zaferiyle ilgili kutlamalar ve şenlikler Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerle sınırlı kalmamıştır. Zonguldak’ta yapılan şenliklerde binlerce kişi Hükümet meydanında toplanmış ve 21 pare top atışı gerçekleştirilmiştir. Gece yarısına kadar devam eden Zonguldak’taki şenliklerde

¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 156.

¹⁶ Palazoğlu, *a.g.e.*, s. 44

¹⁷ Palazoğlu, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁸ Sarıhan, *a.g.e.*, 61.

¹⁹ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, IV. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 113.

²⁰ “İstanbul’da Zafer Neşesi”, *Vakit*, 15 Eylül 1921.

²¹ Osman Akandere, “Sakarya Zaferi Münasebetiyle TBMM ve Komutanlara Gönderilen Tebrik Telgrafları ve Bu Telgraflara Verilen Cevaplar”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, (Yay. Haz. Hakan Uzun- Necdet Aysal), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012, s. 205.

zafer adeta bir bayram havasında kutlanmıştır. Zonguldak'taki şenliklerde dikkati çeken bir nokta Fransız gemilerinin de bu kutlamalara iştirak etmiş olmasıdır.²² 1920 yılının 8 Haziran'ında Karadeniz Ereğlisi'ne ardından da 18 Haziran'da Zonguldak'a asker çıkaran Fransızların²³ bu şenliklere katılmış olmaları anlamlıdır. Bu gelişme, Fransızların, Sakarya Zaferi sonrasında Yunan kuvvetlerinin Anadolu'da kalamayacaklarını anlamalarını ve Yunan Ordusuna destek konusunda İngilizlerden ayrıldıklarını göstermesi açısından önemlidir. Kısacası 1920 yılının ortalarında Zonguldak'ta askeri anlamda başlayan Fransız varlığı, 1921 yılının Eylül ayında Sakarya Zaferinin kazanılmasıyla birlikte adeta Türkler lehine dönmüştür.

Diğer yandan halk arasında kendini gösteren Batı Karadeniz'deki coşku hem Zonguldak ile hem de yalnızca şenliklerle ve tezahüratlarla sınırlı kalmamıştır. Aynı bölgede yer alan Bartın'daki kutlamalarda, halk yaralı gaziler için yarım saat içinde yüz bin kuruş toplamış ve Sakarya Zaferi gazilerine hediye etmiştir.²⁴

Öte yandan bu zaferi ölümsüzleştirmek adına birtakım faaliyetlere de girişilmiştir. Sinop'ta Sakarya namıyla anılan bir çeşme yapılırken,²⁵ Sakarya zaferi anısına bir de abide yapılmasına karar verilmiştir.²⁶

Bu arada İnebolu halkı da kutlama kervanına katılmış ve halkın askerler için topladığı 4 bin paket sigara orduya hediye edilmiştir.²⁷

Kastamonu'da ise zafer haberinin alınmasıyla birlikte beş dakika içinde bütün halk sokaklara akın etmiş, herkes birbirini tebrik etmiş hatta pek çok insan sevinçten gözyaşlarına boğulmuştur. Bütün evler, dükkanlar ve dairelerin bayraklarla donatıldığı Kastamonu'da halk büyük bir sevinç içinde zaferi kutlamıştır.²⁸

Benzer türdeki kutlamalar Bolu'da da gerçekleşmiş ve fener alayları ile şenlikler yapılmıştır. Bolu'daki şenliklerde göze çarpan nokta ise liva namına her türlü silah ve teçhizatın toplanarak bir gönüllü kolu kurulması

²² "Zafer Şenlikleri", *Öğüt*, 14 Eylül 1921.

²³ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1920*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 94.

²⁴ "Büyük Zafer", *Atı*, 14 Eylül 1921.

²⁵ Emine Gümüş, *Milli Mücadele'de Kazanılan Zaferlerin Kamuoyundaki Yankıları ve TBMM ile Komutanlara Gönderilen Kutlama Mesajları (1921-1922)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s. 34.

²⁶ *Akşam*, 20 Eylül 1921.

²⁷ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 70.

²⁸ Mücahit Özçelik, "Açıksöz Gazetesinde Sakarya Savaşı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2011, Sayı:6, s. 206-207.

kararı olmuştur. Ati gazetesinin aktardığına göre oluşturulacak gönüllü kolunun kumandası Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'e verilmiştir.²⁹

Sakarya Zaferine dair sevinç gösterileri Doğu Karadeniz bölgesine de uzanmıştır. Maçka'da zaferi kutlamak amacıyla toplanan halk, milli gaye gerçekleşene kadar hiçbir fedakârlıktan çekinmeyecekleri konusunda ant içmişlerdir.³⁰

Trabzon'daki kutlamalarda ilk olarak gündüz mevlit ve dualar okunmuş, ardından ise şenlikler yapılmıştır. Minarelerin ışıklandırıldığı Trabzon'da Ağaoğlu Ahmet Bey konuşma yapmış ve şenlikler fener alaylarıyla devam etmiştir.³¹

Anadolu'nun pek çok şehrinde olduğu gibi, Gölpazarı, Kayseri ve Adapazarı halkı da zafer haberinin alınmasıyla sokaklara dökülmüş ve top atışları ve fener alayları eşliğinde zaferi kutlamışlardır.³²

Kayseri'de ise 13 Eylül günü Belediyenin önünde okunan telgrafla zafer haberi halka duyurulmuş, her taraf bayraklarla donanmıştır. Mazhar Müfit Bey³³ saat kulesi etrafında toplanan halka "...üç kıtaya egemen olan bu halkı kimsenin ortadan kaldıramayacağını" ifade etmiş ve "zafer bizimdir" sözleriyle konuşmasına son vermiştir. Ardından sözü Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi almıştır. Şeyh Servet Efendi, Allah'ın ve Peygamberin emriyle açılan bu kutsal cihadın yine onların rahmet ve şefaati sayesinde başarıyla nihayet bulacağını belirtmiş ve coşkulu kutlamalar davul zurna ve halaylarla devam etmiştir.³⁴ Sakarya Zaferi'nin yaratmış olduğu etki İnebolu'da da kendini göstermiş, çeşitli konuşmalar yapılmıştır. Ancak bunlardan daha çok ilgi çekici olan, savaş gazilerinin ihtiyaçları için bin dört yüz seksen lira toplanmış olmasıdır.³⁵

Diğer yandan Adapazarı'na bakıldığında buradaki kutlamalar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin organizasyonu ile gerçekleştirilmiştir. Adapazarı halkı adına Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Hamit Bey Mustafa Kemal

²⁹ "Büyük Zafer", **Ati**, 14 Eylül 1921.

³⁰ "Büyük Zafer", **Ati**, 14 Eylül 1921 (tahmini).

³¹ Sarihan, **a.g.e.**, s. 45.

³² Sarihan, **a.g.e.**, 49.

³³ Mazhar Müfit Bey Sakarya Savaşı döneminde, savaştan dolayı Ankara'nın yaşaması muhtemel olası bir zafiyet döneminde Meclis çalışmalarının Kayseri'de yürütülebilmesi için geçici bir süre Kayseri'de görev yapmıştır.

³⁴ Gümüş, **a.g.e.**, s. 35.

³⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Eylül 1921.

Paşa'ya çektiği telgrafta zaferi kutlamış ve halkın verilen her emri bir görev olarak yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir.³⁶

Doğuda ise zafer haberini alan Kazım Karabekir Paşa her tarafta gece yarısına kadar şenlikler yaptırmış ve İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'ya ayrı ayrı tebrik telgrafları çekmiştir.³⁷ Karabekir Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafında; Türk zaferi konusunda gazetelerde çıkmakta olan olumlu haberleri kastederek: "... iş bu neşriyatın arkası kesilmemeli her gün ki gazeteler Yunan ordusunun perişanlığından, maktullerinden... bahsedip durmalıdır" demiş ve basın yoluyla yapılacak olan propagandanın altını çizmiştir.³⁸

Güneyde, Fransız işgalini yaşamış olan Ceyhan'da da kutlamalar yapılmıştır. Hatta burada yirmi kişilik bir gönüllü kafilesi Ankara'ya gönderilmiştir.³⁹ Bu gelişme Adana ve civarındaki Fransız işgalinin ne denli gevşediğini göstermesi açısından önemlidir.

Şenliklerin çok yönlü bir yardım ve seferberlik yağmuruna dönüştüğü pek çok ilde cepheye yardım için ordunun erzak ve cephane kollarına katılmak amacıyla pek çok gönüllü, uzun mesafelerden yola çıkmış, bu gönüllüler kollarında çocukları olan kadınlarca cepheye ulaştırılmışlardır.⁴⁰

Yunan kuvvetleri denetiminde olan İzmir'de ise şenlik yapıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şehrin büyük ölçüde Yunan askerleri denetiminde olmasının halk arasında bir kutlama yapılmasının önünde engel teşkil ettiği yorumu yapılabilir. Ancak İzmir'de bir sükûnet hâkim olmuş ve Yunanlar ve Rumlar umutsuzluğa kapılmıştır.⁴¹

Sakarya Zaferi yalnızca Türkiye'de değil, ülke dışında da coşkuyla karşılanmıştır. Afganistan'dan, Sovyetler Birliği'nden, Batum'dan ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nden, Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafları çekilmiştir.

Sonuç

Sakarya Zaferi'nin önemi ve geleceğe dönük olumlu kazanımları halk tarafından hemen ilk gün idrak edilmiştir. 1921 yılında gerçekleşen şenlikler

³⁶ Sarıhan, a.g.e., s. 59.

³⁷ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 935.

³⁸ Karabekir, a.g.e., s. 935

³⁹ "Zafer ve Anadolu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Eylül 1921.

⁴⁰ Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, Cilt I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, s. 216.

⁴¹ Sarıhan, a.g.e., 67.

halkın kazanılan zafere karşı ürettiği çok doğal bir tepkidir ve neredeyse kendiliğinden gelişmiştir. Psikolojik açıdan incelendiğinde 1919 yılının Mayıs ayından itibaren Yunan işgali baskısıyla karşı karşıya kalan Türk halkının adeta bir duygusal rahatlama, hatta tam olmasa bile belli bir düzeyde ferahlama yaşadığını söylemek mümkündür.

Türkiye'nin batısından doğusuna, illerden kasaba ve köylere kadar büyük coşku yaratan zafer haberi ile şükür duaları okunmuş ve namazlar kılınmış, diğer yandan da hemen her yerde Sakarya Savaşı gazileri ve Türk ordusu için önemli ölçüde yardımlar ve bağışlar toplanmıştır. Bu durum Milli Mücadele'nin bir kırılma noktası olan Sakarya Zaferi'nin halk arasındaki dayanışmayı, ulusal bilinci ve nihai zafer inancını gösteren en güzel örnektir.

Bağımsızlık gayesine bir adım daha yaklaşılması gerek halk ve gerek ordu arasındaki cesareti arttırmış, ülkenin dört bir yanında yapılan şenlik ve kutlamalar yoluyla ulusal hisler adeta beslenmiş, orduya katılım artmıştır. Bunun en iyi göstergesi pek çok yerden orduya katılmak için yola çıkan gönüllü alaylarıdır. Sakarya Zaferi, Büyük Taarruzun başarıya ulaşmasında da göz ardı edilmeyecek bir askeri başarıdır. Hatta en önemli basamak olduğu bile söylenebilir. Çünkü Yunan Ordusunun saldırı gücü kırılmış ve iç ve dış kamuoyunda artık Yunanlıların Anadolu'da kalamayacaklarına dair inanç artmıştır.

Bu bağlamda zafer haberi ile şenlik ve kutlamalara girişen halk arasında yalnızca eğlence türünde faaliyetler gerçekleştirilmekle kalmamış, bahsi geçen şenlikler adeta bir seferberlik şenliğine de dönüşmüştür. Bu bağlamda orduya katılımın arttığı ve ulusal var oluş mücadelesinin daha da perçinlendiği yorumu yapılabilir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Akandere, Osman, "Sakarya Zaferi Münasebetiyle TBMM ve Komutanlara Gönderilen Tebrik Telgrafları ve Bu Telgraflara Verilen Cevaplar", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, (Yay. Haz. Hakan Uzun- Necdet Aysal), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012

Gümüş, Emine, **Milli Mücadele'de Kazanılan Zaferlerin Kamuoyundaki Yankıları ve TBMM ile Komutanlara Gönderilen Kutlama Mesajları (1921-1922)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul,
1999

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, Cilt I., Türk Tarih Kurumu
Yayınları, Ankara, 1985

Özçelik, Mücahit, “Açıksöz Gazetesinde Sakarya Savaşı”, **Tarihin Peşinde
Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2011, Sayı:6

Palazoğlu, Ahmet Bekir, **Başöğretmen Atatürk 1919-1928**, Cilt I, TC. Milli
Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1991

Sarıhan, Zeki **Kurtuluş Savaşı Günlüğü Açıklamalı Kronoloji Sakarya
Savaşı’ndan Lozan’ın Açılışına**, Cilt IV, Türk Tarih Kurumu
Yayınları, Ankara, 1996

Tansel, Selahattin **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, IV. Cilt, Milli Eğitim
Basımevi, Ankara, 1978

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri,
Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1920**, Türk Tarih Kurumu
Basımevi, Ankara, 1994

Sürelî Yayınlar

Akşam

Atı

Hâkimiyet-i Milliye

Öğüt

Vakit

